

Trollhätte - Gillet

Historia

och

Historier

om

”STRANNA”

Trollhätte-Gillet's skriftserie

6:1

— Det fattiga Trollhättan —

Några bilder från fattigvården i gamla tider

(Tid. publ. i Trollhättans Tidnings julnummer 20 dec. 1961)

av Fil. mag Werner Johnsson

Med rätta kan vi nu förtiden vara stolta över vår socialvård. Gamla, sjuka och fattiga omhändertagas och erhålla omvårdnad och hjälp, så att de kan föra en människovärdig tillvaro. Detta är dock en relativt sen företeelse. Viljan att hjälpa fanns väl även förr i världen på många håll, men de ekonomiska möjligheterna saknades ofta.

När det gällde de fattiga, var det varje kristens plikt att bistå sin nästa. Det gällde bara att avgöra hur långt denna kristna plikt skulle få inkräkta på den egna ekonomiska standarden. Och ofta blev kärleken till nästan mera ett vackert talesätt än en levande realitet.

Det var många sätt man sökte bispringa de nödställda på. Penningbidrag förekom i ringa utsträckning i naturahushållningens tider. De fick tak över huvudet i fattigtugan, lite mat gavs dem, och kunde de gå omkring, utrustades de med tiggarpass, d.v.s. skriftligt intyg på att de ägde rätt att inom socknen tigga sitt uppehälle. De som inte hade sådant pass, motades utanför socknens gränser.

Trollhättan var i gamla tider ett fattigt samhälle. I de små sågarestugorna på Trollhätte Strand var nöden en daglig gäst. Så länge familjefadern var arbetsför och hade arbete, klarade man sig någorlunda. Men inträffade sjukdom eller död, blev situationen prekär för familjen.

Till för ungefär 100 år sedan hörde Trollhättan till Gärdhems socken och Tunhems pastorat, och samhällets fattiga skulle underhållas av socknen. Det är inte att undra på att församlingen icke med blida ögon såg på den stora börda som de fattiga vid Troll-

Vy över Stavereds mosse.

hättan utgjorde för den övriga socknen. Man ansåg att Trollhättan självt borde dra försorg om sina fattiga.

En sockenstämma i Gärdhem den 29 augusti 1819 beslöt ”att låta utröna hur många fattighjon Trollhättan hade och begära hos K. B. att slussbolaget och de andra verken skulle åläggas att betala för Trollhättans fattiga”.

För att få någon ordning på fattigfrågan beslöts följande år att Trollhättan skulle indelas i två rotar. Den ena, Trollhättans bolagsrote, sträckte sig från Dockan ned till Åkersvass, och till denna fördes den del av socknen, som förut hört under Lextorp. Rotemästare blev konstmästare Holst Norström vid Slussbolaget.

Den andra, Trollhättans övre rote, sträckte sig från Dockan till Stavereds mosse. Rotemästare blev smeden Magnus Olsson i kvarteret 4.5, nuvarande Bore 5. Gärdhems framställning om att Trollhättan självt skulle ha hand om sina fattiga, ledde ej till resultat. Slussbolaget hänvisade till tomtkontrakten, där det fanns en bestämmelse att tomtinnehavaren var skyldig att betala alla skatter och onera. De olika matlagen skulle därför bidra till fattigförsörjningen.

Som ett exempel på hur man försökte lösa underhållsfrågan kan nämnas fallet Wermes-Lena. Hennes syster hade i många år skött henne, då hon var sjuklig. Nu kunde hon inte längre dra försorg om henne och begärde därför hjälp. På sockenstämman i maj 1821 beslöts att samtliga åbor skulle bidra till hennes underhåll. En lista upprättades på samtliga hushåll - omkring 100 - vari inbegreps även slussdrängar och ogifta. Denna lista skulle gå från hushåll till hushåll, och den som erhöll listan skulle följande dag bära mat till Wermes-Lena, och därefter lämna listan till nästa matlag. Underlät någon att fullgöra sin skyldighet, skulle han böta 24 sk till rotemästaren, som av böterna behöll hälften och den andra 12skillingen gick till Wermes-Lena. Men det betonades att Wermes-Lena skulle åtnöjas med den mat hon fick. Och det var nog rätt ofta ganska magert, då man själv knappt hade mat för dagen.

Som man kunde vänta, misslyckades denna form av underhåll. I stället utdebiterades 24 skilling per matlag och år, och Lena fick alltså omkring 50 rdr att leva på.

Även 1821 beslöt Gärdhems sockenstämma att åter ingå till K.B. med begäran att Trollhättan skulle avskiljas i fattigvårdshänseende, och prosten N. P. Norrman i Tunhem avlät en skrivelse till Slussbolaget med begäran att verken på Trollhättan skulle ta hand om sina egna fattiga. Men det ledde inte heller nu till något resultat.

På 1820-talet togs ett märkligt initiativ till en fattigförsäkringskassa, d. v. s. en sparkassa, som vid behov skulle lämna hjälp till sina medlemmar. Det var faktor Gustaf Jochnick, som bildade Trollhätte sågarbetares fattigkassa. Gustaf Jochnick var en av de märkligare trollhätteborna vid denna tid. Han var faktor vid några sågar, ägde själv flera sådana bl.a. Öna sågar, han var delägare i Dockan och ”ägde många hus på Trollhättan”.

Han var också initiativtagare till Trollhättans första skola, Götiska Förbundets fattigfriskola, och dess efterföljare, Prins Oscars skola. Han bodde i det Jochnickska huset,

på platsen för nuvarande Hotel Swania. Gustaf Jochnick förvaltade själv kassan men efter hans död 1828, upphörde den. Den 30 maj 1830 uppgick behållningen till 203 rdr 24 sk bko och vid sammanträde med delägarna beslöts att överlämna behållningen till församlingen att förvaltas tillsammans med Gärdhems sockens fattigkassa mot 5% ränta. Utdelning ur denna skulle beslutas av sockenstämman.

1838 började det nya slussbygget, och en mängd personer flyttade in. Nu uppstod samma problem som förut. Följande år gjorde också Gärdhems sockennämnd en ny framstöt att Trollhättan skulle självt dra försorg om sina fattiga. Den 30 juni 1839 erinrade sockennämnden att genom inflyttningen till Trollhättan mängden av fattiga ökats. Genom olyckshändelser, dels under kanalbygget, dels vid såg- och kvarnverken hade en mängd faderlösa barn kommit i svåra omständigheter ”vilka dagligen genom tiggande i socknen förskaffa sig sitt uppehälle. ”Om detta finge fortsätta skulle snart Gärdhems fattigkassa vara slut”.

Man begärde återigen att ”Kanalbolaget skulle åläggas underhålla de under Bolaget varande fattighjon och såg- och kvarnverken de på dem kommande fattiga.”

Denna gång ledde det till resultat. Det var här som på nästan alla områden Nils Ericson, som gjorde slag i saken. För att ordna dessa förhållanden vid Trollhättan lät han kalla dess samtliga innevånare till sammanträde för att överlägga och överenskomma i därmed sammanhängande frågor.

Det är första gången Trollhättans befolkning sammanträdde för att besluta i frågor, som

Trollhättans fattighus i kvarteret Juno, Hörnet Skolgatan/Kungsgatan. Under åren 1913 - 1916 inrymde byggnaden Trollhättans Polisvakskontor. I mitten av 1930-talet byggde Folkets Husföreningen en fastighet på tomten.

berörde enbart Trollhättan. Dessa för Trollhättan historiska sammanträden hölls den 14 och 27 november 1841.

Vid det första sammanträdet tillsattes en kommitté, och som alltid då Nils Ericson höll i trådarna, blev det snabbt resultat. Den 27 november var den färdig med förslag och regler antogs för fattigvården i Trollhättan. Sockennämnden i Gärdhem gav sitt bifall till Trollhättans avskiljande i fattigvårdshänseende och återbetalade av den 1831 överlåta kassan 50 rdr. Den 4 december 1841 åtog sig kommittén ansvaret för alla vid Trollhättan varande och blivande fattighjon. Ledamöter av fattigkommittén blev assessor Samuel Strand vid kanalkontoret, ordförande, tillika kassör, förvaltare Samuel Andersson vid Dicksonska sågarna, handlanden Johan Peterson, lotsen N. J. Holst och sågarna Niklas Hall och Petter Jonsson, således en ganska demokratisk sammansättning.

Fattigkassan tog sin början från år 1842. Avgifter skulle lämnas av varje hushåll i Trollhättan. Samhället indelades i fyra klasser med olika stora avgifter. Tydlig den moderna formen av skatt efter bärkraft.

Klass I utgjordes av ståndspersoner, d.v.s. sådana som genom förmögenhet eller ställning kunde anses stå i nivå med de två högsta stånden, adel och präster, såsom ämbetsmän, brukspatroner. De skulle betala 3 rdr per år. Bland dessa kan nämnas assessor Samuel Strand och direktör Peter Wallström vid Kanalbolaget, bruksförvaltare Edvard Synnerblad, Dockan, förvaltare Samuel Andersson, Dicksonska sågarna, förvaltarna Almqvist och Flich, Wikströmska sågarna, fabriköer Lundgren, Bomullsspinneriet, gästgivare J. P. Hemgren och varvsdisponent Lindbom vid Dockan, som åtminstone fått en ståtlig titel.

Klass 2 utgjordes av hantverkare och mästare. De betalade 2 rdr. Det var t.ex. garvare Tunborg i nuvarande Strömkarlen 7 och 12, snickare Apelskog i Sjöfrun 1, det efter honom uppkallade Apelskogska huset, skomakarna Dalman i Bore 6 och Leonard Mellgren i Vulcan 3, skräddare Jean Ringnér i Svan 6, smederna Schinkler, Hernvall och Nilsson, urmakare Anders Grundberg i Näcken 7 och 8 och Dahlgren i Svan 1, bryggare Blomqvist i Bore 4 m.fl.

Klass 3 utgjordes av arbetare som hade egna hus. De betalade 36 sk och klass 4 slutligen av inhyses, de som bodde hos andra. Dessa betalade 24 sk årligen.

För uppbörd av dessa avgifter utsågs ordningsmän i de olika kvarteren, t.ex. kv 1 sågare Niklas Hall, kv 2, sågare N. Staf, kv 4 snickare Apelskog, kv 5 skräddare Ringnér, kv 6 handlande Johan Peterson o.s.v.

Dessa inkomster räckte emellertid inte långt utan man hade också andra. Industrierna betalade efter storlek, Dicksonska sågarna sålunda 12 rdr, Bomullsspinneriet 3 o.s.v. Kanalbolaget skänkte tomtavgifterna, en del av inkomsten av auktionerna på konfiskerade blockar, d.v.s. i älven kringflytande timmer som togs om hand av Bolaget, böter för fylleri och slagsmål. Dessa senare höll sig omkring 1 rdr per fall och inbringade icke små summor under slussbygget 1838–1844.

Vid lekstugor, bröllop, begravningar och annars gjordes insamlingar. Vid ett dop hos

Samuel Andersson insamlades sålunda 4 rdr 24 sk. Vid J. C. Schinklers bröllop den 12 maj 1848 insamlades 2 rdr 42 sk, som fördelades sålunda: till Trollhättans fattiga 1 rdr, till fattiga skolbarn 32 sk, vaccinatören i Gärdhem 12 sk och länslasarettet 10 sk. Bland kuriösare bidrag kan nämnas "från en syndig skeppare" 2 rdr. Vari hans synd bestod meddelas dock ej. Han ville tydligen vara anonym.

Kanalbolagets tomtavgifter under åren 1842–1845 uppgick till 830 rdr, av auktionerna på konfiskerade blockar lämnades 231 rdr. Böterna uppgick till 506 rdr. Från Åker och Olidan lämnades 120 rdr. Avgifterna från Klass 1 och 2 uppgick för dessa fyra år till 455 rdr, från klass 3 och 4 till 644. Sammanlagt var inkomsterna för de fyra första åren 3.050 rdr 46 sk rgs medan utgifterna uppgick till 1.367 rdr 4 sk rgs.

Fattigkassan hade under dessa år lämnat ett överskott av 1.683 rdr 42 sk rgs. Av böterna kan kanske räddas från glömska: "Fabriksbolaget Lidström, Nydqvist & Holm för obehörigt antagande av person i arbete 3 rdr 16 sk".

Den största posten på utgiftssidan var utackorderingen av minderåriga och åldringar. Detta skedde genom de illa beryktade fattigauctionerna. Egentligen var det endast en uppgörelse om priset för utackorderingen, men formerna för dessa verkar på oss vidriga. De arma delinkventerna ställdes upp till beskådande. "Spekulanterna" gjorde sig noggrant underrättade om hur mycket nytta de kunde göra. Och så började auktionen med underbud. Syskon skildes från varandra, gamla skickades långt från sina anhöriga o.s.v. Sjuklige och ofärdige Jan Andersson utackorderades för 20 rdr men som det befanns att han kunde hjälpa till med vedhuggning, sänktes priset till 15 rdr. Blind Olof Back var utackorderad hos sågare Abraham Fred och hade det bra hos honom. 1844 bjöd emellertid Olaus Olsson i Enered under och fick honom för 50 rdr. Då Back fick veta att han skulle flytta, sörjde han så att han blev sängliggande. Kommittéen gjorde då upp med Fred att han skulle ha Back kvar för 50 rdr. Olaus Olsson gick med på det men begärde ersättning av 3 rdr för den minskade inkomst han fick genom att Back inte placerades hos honom.

Den första fattigauctionen ägde rum på "Cammererarecontoiret" på Olidan den 11 januari 1842. Ordförande och auktionsförrättare var Samuel Strand. Den började med en förmaning till spekulanterna att "kristeligen och som sanna fosterföräldrar vårda vad de sig åtaga samt att barnen tillhålla till läsning antingen genom hållande i offentliga skolor eller hos enskilda, därtill passande personer". "Kommitténs ledamöter ägde att när som helst under året göra sig underrättade om hur entreprenörerna fullgjorde sina åtaganden". Förrättningen avslutades med förmaningar till barnen.

Vid följande fattigauction infann sig barnen jämte de personer som under föregående året haft dem. Kommittén mönstrade barnen och förhörde dem något i in- och utanläsning.

Olaus Jonsson var 20 år men kunde inte läsa. Hustru Maja-Lisa Fogelflyckt vidtalades att söka bibringa honom kunskaper att läsa någorlunda rent samt lilla katekesen utan till mot 1 rdr 24 sk i månaden.

Många hem var ganska goda och de utackorderade hade det förhållandevis bra, men motsatsen var tyvärr ganska vanlig. Ibland var nog inte heller så gott att ha med den vildvuxna ungdomen att göra. Ett brev den 28 juni 1850 till fattigkommittén säger kanske något: Det gällde Fredrika S som rymt sin kos. ”Om hon sagt att jag slagit henne är det en förbannad lögn. Men hon är så satans ogudaktig. Om hon inte slipper fram till nattvarden i år, skall jag ta en skolemästare”. Om det var så helt med gudaktigheten hos fosterfadern kan väl ifrågasättas.

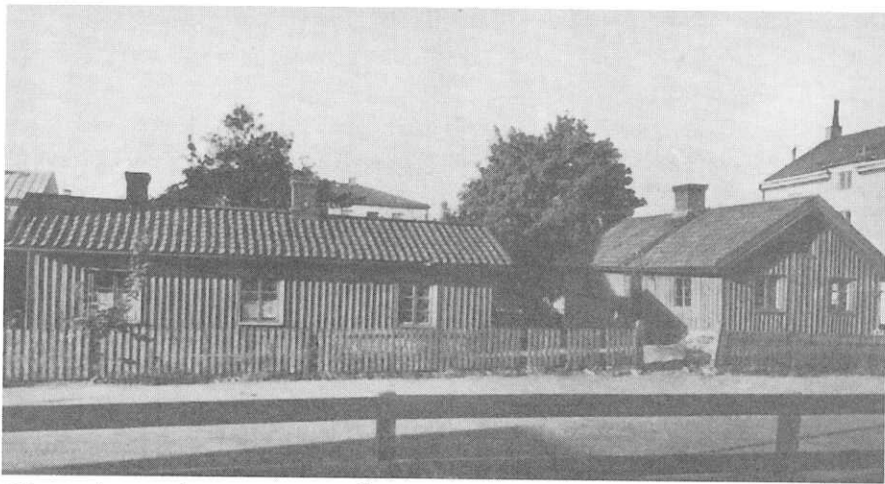
Även direkt understöd lämnades ibland, t.ex. ”Åt änkan efter vådiligen omkomne arbetaren Busch som är i ytterst torftiga omständigheter med två små barn tilldelades för nästa år 7 rdr 24 sk att av ledamoten Andersson mottagas och efter beprövande änkan tilldelas”. ”Åt arbetaren Johan Gåse, som med hustru och tre barn är sjuka och i yttersta fattigdom, anslogs 10 rdr, som magister Lundblad åtog sig att fördela”.

Måste någon intagas på lasarettet, svarade fattigkassan för kostnaderna. De belöpte sig till 13 sk 4 rst per dag.

Även läkarehjälp och medicin lämnades. 1849 fick Trollhättan sin förste där bosatte läkare dr Carl Rinman. Hans räkningar är ibland ganska kostliga. De fattiga var mest kända under sina öknamn, så är det ju inte underligt att en räkning kom att lyda: ”Bröstdroppar till Soskafet 8 sk”.

Något underligare sjukvård kommer fram i följande anteckning. ”Soldat Knall har rengjort fattighjonet flicka Busch från skorv 10 rdr”.

Något ljusare kan följande utanordning te sig. ”Catharina Jansson får anslag för att dricka i brunn i Dals Rostock”.

Några gamla stugor i kvarteret Juno, hörnet Österlånggatan/Skolgatan.

Pigan Lena Andersdotter fick 2 rdr 24 sk ”för att förhjälpa sig till Gustafsbergs badinrättning”. Där fanns en del friplatser, som fattiga begagnade sig av. Bara det inte gick som med Nordqvist från Verkstaden som 1852 hjälpts att resa till Grebbestad för att få medicinska bad för reumatism. De kostade emellertid 30 sk styck vilket var mycket för en fattig arbetare. Men Nordqvist fann på råd. Han skriver till patron Holm: ”Jag har hittills för det mesta passat tillfället att få bada i samma bad efter andra personer, vilket ingenting kostat, endast lite drickspengar till badmadamen”. Man hade inte råd att vara så kinkig med hygien på den tiden.

Men de fattiga skulle till slut också i jorden och det fick fattigkassan betala. Det blev det enklast tänkbara. 1853 gällde det änkan G. ”Gravöppning 1 rdr, likkista 2 rdr, bortbärning till kyrkogården 16 sk, traktering 16 sk”. Och så var det livsödet fullbordat.

Naturligtvis uppstod en del missnöje med fattigkassan. De som lämnade bidrag gjorde det inte så gärna och de som inte fick understöd eller fick, som de ansåg, för litet, var missnöjda.

En mängd rykten kom i omlopp. Det påstods att understöd gavs till andra än de som skulle ha dem, och att medlen användes till andra ändamål än dem de var avsedda för.

1845 sammankallades Trollhättans innevånare till ett möte för att besyttlningarna skulle vederläggas och fattiginrättningens fortbestånd avgöras. Följande utsågs att granska räkenskaperna: Garvare Tunborg, faktor Synnerblad, sågare Lars Jonsson, bruksförvaltare Flich, urmakare Grundberg, bryggare Blomqvist, arrendator Schinkler och för nedre roten smeden Wikström. Några särskilda anmärkningar kom inte fram. Vid ett nytt sammanträde diskuterades de personella avgifterna. Man ansåg att inrättningen skulle bära sig utan dessa. Men tog man bort dem, rubbades själva grundprincipen att var och en skulle bidra i mån av förmåga till de fattigas underhåll. Slutet blev att allt förblev som det varit förut.

När Trollhättan blev egen församling flyttades fattigärendena under socken- senare kommunalnämnden och anslagen upptogs i budgeten, varvid bidragen från Kanalbolaget och industriverken liksom de personella avgifterna upphörde.

Det var först den 1 januari 1886, som en särskild fattigvårdsstyrelse tillsattes.

Som sagt! Det kanske kan vara nyttigt att man i nuvarande välfärdssamhälle något begrundar hur det var i gamla tider.

Mary Wollstonecraft, internationellt känd för sina politiska skrifter och sina romaner, var trettiosex år gammal när hon företog sin skandinaviska resa från midsommartid till början av oktober 1795. Hon gav ut sina brev i januari följande år. Boken blev en omedelbar framgång, fick en vid läsekrets i England och Amerika och översattes snabbt till ryska, svenska (1796), holländska och portugisiska.

Utdrag ur:

Brev skrivna under en kort vistelse i Sverige, Norge och Danmark

av Mary Wollstonecraft (1759-1797)

Jag ville inte lämna Göteborg utan att ha besökt Trollhättan. Jag ville inte bara se fal-len utan också följa utvecklingen av det oerhörda försöket att ibland klipporna skapa en kanal med en längd av en och en halv engelsk mil.

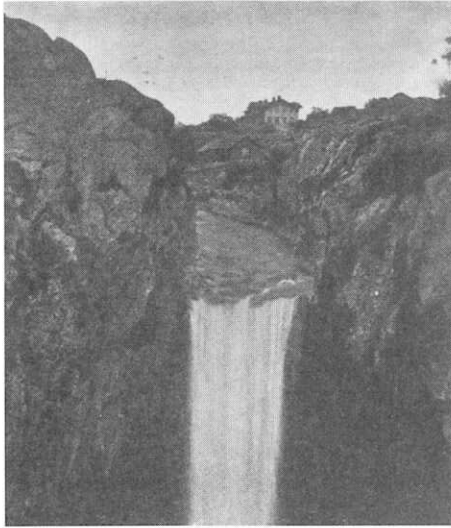
Detta arbete utförs av ett bolag som dagligen sysselsätter niohundra man; fem år var den tid som i en till allmänheten ställd vädjan nämndes såsom varande nödvändig för planens fullföljande. Genom subskription har det samlats en summa som är mycket större än vad planen hemställer om och som det finns alla skäl att tro att dess gynnare kommer att få riklig förräntning på.

Danskarna betraktar detta företags fortskridande med avundsjuka blickar, eftersom det huvudsakligen har igångsatts för att man skall bli kvitt Öresundstullen.

När jag kom fram till Trollhättan, måste jag tillstå att första intrycket av fallen var en besvikelse för mig, och anblicken av de fortskridande arbetena gav visserligen bevis på mänsklig företagsamhet, men var inte ägnade att värma fantasin. Jag gick emellertid omkring där, och när jag till sist kom fram till det ställe där de olika fallen förenas, for-sande från olika flodarmar, kämpande med de väldiga klippmassorna och återstudsan-de från de djupa hålorna, tog jag omedelbart tillbaka vad jag hade tänkt, och erkände att det sannerligen var en storslagen företeelse. I mitten låg en liten ö bevoxen med fu-ror, som delade forsen och så gjorde den än mer pittoresk. Den ena hälften såg ut att välla fram ur en mörk grotta, och i fantasin kunde man mycket väl föreställa sig att den var en väldig springbrunn som kastade upp vattnet från jordens medelpunkt.

Jag vet inte hur länge jag stått där försjunken i betraktande, bedövad av bullret, och gri-pen av yrsel genom att jag bara såg på de ständigt förnyade kaotiska virvlarna och nästan omedveten om var jag befann mig lyssnade till bruset, när jag fick syn på en pojke, som halvt dold bakom det gnistrande skummet stod och fiskade under klipputsprånget på andra sidan. Hur han hade kommit dit ned kunde jag inte fatta; det syntes inte till något som liknade mänskliga trappsteg, och den skrämmande klippan tycktes vilja trotsa till

Polhems sluss

och med en gets företagssamhet. Den såg ut att endast kunna ge fäste för en örn, fast några granar stack upp sina spiralformiga huvuden i dess skrevor. Men de växte bara i närheten av fallet, överallt eljest härskade ödemarken i dyster storslagenhet, för de stora klippformationerna som antagligen hade slitits i stycken av någon fruktansvärd naturkonvulsion, hade inte ens fått något täcke av klängande mossor. Där fanns så många naturföreteelser som väckte tanken på kaos, att jag i stället för att beundra kanalen och ingenjörsarbetena, vilka anses för så storslagna och ter sig så små, inte kunde låta bli att beklaga att ett så majestätiskt landskap inte hade lämnats orört i hela sin ensliga storslagenhet. Under de häftiga fallens fruktansvärda rytanden liknade bullret av mänskliga redskap och arbetarnas larmande, till och med klippsprängningen, då väldiga stenmassor skälvande slungades upp i den förmörkade luften, bara en obetydlig barnlek.

Ett vattenfall, som delvis tillkommit på konstlad väg när man försökte konstruera slussar, var av sällsynt ståtlig verkan. Vattnet kastade sig med väldig snabbhet nerför ett åtminstone femtio eller sextio meter högt stup, ner i en klyfta som var så helt dold av skummet, att den lämnade fritt spelrum åt fantasin: där rådde ständigt uppror. Jag stod på en klippa och iakttog det, ett slags av naturen formad bro, alldeles i jämnhöjd med fallets begynnelse. Efter att ha stått försjunken i tankar en lång stund vände jag mig åt det andra hållet och fick se en stilla bäck flyta fram. Jag skulle ha trott att den inte hade någon förbindelse med forsen, om jag inte hade fått syn på en väldig timmerstock, som fallit huvudstupa nerför fallet och nu fridfullt sökte sig fram till den porlande strömmen.

Jag skildes med saknad från detta vilda skådespel för att bege mig till ett uselt värdshus, och återvände morgonen därpå till Göteborg för att bereda mig på min resa till Köpenhamn.

Minnesstenar och andra minnesmärken i Trollhättan

av Bengt Lindbom

I Trollhättan finns en hel del minnesstenar från forntiden, t ex bautastenarna vid Håjum, "Starkodderstenen" och domarringarna vid Vårvik och Åkerström. Inom kommungränsen finns en runsten vid Velandå, Åsaka.

I historisk tid har stenar rests över personer, som gjort insatser för Trollhättan.

Trollhättans historia är intimt förknippad med Göta älv som transportled och vattenfallen som drivkraft för kvarnar, sågar och fabriker och i våra dagar som producent av elektrisk kraft i kraftverken. Det är därför naturligt att de som byggt kanaler och slussar, kraftverk och fabriker fått minnesstenar resta över sig och sin gärning.

Om dessa minnesmärken står att läsa i böcker och tidningsartiklar, men en sammanställning saknas, och därför har denna artikel kommit till.

Starkodderstenen

Starkodderstenen

Stenen anses vara rest över Starkodder, en väldig kämpe som enligt sagan stred mot Hergrimer vid Trollhättefallen.

Den har ursprungligen varit rest någonstans på det forna Nohabsområdet och hittades omkullvräkt av direktör Antenor Nydqvist d y, som lät resa den i Starkoddersparken vid Göteborgsvägen.

Håjums stenar

De två stenarna, som nu står utanför muren vid nordöstra delen av Håjums begravningsplats, stod ursprungligen uppe på de nu bortschaktade sandbankarna och har flyttats flera gånger. Det har säkerligen funnits flera stenar, som nu har försvunnit. I sin reseskildring, *Westgöta Resa*, 1776, berättar Carl von Linné, att en löjtnant Belfrage ansåg att stenarna "blivit resta av Starkotter till minne av Hergrimer och hans käresta, efter det han dödat Hergrimer och kärestan sig själv".

Vid Håjums stenar samlades den 18 juni 1926 fjorton fornminnesintresserade personer och beslöt att bilda Trollhättebygdens Fornminnesförening.

Runsten vid Velandå, Åsaka

Är från slutet av 900-talet och har texten "Tyrvi reste stenen efter Ogmund, sin make, en mycket god tägn. Tor vige".

Malöga kyrka

Malöga var på medeltiden egen socken. Strax intill stora porten till SAAB Automobil finns en stor sten med texten "Här invid stod under medeltiden Malöga kyrka" och med en bild av kyrkan som man tänkt sig att den sett ut.

Holasjö kyrka

Holasjö, numera Hullsjö, var egen socken som senare uppgick i Gärdhems socken. Holasjö kyrka var belägen på en höjd vid södra stranden av Hullsjön, där en minnessten rests med texten "Här stod under medeltiden Holasio kyrka. Stenen rest 1938."

Kungsgrottan

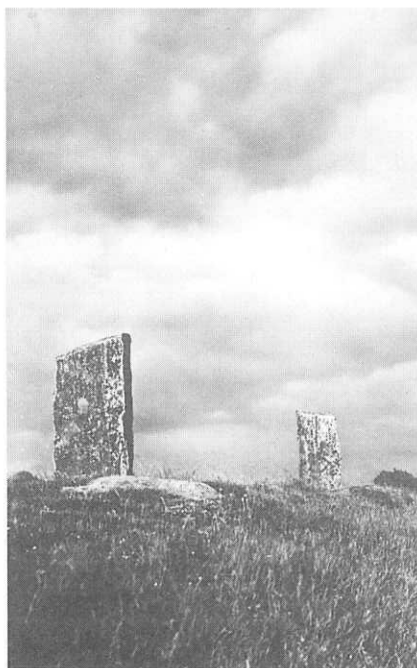
Kungsgrottan mellan Polhems sluss och Oskarsbron är en jättegryta, som kommit att användas som en originell gästbok av svenska kungar och drottningar vid besök i Trollhättan. Hittills har elva svenska kungar och åtta drottningar samt andra kungligheter skrivit sina namn där. Det började med Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika i samband med invigningen av Ekeblads sluss i Polhems kanal den 9 augusti 1754. Senast skrev kung Carl XVI Gustaf sitt namn 1975 och drottning Silvia 1981.

Sten över Christopher Polhem

Stenen, som väger 16 ton, är uthuggen vid anläggningen av den nya slussen vid Åkersberg och placerad mittemot kyrkan nära Polhems sluss.

På stenen finns en medaljong med Polhems bröstbild, utformad av professor Adolf Lindberg 1911, och namnet CHRISTOPHER POLHEM.

Den 8 november 1911 fanns på initiativ av redaktör Ernst Karlinder i tidningen

Bautastenarna vid Håjum. Foto efter ett gammalt vykort.

Polhemsmonumentet. Vy från 1911.

Trollhättan ett upprop, undertecknat av F. Vilh. Hansen, Herman Nydqvist, C J Magnell, E L Albert, Erik Frisell, Ernst Hagelin, G Malm, Emil Lundmarker, Torsten Holmgren, Ernst Stridsberg, A Strömberg, Aug. Herlenius, Axel Ekwall, And. Kjell-dahl och Ernst Karlinder, om insamling av medel till en minnessten över Kristoffer Polhem på 250-årsdagen av hans födelse, som slutade med följande vädjan:

”Undertecknade få härigenom rikta en vädjan till för saken intresserade invånare i Trollhättan att genom teckning av pänningebidrag möjliggöra medaljongens förvärfande och uppsättning i Trollhättan.

Kostnaden härför torde komma att uppgå till ungefär 300 kronor, kostnaden för stensarbetet ej inräknad”.

Svenska Teknologföreningen hade nämligen beställt en medaljong i brons med Polhems bröstbild för uppsättning på ett epitafium i Maria kyrka i Stockholm och lämnat tillstånd att en avgjutning av denna skulle kunna förvärfvas att uppsättas på minnesstenen i Trollhättan.

Tydlig strömmade pengarna in, ty den 16 december stod följande annons i tidningen:

”Polhemsmonumentet nere vid Polhems sluss aftäckes måndag middag kl 2.15.

Programmet upptager musik av en afdelning (8 man) ur Göta artilleriregementes musikkår i Göteborg samt högtidstal af vattenfallsstyrelsens chef, öfverste F. V. Hansen. Sedan därefter spelats ”Du gamla, du fria”, följer en ytterligare musikafdelning. Landshöfding Husberg torde möjligen komma att öfvervara högtidligheterna. Allmänheten har, så långt utrymmet, tillträde till fästplatsen. På kvällen samma dag äro fästligheter anordnade på Grand Hotell, dock tillgängliga endast för medlemmar af Trollhättans Ingenjörsklubb”.

Måndagen den 18 december skedde den högtidliga avtäckningen i närvaro av ledamöterna i bestyrelsen, Kanal- och vattenverkets tjänstemän, Samskolans elev- och lärarkår samt övriga åskådare, uppskattade till mellan 2000 och 3000 personer.

Efter ett par musiknummer utförda av en avdelning av Göta artilleriregementes i Göteborg musikkår, framträdde Kungl. Vattenfallsstyrelsens chef, överste F V Hansen, och höll ett tal om kanalbygget och om Kristoffer Polhem.

Tidningen Trollhättan skriver: "Sedan överste Hansen gifvit tecken att låta täckelset falla, spelade musiken "Hör oss Svea", "Du gamla, du fria" med flera fosterländska melodier, hvarunder allmänheten aflägsnade sig.

Kring fästplatsen voro flaggstänger resta, hvarjämte hela samhället hade iklätt sig flaggdräkt under aftäckningen. Vädret var föröfrigt miserabelt. Ett tätt duggrägn föll och tjock dimma gaf en dyster stämning åt fästen."

(Citaten ur tidningen är ordagrant återgivna, även stavningen)

Christopher Polhem, 1661 - 1751, har fått ge namn åt Polhems kanal och Polhems sluss. Han gjorde upp de första planerna för kanalleden på uppdrag av Karl XII, men arbetet påbörjades först 1749 under ledning av Gustaf Adolf Wiman och nedlades 1756 av brist på pengar. Av slussarna hann endast Ekeblads sluss färdigställas.

Inskription vid 1800 års slussar

På bergväggen vid den översta av 1800 års slussar står följande text:

Öpnandet af en farled emellan hafvet och Wenern
öfver 200 år föremål för Svea konungars omsorg
blef 1793 af
hertig Carl
Svea rikets arvfurste
ett enskilt bolag uppdraget
samt under beskydd och uppmuntran af
konung Gustaf IV Adolph
fullbordadt af E Nordewall
Slussverket öppnades den 14 augusti 1800

(hertig Carl blev senare Karl XIII)

Inskription vid 1844 års slussled

På bergssidan vid översta slussen i 1844 års slussled står:

Slussarnes öppnande d: 5 juni 1844
öfvervar
OSCAR
Carl

(Oscar I och kronprins Carl, som senare blev Karl XV)

Nils Ericsonstenen

Stenen är placerad vid översta slussen i 1844 års slussled vid nuvarande slusskafeet.

I Trollhätte-Gilletts Råd framförde Gilles-Skrivaren Erik Adamson förslag om att Gillet

skulle resa en minnessten över Nils Ericson att uppsättas vid 1844 års kanal, och Rådet tillsatte en kommitté att arbeta med frågan.

Vid rådsmötet i mars 1951 rapporterades, att offerter inkommit från Herman Bergmans konstgjuteri i Enskede på en bronsmedaljong till ett pris av 1900 kr, och från Trollhättans Gravvårdsindustri på stenen, som preliminärt skulle kosta 1 130 kr, vartill skulle komma kostnad för text. I priset ingick montering och fastsättning av medaljongen.

Frågan togs upp på Vår-Gillet 1951, då man meddelade att kostnaden skulle bli 2.000-3.000 kr. Det fanns vissa möjligheter att få en lämplig sten uttagen på statens mark. Stenen skulle resas på 150-årsdagen av Nils Ericsons födelse den 31 januari 1952.

Stenen uttogs ur berget vid Slättbergen ("Trollhätte-gneis") och transporterades till kanalverkets område vid Åkersjö, där Trollhättans Gravvårdsindustri ombesörjde huggningen.

Vid rådsmötet den 21 september kunde därför Gilles-Skrivaren meddela "att råblocket f n är under bearbetning vid kanalverket och att bronsmedaljongen är beställd hos Herman Bergmans konstgjuteri". Medaljongen utformades av konstnärinnan Astri Bergman-Taube efter en medalj, präglad av SJ i slutet av 1800-talet.

Dagen för avtäckningen ändrades till den 11 maj, då vintermånaden januari ansågs mindre lämplig.

Stenen skulle enligt av Gilles-Skrivaren uppgjort förslag ha följande dimensioner: 3 250 mm höjd över marken, 1 000 mm bredd vid foten, 900 mm bredd vid toppen, 400 mm tjocklek vid foten och 300 mm tjock vid toppen.

Följande text skulle stå på stenen:

Nils Ericson
1802 - 1870
kanalbyggare
järnvägsbyggare
sambällsbyggare
Trollhätte-Gillet
reste stenen
1952

Dessutom beslöt Rådet att utge en biografi över Nils Ericson i 300 exemplar, författad av gillesbroder Werner Johnsson att utdelas till de närvarande vid lunchen efter avtäckningen. (biografen finns återgiven i "Stranna" 3:5 sid 129 ff)

Om programmet rapporterades vid Marknads-Gillet den 5 april, och vid rådsmötet den 21 april bestämdes att lunch skulle intagas på Stadshotellet med en meny bestående av:

sandwiches, en sorts småvarmt,
steckt slätvarsfilé med brynt svamp,
pilsner eller mineralvatten,
kaffe och mazarin
till ett pris av 8,50 kr inklusive serveringsavgift.
Vid behov snaps och/eller Moselvin.

Av de inbjudna gästerna kan nämnas landshövding Arvid Richert, två släktingar till Nils Ericson, generaldirektör Åke Rusck vid Vattenfallsstyrelsen, kanaldirektör Karl Tjulander och kraftverksdirektör Ivar Hedenblad, kommunalborgmästare Per-Olof Lundgren och stadsfullmäktiges ordförande Artur Lundqvist, fil mag Werner Johnsson, ytterligare några representanter för Kanalverket samt lokalpressen. Dessutom deltog ett antal gillesbröder.

Den 11 maj inleddes programmet med körsång av Sångsällskapet Harmoni, därpå följde hälsningsanförande av Gilles-Patron Sigurd Stridsberg och en kort historik över Nils Ericson av Werner Johnsson.

Landshövding Richert invigningstalade, varefter Gilles-Patron Stridsberg överlämnade stenen till kanaldirektör Tjulander och Kanalverket. Efter körsång följde unisont Du gamla, du fria.

En svensk fana och Gillets fana fördes.

Efter avtäckningscermonin bjöd Gillet de inbjudna på lunch på Stadshotellet, vid vilken även ett antal gillesbröder deltog.

Nils Ericson började sitt yrkesverksamma liv vid Göta kanalbygget, men strax innan kanalen var färdig fick han 1830 anställning vid Trollhätte Canal- och Slussverks Bolag som övermekanikus, dvs det som senare kallades kanaldirektör, underställd direktio- nen i Stockholm som lämnade honom mycket fria händer. Vid Trollhättan började han anlägga Stallbackakanalen, och när kanalbolaget 1838 köptes upp av ett nytt bolag, Nya Trollhätte Kanalbolag, började han bygga vad vi nu kallar 1844 års kanal- och slussled.

Det var Kanalbolaget som styrde Trollhättan. Hela området utom Stavered ägdes av bolaget. Både industrier och privata hus stod på ofri grund och betalade arrende till Kanalbolaget. Trollhättan hörde visserligen till Gärdhems socken och Tunhems pastorat, men dess sockennämnd och sockenstämma hade inte mycket att säga till mot Kanalbolaget, som bestämde i kraft av den 40-gradiga röstskalan. (antalet röster berodde på inkomsten) Nils Ericson styrde under 36 år i Trollhättan. Kanalbolaget tillsatte och avlönade läkare och länsman, byggde och avlönade lärare, byggde Trollhättans kyrka och tillsatte kyrkoherde. Nils Ericson skänkte personligen kyrksilvret, och 1863 ritade han den stadsplan, som fortfarande gäller för centrala staden.

Om Nils Ericson kan bl a läsas i Stig Hallbergs bok ”Slussverken i Göta älv och kring Vänern”.

Nydqvist & Holm-stenen

Stenen står på västra sidan av trafikkanalen, på det forna Nohabsområdet och har på en bronsplatta texten:

Antenor Nydqvist och Carl Olof Holm
Johan Magnus Lidström frånvarande
lade här grunden till
Nydqvist & Holms Verkstäder
midsommarafton
år 1847

Under plattan är inhugget:

Minnesstenen restes
av Nydqvist & Holm
Aktiebolag
vid 100-årsjubileet
år 1947

(Bronsplattan uppsattes ursprungligen 1912 på företagets första verkstadsbyggnad, som revs 1934)

Den 15 juni 1947 avtäcktes minnesstenen som ett led i firandet av företagets 100-årsjubileum.

Metalls musikkår inledde med Festmarsch av Grundström. Därefter talade styrelseordföranden, disponent Evert Wijkander från Bofors, och bjöd tackelset falla.

Stadsfullmäktiges ordförande, riksdagsman Artur Lundqvist, framförde stadens tack till Nohab för det värdefulla minnesmärket, och med nationalsången avslutades avtäckningshögtidligheten.

Företaget låg från början på västra sidan av nuvarande trafikkanalen men flyttades senare, för att företaget skulle kunna expandera, varvid en del verkstadsbyggnader revs.

Kvar ligger ”Nyckebo”, som byggdes 1890 som bostad åt Herman Nydqvist.

Jubileumsfirandet inleddes med kransnedläggning på Antenor Nydqvists och Carl Olof Holms gravar.

I samrealskolans aula och gymnastiksal var det så medaljutdelning till inte mindre än 464 trotjänare med minst 25 års tjänstgöringstid, i många fall far och son eller bröder.

Verkstäderna hade öppet hus, vilket blev en folkfest med omkring 15 000 besökande.

I Trollhättans kyrka var det högtidsfest med medaljutdelning. Direktör Manfred Kjellander hälsade välkommen och erinrade om att 48 av medaljörerna hade varit i företagets tjänst i 50 år eller mera och 7 hade tjänstgjort i 57 år.

Nohabs historieskrivare, fil mag Werner Johnsson, gav en återblick på de gångna hundra åren, under vilka den lilla sågarbyn förvandlats till en viktig industristad och den lilla verkstaden blivit en storindustri.

Nohabs sångkör sjöng, anförd av Rune Davidsson.

Landshövding Vilhelm Lundvik talade och hyllade företaget för att det genom sitt kvalitetsarbete bidragit till att ge det svenska namnet anseende över hela världen.

Landshövdingen delade därefter ut medaljer till 24 av de anställda, som varit i företagets tjänst 50 år eller mera. Kyrkoherde Martin Sterner höll avslutningstalet.

Efter festligheten i kyrkan skedde den ovan skildrade avtäckningen av minnestenen. På aftonen var det middag i stadshusets stora sal för omkring 170 inbjudna gäster.

Omkring 5000 personer besökte visningarna av Nohabfilmen på biograferna Palladium och Metropol.

På Karl Johans torg framför ”Den heliga lågan” hade stadsträdgårdsmästare Hermansson gjort ett jubileumsarrangemang av kaktusar med Nohabs emblem, 100 år och årtalen 1847 och 1947.

Företaget hette vid starten Trollhättans Mekaniska Verkstad. Nydqvist och Lidström var tekniker medan Holm var ekonom. Lidström avled redan 1850 i kolera och företaget ändrade då namn till Nydqvist och Holm. Nils Ericson vid Nya Trollhätte Kanalbolag, gav de båda ägarna hjälp och stöd.

Stommen i produktionen var vattenturbiner, men man tillverkade också åtskilligt annat som plogar och jordbruksredskap. Man började tillverka ångmaskiner och lokomobiler, och 1865 levererades ”Trollhättan”, det första lokomotivet, och loktillverkning blev sedan företagets specialitet. Av Trollhättans broar tillverkades gamla Kung Oscars bro och Malgöbron av Nydqvist & Holm. Carl Olof Holm utträdde ur firman 1872 och Antenor Nydqvist drev därefter företaget som ensam ägare.

1894 byggde Nohab en egen järnväg utmed Drottninggatan från företaget till Bergslagens Järnvägar. Tidigare hade loken dragits fram till järnvägen. Denna järnväg flyttades 1932 till sin nuvarande sträckning.

När Olidestationen byggdes i Trollhättan, levererade Nohab turbinerna och har sedan levererat turbinerna till bl a kraftverken i Porjus, Vargön, Harsprånget, Stornorrfors och Furnas i Brasilien.

Lok nr 1000 levererades 1912.

Efter ryska revolutionen fick företaget en order på 1000 lok till Sovjetunionen. Ordern minskades till 500, som levererades 1921-1924.

1926 upptogs tillverkning av dieselmotorer.

Jubileumsåret 1947 var antalet levererade lok 2184 stycken.

Förutom leveranser till Sverige exporterades lok och vagnar till bl a de nordiska länderna, Turkiet, Iran, Argentina och Brasilien.

1936 blev Bofors ägare och Nohab började tillverka krigsmaterial.

Den första svenska flygmotorfabriken, Nohab Flygmotorfabriker AB, grundades 1930, som dotterföretag till Nohab. Företaget övertogs sedan av Svenska Flygmotor AB.

När SAAB bildades 1937 för tillverkning av flygplan för flygvapnet, hörde Bofors och Nohab till stiftarna.

Antalet anställda i företaget varierade starkt olika år. 1922 under ”rysstiden” sysselsattes över 2600 personer, 1936 var antalet anställda 1062 och 1946 arbetade 1537 personer.

Om företagets fortsatta historia kan berättas att 1959 började Nohab tillverka tryckpressar.

Men Nohab hade lönsamhetsproblem, och industrikrisen som inleddes 1977 medförde att företaget fick inskränka sin verksamhet och under början av 1980-talet nedlades företaget och slogs sönder i en mängd mindre företag.

Sten över IOGT-logen Polhem

Stenen står vid kyrkvägen mellan gamla trafikkanalen och kraftkanalen, strax söder om dammluckan.

På den ca 2 meter höga stenen är ett malteserkors inhugget och under detta står:

Trollhättans äldsta loge av I.O.G.T. Nr 39 Polhem instiftades den 17 maj 1881 i Kronprins Oscars Friskola, som var belägen å denna plats. På 50-årsdagen restes denna minnessten.

Söndagen den 17 maj 1931, på 50-årsdagen av logens bildande, ägde avtäckningen av stenen rum under högtidliga former.

IOGT-kören inledde med sång under H Lindborgs dirigentskap, varefter ordenchefen Ernst Strandman, Karlstad, i ett kort tal påminde om betydelsen av den högtidsdag, som man samlats att fira. Gamla trollhättebor kunde berätta om tillståndet i samhället innan nykterhetsrörelsen kom.

Sedan han framfört ett tack till alla, som bidragit till nykterhetsakens utveckling, bjöd han tackelset falla.

Kontorschefen Albert Johansson utbringade ett leve för goodtemplarorden och dess verksamhet, varefter kören sjöng ”Du som världar har till rike”.

Logen bildades av den kände nykterhetstalaren A H Berg den 17 maj 1881, och logen höll sina möten i Prins Oscars skola, innan Ordenshuset byggdes 1895. Snart hade det bildats ytterligare loger, nr 54 Ekeblad, nr 77 Starkodder och nr 173 Örnen. 1882 fick logen Polhem en värdefull medlem, då kyrkoherde Per Magnus Åberg gick in i logen.

En annan medlem som redan vid denna första tid var synnerligen verksam var smeden J A Wickelgren, logen Örnens allt i allo.

Prins Oscars skola invigdes 1834 och inrymde en stor sal med plats för 180 elever samt lärarbostad om 2 rum och kök. Skolan var länge den enda större samlingslokal, som fanns i samhället, och där hölls kommunalstämmor och kyrkstämmor och även konserter, men skolan användes också för skarpskyttarnas sammankomster och övningar. Innan kyrkan byggdes 1862 användes skolan också under en period som gudstjänstlokal. Skolan tillbyggdes 1860 för att ge bostad åt den nye kyrkoherden, innan prästgården byggdes strax söder om skolan. Skolan revs 1907 för att ge plats för kraftkanalen.

Stridsbergsstenen

Den 18 september 1943 avtäcktes på Malgön en minnessten till 75 årsminnet av Stridsberg & Biörcks grundande. Under en bronsmedaljong med Ernst Stridsbergs huvud i relief står texten:

Bruksägare Ernst Stridsberg

f 16/8 1839 d 12/5 1925

Grundade 1868 firman Stridsberg & Biörck i Torshälla.

Fabrikerne flyttades 1878 till Trollhättan, då Gullöfors bruk

anlades å Malgön och Spikön.

Sedan 1912 är bruket beläget på Älvens västra strand.

Stenen restes 1943.

Medaljongen är modellerad av konstnärinnan Astri Taube och gjuten vid Bergmans konstgjuteri i Stockholm.

Närvarande vid högtidligheten var representanter för den Stridsbergiska familjen, landshövding Vilhelm Lundvik, tjänstemän och arbetare vid företaget m fl.

Styrelseordföranden i Stridsberg & Biörck AB, G Ödqvist, gav först en redogörelse över de gångna 75 åren.

Ernst Stridsberg startade 1868 tillsammans med J O Biörck firman Stridsberg & Biörck för tillverkning av sågblad i Torshälla. Biörck utträdde redan 1870 ur firman, som därefter drevs och ägdes av Stridsberg ensam.

Då tillgången på vattenkraft var begränsad i Torshälla, köpte Stridsberg de tre Wikströmska sågarna på Malgön i Trollhättan. Den första byggnaden i den nya anläggningen var ett plåtvalsverk, där redan 1878 påbörjades valsning av stål och järnplåt.

1879 överflyttades Torshällafabrikens maskiner samt arbetarna och deras familjer på två ångfartyg till Trollhättan, där fabrikationen av sågblad tog sin början.

Verksamheten ökade snabbt och nya anläggningar uppfördes i det som nu kallades Gullöfors bruk efter Gullön i älven.

När staten skulle börja bygga ut vattenkraften i Göta älv, fördes processer med Stridsberg om vattenrätten. En uppgörelse gjordes, vilken medförde att Stridsberg & Biörck fick

ett landområde vid Knorren, där en ny fabriksanläggning uppfördes under åren 1910 - 1911. 1912 var hela omflyttningen fullbordad. Den gamla anläggningen på Malgön revs.

Ernst Stridsberg var en föregångsman på många områden. Han var den förste i Sverige, som tillsatte krom i stålet. Han var den dominerande gestalten i företaget, men ändå räckte hans krafter till för arbete i kommunpolitiken och som ledamot av riksdagens första kammare och bankoutskottet.

Landshövding Vilhelm Lundvik tog därefter till orda och avtäckte minnesstenen.

Vid kransnedläggningen talade kontorschefen Albert Johansson om brukspatron Stridsbergs ledaregenskaper, omdöme och initiativkraft men också om hans omtanke om de anställda. Verkmästare Fritz G Gustafsson talade för arbetsledarna, och arbetarrepresentanten, elektriker Axel Rosell, underströk i sitt tal, att brukspatron Stridsberg gärna tog del i lösandet av de anställdas privata bekymmer. Han kallade i regel sina anställda för "medhjälpare", ett ord som säger mycket om den anda han skapat på företaget.

Stridsbergstenen.

Kommunalborgmästare Henning Joabson hyllade Stridsberg som en av dem som lagt grundstenen till Trollhättans industriella liv men även för hans kommunala arbete, särskilt hans arbete för att Trollhättan skulle få stadsrättigheter. Hans intresse för utbildning visades i hans donation av samskolebyggnaden.

Av de anställda hade inte mindre än 10 arbetat mer än 50 år i företaget.

På kvällen följde middag på Stadshotellet.

Om företagets senare historia kan berättas följande: Under de följande åren steg omsättningen med kulmen 1952. Antalet anställda var 425 år 1966. När företaget firade sitt 100-årsjubileum 1968 visade alla tecken på stigande exportsiffror och Stridsbergs hade blivit ett världsnamn med produkter spridda i ett 40-tal länder.

Men marknaden för sågblad, sågklingor och maskinknivar för träfällning och för trä- och massaindustrin var hårdarbetad och tillverkningen mycket arbetsintensiv, så när lågkonjunkturen slog till 1971-72 fick Stridsbergs svårt att konkurrera.

1972 övertogs företaget av SE-banken. Valsverket lades ned och personalstyrkan minskades. Företaget fick 1974 engelska ägare, Spear Jackson, vilka 1977 sålde till sin VD, Nils Dahlqvist. 1986 blev det finska företaget Hackman ägare och verksamheten flyttades till industriområdet på Halvorstorp. Då man inte kunde uppnå lönsamhet lades företaget ned 1990.

Albertstenen

På stenen i Strömsbergs park står:

E L Albert 1846-1924
Donator, bro-, väg- och samhällsbyggare
Stenen restes 1958 av föreningen Strömslunds
flickor och pojkar.

Medaljongen med E L Alberts bild är utförd av Astri Bergman-Taube och stenen är bekostad av insamlade medel.

Söndagen den 12 oktober 1958 invigdes minnesstenen och avtäckandet blev en folkfest av stora dimensioner. På förmiddagen tog representanter för Föreningen Gamla Strömslunds flickor och Föreningen Gamla Strömslundspojkar emot ett 15-tal släktingar till Ingenjör Albert, med dennes son, kammarskrivare Gustaf Albert, i spetsen. Blommor nedlades på Alberts grav och därefter gjordes besök på lasarettet och rundtur i Strömslund. Vid middagstiden var det vattenpåsläpp i fallen och sällskapet gjorde besök på Gullön.

Från Kastanjen ringlade festtåget med NTO:s musikkår och fanor i spetsen ned till Strömsberg. Musikkåren spelade, varefter Ernst Samuelsson, eldsjälens bakom minnesstenen, hälsade alla välkomna. Därefter talade riksdagsman Artur E Lundqvist och hylade minnet av ingenjör Albert och hans insatser för vår stad. Efter ytterligare musik läste Elmer Claesson en prolog, "Vårdträdet", skriven av författarinnan Ingrid Palm. Ingenjör Alberts son, Gustaf Albert, talade och tolkade släktingarnas tack för hyllningen av faderns minne. Därefter kom en programpunkt, som länge ska leva i minnet genom sin mänsklighet, nämligen framförandet av "Brusande vilda ström". Orkestern ackompanjerade mycket förnämligt Erik Lindbom, som sjöng Trollhättans speciella sång på ett oförglömligt sätt. Gösta Vogel-Rödin berättade sedan om Alberts insatser för turistväsendet i staden. "Du gamla, du fria" spelades och fru Signe Andersson berättade hågkomster av ingenjör Albert.

Medborgarfesten avslutades med musik och tack till alla av Ernst Samuelsson. Senare på eftermiddagen blev det så middag på Strömsberg för Alberts släktingar, representanter för staden och styrelserna för de båda föreningarna, totalt ett 50-tal personer.

Ingenjör Edvard Leopold Albert, 1846 - 1924, var född i Tyskland men kom att stanna i Trollhättan, där han bl a verkade som kommunalman. Hans första hustru, Maria, avled i samband med en förlossning och till hennes minne satsade han grundplåten till Troll-

hättans första sjuksstuga, "Maria Alberts stiftelses sjukhus". Hans andra hustru, Käthe, var socialt intresserad och arbetade oförtröttligt för att lindra nöden för sjuka och behövande i Trollhättan. Albert ägde Strömsberg och större delen av nuvarande Strömslund, där han sålde tomter och skapade Sveriges första egnahemsområde, gjorde upp stadsplan och hjälpte egnahemsbyggarna med råd och upplysningar och ordnade lån. Han utövade välgörenhet och skänkte tomter till ordenshus och kyrkor och uppmuntrade föreningverksamhet. Han byggde en träbro från Gullön till västra stranden innan Kung Oscars bro blev klar 1889.

På västra älvstranden byggde han turistvägar, som Trollhätte kanalverk senare fick i gåva. 1916 utfärdade han ett gåvobrev till Trollhättans stad över hela Strömsbergs, Strömslunds- och Fagerstrandsområdena.

(Ernst Samuelsson, 1883 - 1964, var född på Kirten, hade först elektrisk affär i Trollhättan och flyttade sedan till Hova, men återvände efter pensioneringen till hemstaden).

Vilhelm Hansen-stenen

Stenen står nu väster om Malgöbron, men har flyttats flera gånger. Ursprungligen stod den vid västra sida av klaffbron, senare mittemot kyrkan.

Under medaljongen med Hansens bild, signerad "Svante Nilsson 1934", står:
"F Vilhelm Hansen 22/6 1862-26/10 1929".

På baksidan står: "Han skänkte landet kraft och ljus ur älvars vatten, för havens skepp han öppnat Mälaren och Vänern."

Den 30 maj 1934 invigdes minnesstenen över F Vilhelm Hansen i närvaro av kung Gustaf V och en stor mängd honoratiores. Utmed hela Storgatan var flaggstänger uppsatta och från dessa och alla offentliga och privata flaggstänger vajade svenska flaggor. "J G Schwan" och "Elfkungen" låg vid kajen med flaggspel på masterna.

Det kungliga sällskapet begav sig först till Vargön för invigning av den nya kraftstationen, men återvände senare till Trollhättan, där riksdagsman Anders Hansson på Karl Johans torg hälsade kungen välkommen.

Efter tal av landshövding von Sneidern sjöng en kör bestående av skolbarn under ledning av musikdirektör Hilmer Persson kungssången.

Därefter följde medaljutdelning till tjänstemän vid kanal- och kraftverket i direktionsbyggnadens park.

Inbjudna och allmänhet begav sig så över klaffbron, där minnesstenen var rest.

Generaldirektör Gösta Malm höll invigningstalet och yttrade bl a följande: "När Vattenfallsstyrelsens 25-årsjubileum i år firas, har den naturliga önskan framträtt att på ett betydande sätt hugfästa minnet av verkets skapare. Och vi har ej kunnat finna en lämpligare plats härför än denna punkt av Trollhättans urgrund, som omslutes av dels den

vattenström, som leder till Trollhättans gigantiska kraftkälla, dels den vattenled, som enligt Hansens plan leder fartygen från Väneren ut till havet.

Det finns desto starkare skäl för att här i denna stad resa minnesstenen över Hansen, som det stora och svåra pionjärsarbetet för skapandet av statens kraftproduktion gällde Trollhättan, och Hansen personligen, ehuru hans verksamhet rätt snart blev landsomfattande, alltid hade ett stort och varmt intresse för denna bygd, såsom han också i gärning visat.

Det gamla Trollhättan med dess vilda skönhet var honom alltid kärt, och med visst vemod såg han nyttokravets frammarsch. Så mycket som möjligt sökte han besvara genom att utlägga strandområdena efter Trollhättefallen såsom naturpark. Minnesstenen är tagen ur Trollhättans egen berggrund. På den är fästad en medaljong av Hansen, skänkt av hans gamla medarbetare i verket i beundran för hans gärningar och i tacksamhet mot en chef, som förde dem an under skaparetiden mot ett stort mål och i entusiasmens tecken. Sedan kungen låtit täckelset falla blev det kransnedläggning och festligheten avslutades med ett fyrfaldigt leve för minnet av F Vilhelm Hansen, Vattenfallsstyrelsens skapare. De inbjudna, ungefär 400 personer, intog därefter lunch på Stadshotellet.

Vilhelm Hansen var VD i Nya Trollhätte Kanalbolag och efter 1905 VD i det statliga Trollhätte Kanal- och Vattenverk och planerade 1916 års slussled. 1909 blev han chef för Kungl. Vattenfallsstyrelsen och under hans tid byggdes Olidestationen i Trollhättan, första etappen 1910 och fram till 1921, samt kraftstationen i Porjus 1915, Älvkarleby 1916 och Lilla Edet 1926. (Citatet ur pressen är återgivna ordagrant och med äldre stavning)

Götiska Förbundets minnesmärke

vid Kungsgrottan restes 1877 och ett nytt märke 1945. Ett likadant märke står vid Västra Tunhems kyrka. Runorna står för förbundets motto- Måttlighet, Redlighet, Mandom.

Vilhelm Hansenstenen. Fotot är från stenens ursp. placering vid klaffbronns västra fäste.

Göta Coldinu Ordens minnesmärke

Vid Åker, nära de gamla slussarna står på en berghäll ett kors, som uppsattes den 23 augusti 1868 och återinvigdes 1983 att tjäna som ett styrmärke för sjöfarten. På korset finns bokstäverna LICA (latin), på svenska Jesus Kristus själarnas befriare. Sjöfararorden Göta Coldin startade i Göteborg 1768. Denna orden har under årens lopp satt upp cirka 180 liknande kors, framförallt i Göteborgs skärgård.

Luftvärnet

Vid Sandhemsvägen, nära Ljungvägen, står en sten försedd med Luftvärnets emblem och datum 6/6 1942, till minne av det luftvärnsbatteri från Lv 6, som låg förlagt där under andra världskriget.

Gustaf Lundén

Vid Forngården sitter i en berghäll en bronsrelief av Gustaf Lundén, i många år ordförande och eldsjäl i Trollhättebygdens Fornminnesförening, med inskriptionen "Fornminnesvårdens främjare".

En likadan relief finns på hans gravsten på Håjums begravningsplats.

Porträttet är utfört av konstnären Erik Sand, Strängnäs.

Werner Johnsson

I Västgötarummet i Stadsbiblioteket finns på väggen en bronsrelief av Werner Johnsson - politiker, hembygdsvetenskapsman, författare och donator till Trollhätte-Gillet med inskriptionen "Trollhättevetenskapsman". En likadan relief finns på hans gravsten på Håjums begravningsplats och i Trollhätte-Gillet's föreningslokal i Villa Elfhög.

Porträttet är utfört av konstnären Erik Sand, Strängnäs.

Fagerstrand i början av 1900-talet. Berggrens villa markerad med pil.

Unik tvillingfödsel med raritet bland dopnamn

av Rolf Rhodin

År 1874 utnämndes till kronolänsman i Tunhems distrikt August Duo Berggren, som också samma år bosatte sig i Trollhättan. Han blev en av sin tids mest kända personer i samhället med bl.a. styrelseuppdrag i sparbanken under åren 1884-1918 och tillika bankens ombudsman 1889-1918.

Efter att ha varit bosatt i centrala Trollhättan flyttade Berggren i början av 1900-talet till sin å krönet av Fagerstrandsbacken nybyggda villa. Berggren lämnade tjänsten som kronolänsman 1912. Han avled den 16 april 1921 och har på Hojums kyrkogård fått sitt sista vilorum. Namnet August Berggren var det gängse brukade, medan dopnamnet Duo emellanåt dyker upp i skrift, även om man oftast ser endast initialerna A.D. Hos många har säkert förnamnet Duo framkallat ej blott förvåning utan även funderingar.

August Berggrens föräldrar var det på Aletorp i Gärdhem under mitten av 1800-talet bosatta länsmansparet Carl Elis Berggren (1813-1873) och makan Cecilia Christina Lundblom (1806-1874). Carl Elis hade år 1840 som länsman kommit till Väne härad, där han fick en drygt 30-årig tjänstgöringstid.

Carl Elis Berggren (prosten Ljungström i Tunhem skriver Carl Elieser) var en mycket omtyckt länsman eller kronobefallningsman. Han var bl. a. en av dem, som 1858 väckte förslag om en väg Trollhättan-Gärdhem via Halltorp. Förslaget rönt motstånd från socknarna Tunhem, Gärdhem, Åsaka och Björke men vid den syneförrättning, som i juli 1859 hölls av kronoombudet länsman Widén från Trollhättan, fastslogs, att vägen behövdes. De berörda socknarna överklagade beslutet i alla instanser ända upp i Högsta domstolen men resultatet blev dock, att vägen skulle byggas.

Den 31 augusti 1863 beslöt kommunalstämman i Trollhättan, då den nya vägen kommit till stånd, att bevilja Carl Elis Berggren en gratifikation på 100 riksdaler för de besvär, som han haft med vägarrendet.

Duo och Uno

eller riktigare Uno och Duo är latinska räkneord. Unus är latinets en eller ett, medan Duo betyder två. Om namnen förekommer var för sig, tänker man knappast på ursprunget men båda tillsammans leder tanken till de nämnda latinska räkneorden. Kanske Uno var den först födde var en tanke, som låg nära till hands.

Lösningen på namnproblemet borde finnas i kyrkoböckerna och den blev ej blott att Uno var den först födde utan ock att de båda bröderna voro tvillingar. Carl Elis Berggrens maka nedkom nämligen den 31 juli 1844 med en son, som efter midnatt till den 1 augusti fick en tvillingbror. Tyvärr nämner böckerna intet om tidsskillnaderna mellan förlossningarna. Den först födde fick efter födelsemånaden heta Julius samt ordningsnumret Uno medan augusti månad gav namnet August och som nummer två tillkom Duo. Julius och Augustus äro romerska släktnamn och som sagt är Uno och Duo stammande från latinska räkneord.

Vem av föräldrarna, som var den i latinet kunnige, nämner ej kyrkböckerna!

Tvillingfödslar

är i vårt land ingalunda sällsynta. I mitten av 1800-talet fördes tyvärr ingen statistik över dem – först på 1870-talet kom en sådan - men i vårddagar kan man uppskatta antalet till 0,9 % av hela antalet födslar. Däremot torde tvillingförlossning vid ett månadsskifte höra till sällsyntheterna och rent unik är sannolikt den födsel, som skett på var sida om ett månadsskifte.

Går man vidare bland rariteterna, är en tvillingfödsel med den namngivning, som här beskrivits nog en världsraritet.

Den intresserade kan ju roa sig med att bland månadsskiften söka lämpliga dopnamn. Sannolikt är väl de flesta månadsnamn ej användbara för en direkt namngivning. Skall man sedan ock använda sig av de latinska räkneorden unus och duo, måste tvillingarna vara gossebarn, ty även om Una kan vara ett flicknamn, kan duo ej böjas till ett feminint namn.

Det kan tilläggas, att August Duo Berggren ingick äktenskap med Gerda Maria Dahllöf, född 1848 som dotter till J.F. Dahllöf å Torsered och hans hustru Maria Helena Fredell. Gerda Marias bror Tell Fredrik, född 1845, gifte sig med August Duos syster Tekla Elisabeth Beata, född 1848. Tell och Tekla flyttade efter giftermålet in i Näcken 5, d.v.s. Nordkap, som åren 1870-75 ägdes av just jägmästaren Tell Dahllöf.

Väne härads tingsplats

var under 1800-talet belägen vid nuvarande korsvägen i Gärdhem, där i dag den av häradsborna år 1932 resta minnesstenen visar oss att här låg "Väne härads tingsställe 1769-1896". Från sistnämnda år kom rätten i Flundre, Väne och Bjärke härad att ha sin boning vid Karl Johans torg i Trollhättan i det där nybyggda tingshuset.

Sällskapet N.N.

bildades i Trollhättan under senhösten 1870 av några "ungherrar" och yngre damer, en sammanslutning, som kom att leva kvar till några år in på 1900-talet. Syftet var att genom under vintermånaderna ganska regelbundet förekommande sammankomster bereda medlemmarna glädje men med en social inriktning till förverkligande av initialernas innebörd "Nytta och Nöje". Sällskapets handlingar, som under några år förvarats hos en nu bortgångna genuin son av Trollhättan och därefter å Elfhög, har av bröderna Lennart och Herman Nydqvist överlämnats till Trollhätte-Gillet.

Det ej minst intressanta med dessa papper är de medlemsförteckningar, som bilagts protokollen. Åtskilliga namn på såväl "kändisar" som på mindre bekanta personer passerar här revy.

Bland medlemmarna finner man ej sällan August Duo Berggren, ibland tillsammans med Julius Uno Berggren. Den nyss nämnda trollhättesonen har med sin fina picture antecknat "De voro bröder. Julius Uno var handlande i Vänersborg". Denna anteckning gav början till lösningen av "problemet" Duo.

Namngivningen till ett nyfött barn är ju i regel föräldrarnas ensak, varvid icke minst hänsyn till i slakten förekommande dopnamn kan vara utslagsgivande. Namngivningen till bröderna August Duo och Julius Uno har dock en säregen bakgrund.

Stadgar

för
Sällskapet N. N. å Trollhättan.

---

§ 1.

Sällskapet utgöres egentligen af ungdom på platsen, samt äfven af de äldre och gifta personer, hvilka kunna af sällskapets ändamål och sysselsättningar finna sig intresserade.

§ 2.

Sällskapets medlemmar indelas i 3:ne klasser, nemligen:

- 1:o **Arbetande** eller ordinarie,
- 2:o **Deltagande** eller tillfälliga,
- 3:o **Hedersledamöter.**

§ 3.

De arbetande eller ordinarie medlemmarne utgöras af de personer, hvilka efter skedd inbjudning hos direktionen dertill sig anmält, och ega dessa medlemmar uteslutande rösträtt vid val af direktion samt vid fattande af sådana beslut, som genom votering afgöras.

§ 4.

De deltagande eller tillfälliga medlemmarne utgöras af sådana personer, hvilka hysa intresse för saken samt efter skedd inbjudning sig dertill hos direktionen anmält. Härtill räknas äfven främlingar, som åtfölja någon medlem, och då, efter anmälan hos direktionen, som häröfver beslutar, hafva tillträde för aftonen.

Denna klass af medlemmar eger inom sällskapet ej rösträtt.

§ 5.

Hedersledamöter utgöras af sådana personer, hvilka sällskapet, till följd af deras kända intresse för saken, vill särskilt hedra och hvilka, efter väckt proposition, blifvit dertill genom votering antagna, och ega dessa fritt tillträde till alla sammankomster.

§ 6.

Direktionen skall bestå af en gift och tvenne ogifta Damer samt trenne Herrar, valda af och ibland de arbetande medlemmarne genom enkel röstpluralitet, jemte tvenne qvinliga (deraf en fru) och en manlig suppleant.

Direktionen väljer sedan inom sig en ordförande och en vice ordförande samt en sekreterare.

Direktionen väljes för ett år, och bör detta val ega rum under senare hälften af oktober månad.

Direktionen må ej fatta beslut, utan att minst fyra dess ledamöter äro tillsammans.

Stannar vid besluts fattande inom direktionen lika antal röster mot hvarandra, blifve ordförandens mening gällande.

§ 7.

Ordförandens åligganden äro: att föra ordet vid sammankomsterna, leda diskussionerna, vaka öfver ordning och glädje, sammanjemka olika meningar och efter bästa förmåga arbeta för sällskapets förkofran och framgång.

§ 8.

Vice ordföranden förer i ordförandens frånvaro ordet med samma åligganden och förbindelser som denne.

§ 9.

Sekreteraren, som tillika är kassaförvaltare och räkenskapsförare, åligger: att vid sammankomsterna föra protokoll, att emottaga, förvalta och redovisa alla afgifter, att ombesörja sällskapets utbetalningar, med för öfrigt samma pligter som öfriga direktionsledamöter.

§ 10.

Suppleanterna åligga: att vid sjukdomsfall eller frånvaro intaga den vakanta platsen i direktionen med ty åtföljande pligter och förbindelser.

§ 11.

Styrelsens gemensamma åligganden äro: att ordna och leda sammankomsterna med dess sysselsättningar och nöjen, att emottaga, besluta och bringa till utförande alla af medlemmarne väckta förslager till sällskapets nytta, nöje och trefnad, att besörja sällskapets ekonomi, samt att i allt och på alla sätt arbeta för sällskapets bästa.

§ 12.

För att revidera sällskapets räkenskaper och dylikt väljes å ordinarie sammankomst i mars månad **2:ne revisorer** bland sällskapets ordinarie medlemmar, och åligga dessa revisorer att berättelse öfver fullgjordt uppdrag vid nästa valsammankomst afgifva.

§ 13.

Medlemmarne åligga: att hvar i sin stad, och med de förmågor och talanger de innehafva, bidra till det gemensamma målet: allmänt nöje och trefnad, samt att ställa sig till efterrättelse de regler, som af dem sjelfva pröfvas och antagas såsom för sällskapets bestånd nödvändiga.

§ 14.

Sällskapets sammankomster skola till antal och på dagar och tider, som å valsammankomst för året beslutas, ega rum under loppet af november, december, januari, februari och mars månader.

§ 15.

Sällskapets tecken utgöres af en femuddig stjärna med derå inpreglade bokstäfverna *N. N.* att bäras, af direktionens ledamöter om halsen i rödt och grönt band samt af öfriga medlemmar å bröstet, hedersledamöter i rödt och grönt band, arbetande ledamöter i rödt och deltagande eller tillfälliga i grönt band. *Dessa sist-nämnda erhålla denna dekoration blott för sammankomsten och återlemna densamma till sekreteraren efter sammankomstens slut.*

§ 16.

Å sammankomsterna skall läsning och föredrag af bättre arbeten i poesi, dramatik och skönlitteratur, jemte musik, sång och något dans utgöra sysselsättningarne tillsammans med, om så önskas, handarbeten och konversation, och böra dessa nöjen så anordnas, att de flesta af de arbetande medlemmarne deri kunna deltaga såsom medverkande, hvilket de ej heller böra undandraga sig, då de derom af direktionen anmodas.

Från dessa sammankomster vare, såsom ett hufvudvillkor för sällskapets trefnad och existens, all kritik öfver de biträdandes prestationer totalt bannlyst.

§ 17.

Till betäckande af alla för sällskapets upprätthållande erforderliga omkostnader erlägges en afgift enligt för året vid valsammankomsten fattadt beslut, och bör denna afgift af ordinarie medlemmar inbetalas till sekreteraren före utgången af januari månad, och af extra å hvarje bevistad sammankomst. Möjligen blifvande kassabehållning bör vid sista sammankomsten af sekreteraren redovisas, för att efter sällskapets bestämmande användas.

§ 18.

Alla meningsskiljaktigheter vid fattande af beslut inom sällskapet afgöras genom votering, och gäller den mening, som erhållit de flesta rösterna. Stannar vid votering lika antal röster mot hvarandra, afgöres genom lott.

§ 19.

Ändring af dessa stadgar kan blott företagas på så sätt, att proposition härom blifver å sammankomst väckt för att å nästpåföljande sammankomst diskuteras och afgöras.

§ 20.

Dessa stadgar skola på sällskapets bekostnad tryckas och ett exemplar till hvarje medlem öfverlemnas.

Antagna å allmän sammankomst den 26 oktober 1872.

Å sällskapets vägnar:

Patrik Bagge.

Minnen från Arbetarebostäderna

av Bertil Engqvist

Många gånger har jag tänkt skriva ned en del minnen från min barndom på Tingvalla.

Dessa tankar tog en något fastare form när jag besökte "Gamla Trollhättepojkar" förnämliga utställning i Folkets hus. De hade på ett intressant sätt gett besökarna möjlighet, att med hjälp av album och med föredrag tala om det gamla Trollhättan.

Grupper av Trollhättebor samlades och där diskuterades ivrigt om byggnader, folk och företeelser. Jag hamnade i en grupp där det stora diskussionsämnet var det gamla Trollhättecentrum dit jag som barn inte gick så ofta. Jag har vuxit upp i Arbetarebostäderna och det fanns ingen i gruppen, som liksom kunde tillföra mej något om detta hus.

En grabb kom emellertid till min hjälp, han hette Märten Helm och var uppvuxen i Arbetarebostäderna. Vi fick en fin kontakt och kom ganska snart överens om att försöka dokumentera en del om det hus, där vi båda växte upp tillsammans med många andra flickor och pojkar.

Först måste det tillåtas mej att nämna lite om de olika namn huset tilldelats under årens lopp. "Arbetarebostäderna" var kanske det namn man gav huset då det nämndes i dagligt tal. "Aspis" var ett annat, kanske inte så använt namn. Det mer kända namnet var nog, trots allt, "Aspis" och vi barn kallades följaktligen för "Aspiongar". "Kvarteret 30" eller varför inte enbart "30". Det korrekta namnet och husets adress var annars "Östra stadsdelen kvarteret nr 30, ingång 1a, 2b, 3c osv".

Men nu till hur allt började en gång. Det var säkerligen inte utan svårigheter, såväl ur ekonomisk som placeringsmässiga orsaker, som huset kom att byggas.

Planeringen genomfördes av "Föreningen Arbetarebostäder" och helt på grund av den svåra bostadsbristen inom staden. Trollhättan var ett utpräglat industrisamhälle och den snabba tillväxten betingades av en intensiv utveckling på detta område. Ca 90 % av innevånarna utgjordes av arbetare. Folkmängden den 1 januari 1916, samma år Trollhättan blev stad, utgjordes av 13985 personer. Ett år senare var befolkningen 14430 personer.

Byggnadsverksamheten hade under tiden "råkat i fullkomlig stagnation" till stor del beroende på prisstegringen på byggnadsmaterial.

Sammantaget hade befolkningen från oktober 1914 till januari 1917 stigit med 640 personer. Bostadsbyggandet till denna befolkningsökning höll inte tillnärmelsevis jämna steg. Endast 125 lägenheter hade byggts. Samtidigt var industrin i stort behov av arbetskraft. Ett av verken behövde omedelbart anställa 200 arbetare. Många bostads-sökande hade fått bostäder, som under normala förhållanden, ur hälsovårdssynpunkt, icke kunnat godkännas. Andra arbetare hade nödgats bosätta sig i grannkommunerna.

De arbetare, som tidigare hade arbetat för staten, kan inte sägas ha varit "lyckosamma för staden". Nu bodde de flesta av dem i baracker, visserligen tillfälliga, men ändå. En och annan villa för förmän, maskinister och därmed jämställda, var stadens enda stadigvarande behållning i bostadsväg.

Betänk då, att trots detta kolossala arbetsföretag som slussar och kanaler tidtals utgjort och med en arbetsstyrka av omkring 1500 personer, var dessa fåtaliga villor allt som tillkom för bostäder. Under intryck av ovan nämnda förhållande hoppades staden, att få taga del i de statliga bidrag från Statens Industrikommission, som fanns "öronmärkta" för bostadsbehov.

Nåväl, föreningen Arbetarebostäder tillsammans med en del industrier inköpte hela kvarteret nummer 30 i Östra Stadsdelen.

På tomten avsågs att byggas 187 "eldstäder" fördelade på ett rum och kök samt några lägenheter om två rum och kök. Hela bygget beräknades kosta 520 000 kronor. Den första inflyttningen skulle ske den 1 januari 1918.

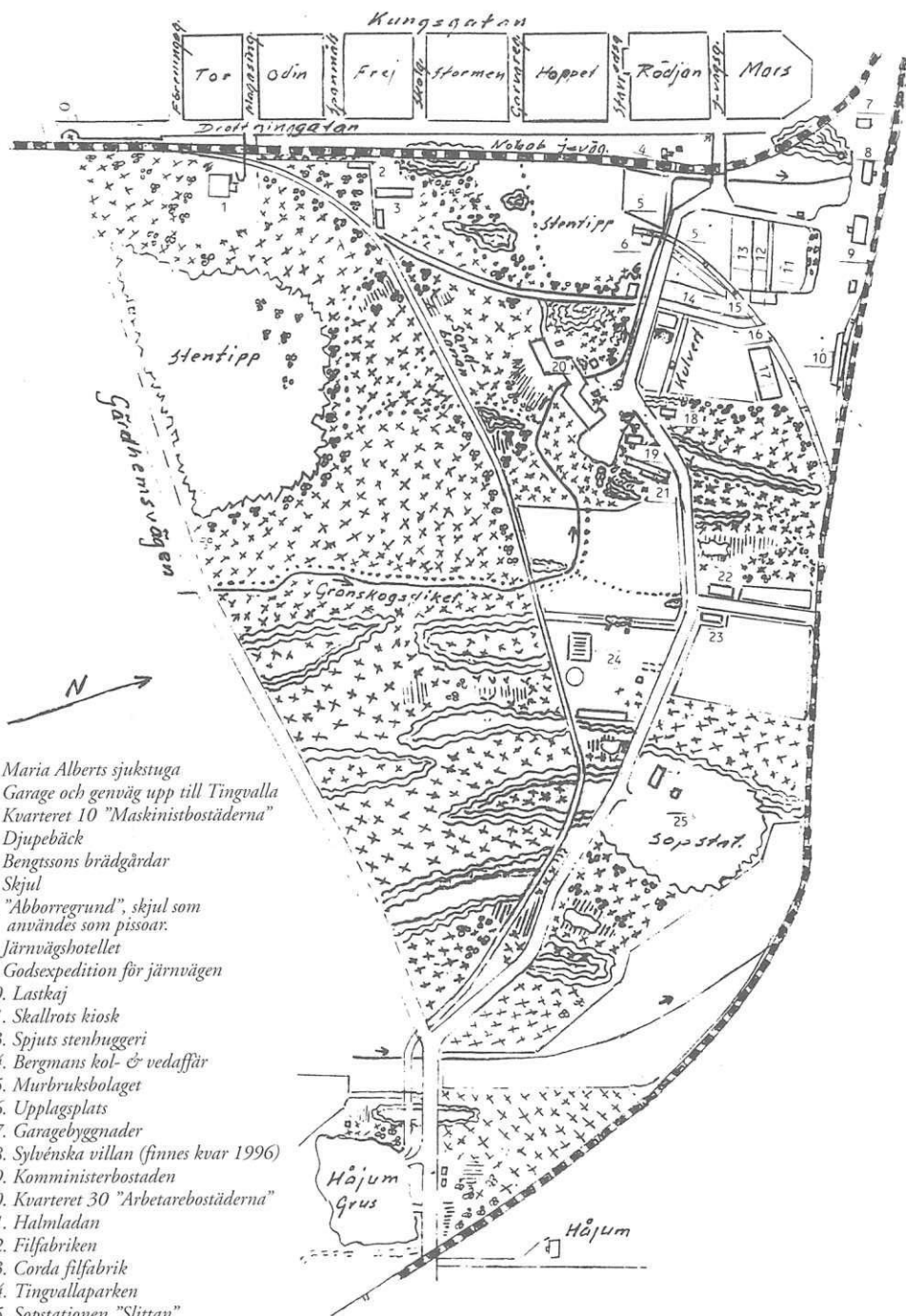
Sådan var situationen i Trollhättan vid tiden för påbörjandet av Arbetarebostäderna i kvarteret nr 30. Ytterligare turer i samband med bygget finns att berätta om, men jag slutar här.

I fortsättningen har Mårten (Gåsa) och jag (Artil) suttit och "kommit ihåg". Mårtens minnen går tillbaka till 20-talet och en bit in på 30-talet. Jag har "hakat" på från tidigt 30-tal fram till några krigsår på 1940-talet.

Trollhättan fick sina stadsrättigheter 1916, alltså bor vi i en ganska ung stad. Den egentliga bebyggelsen av vikt utgjordes av kanalsidan med Mossen, ytterligare österut fanns Drottninggatan som gräns för allt som fanns ännu längre österut. Det fanns även områden som Dahllövs mosse och en del av Kungsgatan söder om Torggatan samt viss bebyggelse utefter Drottninggatan söderut. Vad som fanns rakt österut var inte mycket. Visserligen låg Maria Alberts stiftelses sjukhus, färdigbyggt 1912, strax öster om Drottninggatan. Tidigare hade funnits en sjukstuga för arbetarna på kanal- och slussarbeten, denna låg på vägen in till Dahllövs mosse. Denna sjukstuga blev sedermera en privatskola. Längre söderut fanns även de baracker, som utgjorde bostäder för arbetarna vid kanal- och kraftverksbygget.

Redan år 1905 hade marken österut övertagits av Vattenfall, som planerade ett Egna Hemsområde. Dessa planer lades emellertid åt sidan eftersom området ansågs OLÄMPLIGT?? Blickarna riktades i stället mot hemmanet Stavered. Här hade redan en del bebyggelse skett. Alltnog, i fortsättningen skall vi berätta och efter minnet (som avtar med åren) försöka ge läsaren lite historia och historier om Huset.

Arbetarebostäderna är av typ Landshövdingehus och ritades av en arkitekt Jarlén. Huset blev kantigt och mycket ovanligt, tre våningar med tillägg av några vindskupor på fjärde våningsplan. Varje hyresgäst hade en vedbod i källaren med jordgolv. Mitt i huset fanns en port som ledde in till Mellangården". Det fanns ytterligare två gårdar, dels Gamla gården, dels Nya gården.

1. Maria Alberts sjukstuga
2. Garage och genväg upp till Tingvalla
3. Kvarteret 10 "Maskinistbostäderna"
4. Djupebäck
5. Bengtssons brädgårdar
6. Skjul
7. "Abborregrund", skjul som användes som pissoar.
8. Järnvägshotellet
9. Gods Expedition för järnvägen
10. Lastkaj
11. Skallrots kiosk
13. Spjuts stenhuggeri
14. Bergmans kol- & vedaffär
15. Murbruksbolaget
16. Upplagsplats
17. Garagebyggnader
18. Sylvén'ska villan (finnes kvar 1996)
19. Komministerbostaden
20. Kvarteret 30 "Arbetarebostäderna"
21. Halmladan
22. Filfabriken
23. Corda filfabrik
24. Tingvallaparken
25. Sopsstationen "Slittan"

Arbetarebostäderna 1927.

Gårdsnamnen tillkom allteftersom husbygget framskred. En förändring av huset gjordes emellertid, den södra gaveln byggdes ej enligt ritningarna. En ytterligare vinkel västerut, liknande den i norra ändan av huset, skulle ha fullbordat bygget.

Det fanns tretton trappuppgångar med sex enrumslägenheter i vardera uppgången, några uppgångar hade även vindskupor. Där fanns tvättstugor gemensamt för två trappuppgångar, det fanns torkvindar. Varje hushåll fick teckna sig för användandet av tvättstugan. Trappstädningen sköttes i turordning. Varje fredag skulle trapporna vara nyskurade.

De första åren bodde vår familj inne på Mellangården. På nedre botten familjen Sjöholm med barnen Stina, Margot, Sten, Bengt och Ulla. I lägenheten intill bodde två äldre människor tillsammans med en son som hette Erik. Han blev sedermera präst i någon frireligiös församling någonstans i Sverige. I andra våningen bodde vår familj och som grannar i samma svalelag hade vi en familj Johansson. Ovanpå oss, i tredje våningen, bodde familjen Johansson-Bom, med barnen Åke, Greta och Gösta samt ytterligare en äldre syster Brita. Granne med Bommens var familjen Andersson med barnen Gösta, Torsten, en äldre syster och så Lennart. Högst upp på vinden i en liten enrumslägenhet bodde Gustav Johansson och Mia tillsammans med sonen Stig. Enbart i vår trappuppgång var vi således sjutton barn.

Varje våningsplan hade en gemensam "vattenclosette". De som bodde högst upp fick gå en trappa ner vid behov.

Lägenheterna hade en köksdörr och en dörr till en tambur, där ytterkläderna kunde hängas upp. I varje lägenhet fanns i köket en järnspis, där man eldade med ved eller koks. I rummet fanns en vit kakelugn placerad i ett av hörnen. Under den kallaste tiden på vintern stängdes rummet och klisterremсор sattes fast runt dörrkarmen. Nu fick familjen vistas enbart i köket.

Vid jultiden hade vi alltid rummet öppet. På kakelugnen hade min far monterat en sk ZULU. Det var en liten järnkamin med ett litet "fönster" framtill där man kunde se om koksen hade "tagit sig". Vi samlades alla framför kakelugnen under jultiden och njöt av den goda värmen från kakelugnen. Järnspisen i köket eldades så hårt, att plattorna för det mesta var röda av värmen. Ibland kunde det hända, att veden tog slut. En räddning var den sk kutterboa. Bengtssons Brädgård hade börjat hyvla virke och kutterspånen sprutade ut genom ett rör i en särskild liten bod. Kutterspånen fick vi hämta gratis. I den "goa kutterboa" lekte vi barn gärna i det mjuka spånets. Men oj, vad

Bengtssons brädgårdar.

det kliade innanför skjortor och byxor efteråt. Svårt var det också att borsta av alla nerspånande yllekläder.

Dessa kutterspån packade familjefadern in i tidningspapper och stoppade in i vedspisen. Ibland hände det, att det blev en "bakpuff" så att ett veritabelt regn av gnistor flög ut i köket. Några andra brandtillbud än en och annan soteld förekom inte. Den "stora" eldsvådan Aspis drabbades av på 30-talet berodde på annat.

Ibland kunde vi pojkar krypa genom staketet, som omgärdade stationsområdet, där vi plockade koks, som fallit av godsvagnarna vid lossning.

Min far, som på 30-talet arbetade på Ferro, hade skiftarbete. För att han skulle få så lugnt och bra som han behövde, lade han sig i garderoben. Där var det varmt och skönt, skorstensstocken värmdes ju upp av de familjer, som bodde på första och andra våningen. Övriga familjen låg i köket. För att få plats konstruerades alla möjliga och omöjliga sängplatser. Min säng kallade vi "dragspelet". Den kunde vikas ihop efter nattsömnen och ställas in i tamburen. Jag minns, att det var en mycket god säng, där den stod mitt på köksgolvet.

I huset bodde mellan 400 och 425 personer och många yrken fanns representerade. Där bodde snickare, kontorister, verkstadsarbetare, skräddare, murare, elektriker, målare, någon var konditor. Många arbetade på Ferro, Elektrolyten, Thermiska och Fosfaten, på Nydqvistens och Strindbergs. Hyrorna var nog, efter tidens mått, relativt skälliga, men förtjänsten trots hårt och tungt slit, var heller inte så stor. Hyran för en etta låg på mellan 24 och 27 kronor i månaden.

Fick far slita hårt för brödfödan så var modern den, som skulle se till, att allt gick ihop. Hon skulle hålla ungarna med rena kläder för det var en skam att vara smutsig. Om kläderna var lappade och lagade eller stoppade gjorde inget, men smutsiga, det gick inte an. Ibland kan man fundera över hur mammorna orkade med allt. Det var för dem att sitta uppe och laga det som gått sönder för barnen, ibland till långt in på natten. Den tyngsta tvätten klarades av i tvättstugan, tröjor, kortbyxor och flickornas klänningar tvättade mamma i en zinkbalja på en stol i köket. Denna sk kökstvätt hängdes upp till tork på ett streck i köket. Blöjor fanns inte i stället användes små tyglappar till barnstjärtarna. Lapparna hade kanske klippts i bitar från vita sockersäckar, som man ibland kunde få tag i. Barnen hade långa strumpor som gick över knäna. Strumporna satt uppe med ett strumpeband fastsatt i ett livstycke. Jag minns än i denna dag, hur det kunde kännas när strumpebandets skåra för knappen var för stor och strumpebandet lossnade. Var vi då ute och lekte och inte hade mamma som hjälpte till med strumporna, var det väldigt svårt för en liten pojke eller flicka, att "dra ner" strumpebandet och sätta fast det i strumpan. I stort sett hade både flickor och pojkar samma klädsel bortsett från, att flickorna hade klänningar. Tänk vad dessa yllekläder kunde klia.

För de barn, som börjat skolan, löstes matfrågan genom medhavda smörgåsar och en flaska mjölk. Maten fick vi äta i skolkorridoren på en långbänk. Gröt var annars den

vanligaste maträtten och den överblivna gröten stekte mamma på spisen. Stekt gröt kunde även finnas på middagsbordet.

Många gånger satt pappa i köket och halvsulade skor till familjen. Lädret hade han köpt hos "Länke-Martin", som hade "sitt" mitt emot där tidningen Trollhättan nu har sitt kontor på Staveredsgatan. Lädret hade naturligtvis legat i vatten några dagar för att mjukna. Ibland gick pappa ner i källaren för att hugga ved. Alltid fanns något att göra för föräldrarna.

Att det ofta var "knalt" förstår var och en, men ändå vill jag säga, att det var en fin tid. Mamma fanns alltid för oss barn, det var högst ovanligt, att en mamma arbetade utanför hemmet.

Fjortondagarslönen räckte till livets nödtröft och när man betänker, att lönen låg på mellan 50 och 60 kronor, ville det till för en husmor att noga överväga inköpen. De flesta hushållen handlade på bok. Med detta menades, att man kunde handla under dagarna fram till löneutbetalningen, handlanden skrev då in i boken, vad som inköpts. Veckans absoluta höjdpunkt var nog ändå, när vi barn fick följa med föräldrarna till "Föreningen" och handla. Det kunde hända ibland, att vi fick någon liten godissak. Kanske för fem öre "halvöreskola", ibland en slichepinne eller en tioöres Guldnougat. Tänk vad länge en slichepinne kunde räcka, inte glupade vi i oss den på stubinen inte, nej då, ett litet "slick" och sedan spara.

Någon familj hade kanske haft råd att skaffa en radio. Ingen radio liknande de som finns i dag, nej, det var sk kristallmottagare. Mina farföräldrar hade en sådan stående utom

Gamla gårdens fotbollsplan. Stående till höger Bertil Lidberg. Sittande från vänster, Sven "Krylla" Sandman, Folke Qvarfordt, övriga okända.

räckhåll för mej uppe på en kommod. Min farfar, en underbar gammal man, hade nog ett gott öga till mej för han kunde ibland låta mej få höra på den underliga manicken. Med två små pinnar liksom och med en liten borste i ändan av pinnarna kunde det skrapa lite i hörlurarna. Jag kan inte komma ihåg, att jag någonsin hörde något i farfars kristallmottagare. Men spännande var det.

Men ändå och trots allt var Arbetarebostäderna en spännande miljö att växa upp i. Varje dag var fylld av spännande äventyr för oss Aspisingar. Att köra bannjol och trisa på kapp runt soplårn var toppen för ungarna. Bannjolen, en cykelfälg, hade vi kanske hittat på soptippen. Bannjolskroken tillverkades av en kraftig järntråd, den var utformad på så sätt, att den lätt skulle gå mot fälgen. Fotbollen var väl annars det dominerande spelet. Antingen sparkade vi mot ett mål på den norra husgaveln eller så "delade vi upp" i två lag. Det ena målet utgjordes då av de två tallarna med sin mattstäng, det andra målet bestod av ribbor från prästboställets staket. De äldre pojkarna spelade mest på Hojum, just där Krematoriet nu ligger. På Hojum, i sandgroparna var nog en av de roligaste lekplatserna vi hade. Hade det regnat mycket blev sandgroparna ofta till små sjöar. (Thns kommun har tagit tillvara dessa små sjöar och gjort dem till något mycket fint). På vår och försommaren "dompade" vi i dammarna med vilja, m a o vi badade där. Ofta satt vi och tittade på alla backsvalar, som byggt sina bon i sandväggarna. Ibland kanske chefen för sandbackarna, Åberg, tittade lite argt på oss, han undrade nog vad ungarna skulle kunna hitta på för rackartyg. Innan vi gick hem kunde vi stanna till och lyssna när "Snylten" spelade på sin lergök, vilket han gjorde nästan varje kväll.

De "riktiga" badplatserna för oss var annars "Knorrenäbba" eller i älven vid Hjulksvarn. De yngre ungarna kunde dra iväg till Hedåna.

Vatten tyckte de flesta barn om, dock inte att tvätta sig i, utan mer för att leka med. En av höjdpunkterna på året var de översvämningar, som ofta inträffade efter ihållande regn. Då fylldes "Floddiket" så mycket, att det rann över dikeskanterna och fyllde omgivningarna. Diket började som ett grävt, för oss ganska brett, vattenflöde. Jag minns, att det ibland kunde vara svårt att hoppa över, trots en god sats. Diket började vid nuvarande Hjortmossen och passerade ungefär vid Shells bensinstation på Gärdhemsvägen, och fortsatte sedan utefter nuvarande Tingvallavägen. Det krökte av strax öster om "Aspis" och fortsatte sedan utefter husets östra sida, vek därefter av norrut vid södra delen av huset. Slutligen tog diket av ned mot Nydqvistens järnväg för att slutligen fortsätta norrut mot Hjulksvarn. Vid dessa översvämningar, som till stor del berodde på, att ett rensgaller tätnade, bildades en liten sjö intill husets östra sida.

I denna sjö paddlade vi omkring i både baljor och på flottar. Nackdelen var förstås, att det gick upp vatten i källaren på huset. Vid dessa översvämningar kunde vi paddla nästan ända fram emot där nu Shells bensinstation finns utefter Gärdhemsvägen. Vi fick förstås lyfta upp flottarna vid "Sandbanebron" och över några stenar bortom sandbanan. En nackdel var, att man fick lägga ut landgångar för de gående från infarten till huset och ner till stickspåret, som skar vägen.

Sandspåret, eller som man även kallade Sandbanan, började egentligen vid Metropolhörnan gick Drottninggatan – Föreningsgatan och fortsatte i en svacka som delade på sig ungefär i korsningen Nydqvistgatan – Rinmangatan. En del av Sandbanan gick upp emot stenkrossen framme vid Aspis, den andra gick österut upp emot Tingvallaparken. Vid sopstationen "Slittan" (öknamn på Slättbergen) var det sprängt för banans fortsättning.

Tidigare har jag sagt, att det fanns gott om lekkamrater. Smågäng i lämpliga åldrar höll ihop. Alla hade öknamn, där fanns Dadde, Bullen, Figge, Göken, Bagarn, Tottla, Röd-stjärten, Ippe-Ture, Amanda, Kalle Kula, Skägg-Eva, Ettra, Pajen, Lona, Gåsa, Brocko, Rata, Perren, Knarten, Store och Lelle-Ninen, Dao, Petter, Kicki, Kalle Korsgren, Gösta Målarn, Byströmspojarna, Krylla, Nischen, Pom-Pom, Bam-Bam, Bergarna och många fler. Fram på kvällen kunde gängen samlas till gemensamma lekar. "Rymofast" (såges i ett sammanhang), pota kula, köra bannjol.

Att leka indianer och cowboys var extra populärt, speciellt om vi hade varit på bio och sett en matiné med t ex Tom Mix, Ken Maynard eller varför inte Hopalong Cassidy, den sistnämnde spelades alltid på Metropol.

Även andra kvarter hade sina gäng. Rödjan och "Gula faran" var ett par sådana. Ofta slogs vi mot dessa och bataljerna utspelades alltid på Stentippen öster om Drottninggatan. Hemmagjorda träsvärd och dolkar kom till flitig användning likaså revolvrar av trä. Hur många gånger Aspis vann dessa bataljer törs jag inte säga, kanske det finns någon Rödjan-unge som då protesterar. I alla fall kan jag säga så mycket som att Aspisionarna var fruktade, hm. De äldre i Rödjans "Björndalsliga" hade hittat på devisen: "Den som trotsar Björndalsligan skall på fläcken dö, med en dolk i sitt hjärta ligga och förblö". Ha, utbrast Aspisionarna. Detta låter ju kusligt, men så allvarligt var det aldrig, det stannade med ett och annat blåmärke.

Fanns vi inte på Stentippen, kanske vi busade i veterinär Sylvéns halmhylsefabrik, som låg alldeles bakom Prästens (Oskar Rydberg). I halmeladan jobbade tre små rara tanter, Alma, Beda och Nutta. Lite originella kanske, de gick alltid på rad efter varandra, men tre små mycket plikttrogna och fina damer. Aldrig såg man dom tala med varandra eller med andra människor men minnet av dom har vi nog kvar, alla vi barn i Aspis.

Vintertid åkte vi spark eller kälke. Den lilla bergknallen vid Sylvénska villan blev, efter det vi spolat med vatten, en härlig iskana. Det bästa vi hade att åka på var de emaljerade reklamskyltar, som köpmännen i staden slängde på Slittan. Jag kommer väl ihåg, att på min emaljskylt fanns reklam från Mazetti. Skylten var så stor, att det fick plats en tre- fyra ungar på den.

De första vårkvällarna i Aspis var det något särskilt med. Nu var den av våra mammor uthängda tvätten inte att liknas vid hårda lutfiskar längre, stela och fortfarande våra när kläderna tagits in. Nu kunde man känna i hela lägenheten den friska lukten av nytvättat. Nu levde både barn och vuxna upp, alla duvor under takåsen började kurra på ett vårligt sätt. De äldre kunde gå ut till någon av "Ijugarbänkarna" och sitta tillsammans med

Trollhättan. Komministergården. 1937.

grannarna och berätta historier. Ibland hördes ljudliga skratt när någon berättade en rolig historia. Barnen potade kula, de äldre barnen, som hade en cykel, tog fram denna ur källaren och gjorde en tur runt huset. Utefter husväggen på Mellangården satt ett gäng pojkar med brännglas, flickorna hoppade hage. På fredagskvällen spelades det "tolva" borta vid Severinssons garage, det var de stora pojkarna. Ibland kom stadens polis och jagade bort de spelande. Det var nämligen strängt förbjudet med kortspel om penningar utomhus. Det hände ibland, att polisen kom så plötsligt så en del småmynt blev kvar på stenen som utgjorde spelbordet. Snabbt som tanken var det alltid någon unge framme och rafsade åt sig mynten. Det blev alltid några halvöres kola i tant Märtas kiosk. Mjölkskjutsarna från Hojums gård eller Basttorp hade bytt källkarna mot kärror. En del familjer köpte mjölken direkt från bondgården. Den mjölken var fetare och mer gräddade kunde skummas. Jag minns väl den gamla kusken, som kom från Hojum. En farbror som hade svårt att gå beroende på att ena foten hade skadats någon gång. På fötterna hade han ett par grova kängor med höga skaft, vi funderade ibland på, hur han fick av och på sig kängorna. Ibland kom "Fiske-Viktor" Olsson med sin häst och sålde fisk. Frågade man hur affärerna gick, kunde "Fiske-Viktor" svara, att det var tomlådorna han tjänade sina pengar på. I slutet av veckan kom bryggeriets "dreckekörare" Melin.

För oss som bodde i Aspis fanns den tryggheten, att alla saker som tillhörde de boende fick vara i fred. Aldrig hörde man att någon tagit något som tillhörde en annan. Cyklar, sparkar, ja även motorfordon kunde stå utefter väggarna eller i porten utan att behöva låsas. Dörrnyckeln lades under mattan när någon lämnade lägenheten. Hade man inte

"Vår kiosk" på bilden syns första inneh. fru Larsson med sonen Sten (sedermera överförmyndare i Trollhättan).

tillgång till nyckeln, kunde man bara knacka på hos grannen och be att få låna deras dörrnyckel. Den gick lika bra som ens egen nyckel.

I Arbetarebostäderna bodde en hel del människor, som till viss del lät tala om sig i olika sammanhang. Ett par bröder, Larsa och Svidi Törnqvist, var duktiga brottare och kunde säkerligen gått långt om den "rätta gnistan" funnits. Bröderna var snälla och det hände ofta, att man kunde få en slant av dem om man hjälpte till att tvätta ur flaskor, som de sedan sålde.

En annan fin idrottsman var Einar Emanuelsson. Jag tror han vann den första terränglöpningen, som anordnades av Trollhättans Idrottsförening.

Gunnar "Gumpen" Holmström blev polis i Stockholm. Visste ni, att det var Gumpen, som grep den ökände dynamitarden Larinen? Jomän, så här gick det till. Larinen orsakade en av de största bränderna i Trollhättan. Årtalet var, tror jag 1936, då Larinen utförde sin misslyckade sprängning hos Bengtssons brädgård. Han missbedömde troligen orsak och verkan för hela Bengtssons brann ner. Efter sprängningen flydde Larinen och klättrade upp på vattentornet vid järnvägen. Där satt han och såg branden samtidigt som han väntade på ett lämpligt tåg att ta sig från Trollhättan med. Larinen hamnade så småningom i Stockholm och en dag var han ute på staden. Vid samma tillfälle var Gumpen ute och promenerade, dock ej i uniform. En grabb kommer fram till Gumpen och frågar denne om han kan få en tändsticka? Gumpen, som inte använde tobak, tyckte sig känna igen den, som ville ha tändstickan. Han hade troligen sett

efterlysningen av Larinen i polisens dåvarande Polisunderrättelser. För att avleda började Gumpen leta i sina fickor under det han studerade främlingen. Gumpen var nu helt säker på, att det var Larinen han hade framför sig. Han sade till främlingen: "Du är Larinen!" Tumult uppstod, men Gumpen fick hjälp av omkringstående i avvaktan på, att kollegor skulle komma och hämta Larinen. Ganska lyckat, kan man ju säga, att en Aspisonge skulle ta fast Larinen i Stockholm och att denne Larinen tänt på hos "vårn granne".

En annan duktig "Aspisonge" var, jag citerar "Trollhättebygden förr och nu" av Oskar Malmrot, utgiven i sju häften 1932, "Berömde och bereste mr Wickman från kvarteret nr 30 i Trollhättan". På detta sätt börjar en artikel, där mr Wickman någon gång runt år 1910-1911 varit i Amerika och nu tjugo år senare 1932 kunde ge den i artikeln omnämnde Amerikaresenären goda råd. (Kanske någon av Er kan berätta, vad denne mr Wickman var för en person).

Sveriges näst bäste boxare under Harry Perssons (HPs) glansperiod var Jonny Widd. Hans rätta namn var John Widlund, också han en unge från Aspis. En av topparna inom kommunistpartiet, Sven Rydstedt, hade som politiker hårda debatter. En av Svens motståndare vid en debatt i Sveasalen var en av de ledande nazisterna i vårt land, veterinären Furugård. Mötet "hettade till" så stadsfiskalen Martin Winlöf fick gå upp på estraden och slå sitt paraply i bordet och upplösa mötet. Sven var en "Aspisonge".

Många av oss kommer väl ihåg NORTON-Gösta Andersson. Han var en toppenille på motorcykel. Gösta vann bland mycket annat Onsala-TT 1931, han blev tvåa 1932 och trea 1933. Detta i konkurrens med hela svenska eliten plus några av de bästa engelska förarna. Vi får heller inte glömma bort brodern Torsten, som vann många mäktävlingar, dock ej av TT-typ. Båda var "Aspisongar" och bodde i tredje våningen på Mellangården.

1932 byggdes en ny idrottsplats på Skrällebergsområdet, som kom att bli föregångare till nuvarande Edsborg, som invigdes 1944. Ett viktigt ekonomiskt inslag i denna idrottsplats var den jordbana, som anlades runt fotbollsplanen. När dagen för invigningen kom inträffade ett av de mer kraftiga störtregn detta år. Vid motorcykeltävlingen som följde blev kolstybbsbanan en enda stor svart blöt massa. Den stora publiken fick sina kläder nedsprutade med våt kolstybb. Kläderna var mycket svåra att få rena efter denna dag på jordbanan. Ågarna till stadens tvättinrättningar gnuggade sina händer och hoppades på en lika fin fortsättning de följande tävlingarna. Tävlingarna vanns av en motorcyklist "Dykarn Gustavsson", kanske ett passande namn på denna dag.

I mitten på trettioalet åkte för oss ungar andra storstjärnor, en del av dessa finns klart i våra minnen. Hur många gånger, efter en jordbanetävling, var det inte, som vi försökte efterlikna exempelvis Torsten Sjöberg eller varför inte Kumla-Fransson med sin uppräta körställning, går bara inte att räkna.

I detta sammanhang kanske det är mej tillåtet, att nämna en person, som kanske inte var alltigenom ärlig. Tidigare påstod jag, att ärligheten och "moralen" hölls högt, men

vi hade en falskmyntare i huset. På ett mer eller mindre yrkesmässigt sätt tillverkade han egna pengar. Dessa gjordes av bly och användes i stadens gottautomater. Hur de tillverkades förblev detta "myntverks" egen hemlighet. Näringen upphörde den dag polisen kom och hämtade mannen. Han var också en "Aspisonge".

1920-talet gick så över i ett nytt decennium 1930. Barnen från 1920-talet växte upp och nya kullar barn började göra sig hörda på många sätt i Arbetarebostäderna. De vilda lekarna fortsatte.

Nu hade arbetslösheten börjat slå igenom, så även för de boende i Bostäderna. Min far arbetade som gjutare på "Nydqvistens" eller, som vi i dagligt tal sade "Verkstan". En dag tog arbetet slut för honom. Jag var inte gammal, kanske fyra-fem år. Far kom hem en dag och talade om för mamma, att han fått sparken. Jag förstod nog inte riktigt, vad som menades med "att ha fått sparken". Att jag blev väldigt glad, är ingen överdrift, min pappa hade fått en spark. För mej var det en "sparkstötting" och det hade jag ingen. Så småningom försvann glädjen, jag fick ju ingen spark.

Det blev en hel del olika AK-arbeten för pappa, men som tur var, fick han stanna kvar i Trollhättan. Han var med på en hel del arbeten i staden, bl a arbetade han ett tag ute på Spikön, någon tid även vid iordningställandet av Drottningtorget.

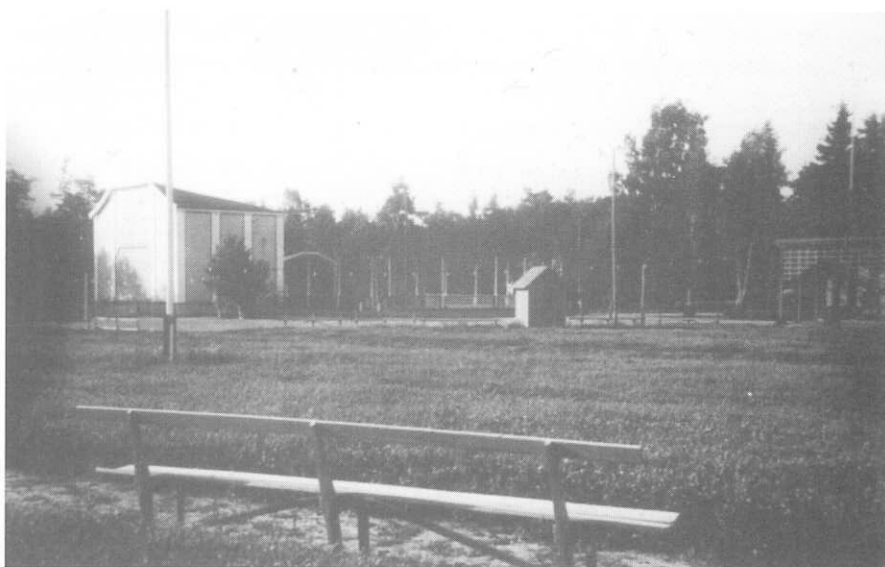
Enda gången pappa åkte ifrån oss var när han blev antagen till en svetskurs i Göteborg. Han var nog borta i flera veckor, tror jag. När han efter avslutad kurs kom hem igen var vi glada. Extra glad var jag över de två presenter jag fick, en liten plåttrumma och en trumpet. I "min trappuppgång" bodde min kamrat Olle Sandman. Olle fick låna trumpeteten och jag slog på trumma. Vi gick på alla gårdarna och "spelade" precis som de spelmän gjorde, som kom i regel varje fredag och underhöll med sång och musik. Det kastades ut pengar till dessa i små papperspaket. Vi trodde naturligtvis, att även vi skulle få en del pengar, men inte då. Vi gick då ner till tant Märta i Kiosken och spelade för henne. Hon kom ut och av henne fick vi en kola var, gissa om vi blev glada.

Tant Märta ägde den lilla kiosken och i denna kunde vi handla det nödvändigaste. Hon hade öppet alla dagar och även på söndagar mellan klockan åtta till tio. Det var en härlig liten trivsamt kiosk, vi ungar kommer nog aldrig att glömma den. När man klev in i kiosken fanns en lång disk från ena ändan till den andra. Vid ena väggens kundutrymme stod en liten järnspis på fyra sirliga järnben. Vintertid var denna spis den enda värme-källan för tant Märta. På disken fanns en liten glaslåda med nybakade bullar med smält socker på, ibland hade hon bullar med gul fyllning inuti. Där fanns även tvåöresbullar. På sommaren var kiosken fylld av bin och getingar varför tant Märta hade hängt upp kletigt flugpapper i kiosktaget. I ett kar av betong hade tant Märta mjölkflaskorna till kylning, karet var fyllt med vatten, som hon bytte flera gånger för att hålla mjölken kall. Man kunde köpa både skummjolk och nymjolk och även grädde, fast den mjölken innehöll så mycket grädde, att mamma kunde skumma av den och få sin kaffegrädde på så vis. En våg stod på disken. Det fanns också godis av olika slag. Jag har nog aldrig sett en människa göra så fina strutar som tant Märta.

Att lära sig cykla var ju alla barns dröm. Konsten var ju bara, att få låna en lämplig cykel. Alla cyklar var ju gjorda för vuxet folk, barncyklar, annat än trehjulingar, fanns överhuvudtaget inte. Jag hade den turen att få låna min mammas gamla damcykel.

Hade man enbart pappas cykel att tillgå, blev inläringen något mer komplicerad. Herrcykeln hade en stång och kom man över stången med benen, nådde man inte till pedalerna. I stället fick vi sticka in ena benet under stången, hålla med en hand i styret och ena armhålan över sadeln och på detta sätt försöka lära sig cykla. De flesta barnen lärde sig cykla på detta sätt och hade man väl lärt den konsten, cyklade man hur lätt som helst. Den eftermiddagen och kvällen jag lärde mig cykla, lär det, efter vad jag sedermera hörde, ha suttit folk i vartenda fönster på Mellangården. Så många kullkörningar på cykel hade dom nog aldrig sett. Jag lärde mej cykla innan mörkret föll på den kvällen.

År 1934 eller 1935 brann Tingvallaparken. En del brandrester låg länge kvar på området, de båda biljettkassornas små byschor med topptak fanns ganska länge kvar. Jag tror, att de sedermera användes på Slättbergsbanan. Mitt intresse att samla ved till familjens vinterbehov började redan i sex-sjuårsåldern, varför brandresterna även användes till vinterved. Min pappa tyckte, att jag var redig som släpade hem en och annan pinne. Vid ett tillfälle, en vårdag med sedvanlig översvämning i diket, var vi några "leger" på parkområdet. Jag fick väl för mej, att när vi ändå skulle gå hem, kunde jag ju ta med en brädbit. En ganska stor halvbränd stock ansåg jag skulle bli bra till ved. Med möda släpade jag hem stocken.

Tingvalla Folkets Park.

Den var full med gamla spikar och när pappa fick se stocken ville han inte riskera sin såg. Han sa till mej, att gå tillbaka och lägga stocken där jag tog den. Jaha, det var väl inget annat att göra då. Men, nog kunde jag slänga stocken i diket, det var ju vårflod? Sagt och gjort, jag släpade ut stocken på bron vid Mellangården och tippade i densamma. Oturligt nog fastnade en spik i min lumberjacka och jag följde med stocken i den strida strömmen. Hur det hela redde upp sig, kan jag tacka två äldre pojkar, de såg olyckan och sprang utefter diket till den plats diket svängde vinkelrätt norrut. Troligen var jag inte riktigt på det klara med vad som hände, men dom fick upp mej och bar mej hem. På soffan i köket kvicknade jag till och ett stort tack Gillis och "Ockar".

Skolan började vi när vi fyllt sju år. För våran del var det två skolor som gällde. Östra skolan och Norra skolan. Första dagen följde mamma med vid uppropet. Min fröken kom att bli Hildegard Persson. Hon ropade upp alla barnen i klassen, samtidigt med namnen frågade hon vad vi kallade. Mitt namn gick ju bra, men skulle hon ha reda på vad jag kallades? Jag teg, inte kunde jag väl säga, att jag kallades Kocko. Min mamma fick tala om, att jag kallades Bertil.

Nåväl, allt blev bra i skolan. Min bäste vän i klassen blev Arne, han kallades av oss i "Aspis" för "Balja". Arne bodde på den tiden i andra våningen hos Bergmans Kol och Vedaffär, som låg strax intill Bengtssons Brädgård, så någon "riktig Aspionage" var han ännu inte, men blev så småningom detta. Jag berättade tidigare om dynamitarden Larinen. När hela Bengtssons Brädgård brann upp, låg Arnes familj och sov i sin lägenhet på andra våningen över Bergmans kol och vedskontor. Husets tak var belagt med tjärpapp men tack vare ett gott arbete av brandmännen, klarades huset. Familjen väcktes och fick utrymma huset under någon dag. Arne och jag gick till skolan även denna dramatiska dag.

Redan i småskolan fick vi lära oss sparsamhet. Ett exempel var när vi genom skolans försorg köpte våra första gymnastiskskor. Den gången var nog Arne och jag överdrivet ekonomiska. Vi fick beställa ett par men tog dom ett par nummer för stora. Nu hade vi ju ett par skor vi kunde växa med. Att vi sedan under de närmaste åren fick stoppa bomull i tårna för att gymnastiskskorna skulle sitta kvar på fötterna, hade vi inte räknat med. De närmaste åren hade både Arne och jag B i gymnastik.

Vår skolgård låg där sedermera Brandstationen i kvarteret Jupiter kom att ligga. Vid varje rast fick vi gå eller springa över Österlånggatan. I norra delen av skolgården låg Betty Backs stuga. Intill stugan fanns ett äppelträd med de godaste äpplen man kan tänka sig. Vi var naturligtvis strängt förbjudna att plocka upp den ev. fallfrukten, men goda var dom.

På västra sidan låg slöjdsalen och den av alla barn så fruktade tandläkaremottagningen. Jag tror, att de allra flesta av dåtidens skolbarn suttit utefter långbänkarna i väntrummet och varit rädda.

Till tandläkaren gick vi i smågrupper, ingen av oss vågade sätta sig närmast dörren till mottagningen. I detta läge var inte ens "Aspionarna" djärva. När man sedan på darrande

ben hade satt sig i tandläkarstolen och såg hur borren snurrade, då var man nära döden.

Varje dag i skolan hade vi en middagsrast. Mellan klockan elva och tolv, tror jag det var, då kunde vi barn som bodde närheten, springa hem och äta. En dag bad mamma mej springa över Stentippen till Carlssons Specerier på Drottninggatan i Kv Hoppet. Det var något hon ville att jag skulle köpa. Vi bodde i tredje våningen och hade porten alldeles intill, där pappa brukade ställa sin cykel. När jag kom ner tänkte jag som så, "det går ju fortare om jag lånar pappas cykel". Där stod den utefter väggen i porten, ingen luft i bakhjulet, men vad gjorde det. Jag har tidigare beskrivit hur man som liten grabb cyklade på en vuxens herrcykel.

Jag gjorde så och lite knaggligt kom jag iväg. Ut på stora vägen, där gick det bättre, där var ju asfalt. Då jag kommit ungefär mitt för Bergmans Kol och Vedaffär såg jag en bil parkerad. Emot mej kom samtidigt en lastbil. Nu blev jag rädd, att lastbilen skulle köra på mej, varför jag satte ned ena benet för att stanna. Tyvärr missade jag vägen och såväl cykeln som jag själv hamnade i det djupa, sprängda till en del vattenfyllda diket. Diket var djupt nedsprängt och det vatten, som fanns på botten var inte det renaste precis. Det har berättats för mej senare, hur jag kom upp igen. En tant hade kommit promenerande på vägen och fått se mej i diket. Hon sprang det fortaste hon kunde till den enda telefonen hon visste. Den fanns i Bostäderna, hos målaren Werner Eriksson, som bodde i våningen under oss. Där ringdes det efter ambulans. Under tiden hade en lastbilschaufför observerat mej i diket, och med hjälp av en annan person lyftes jag in i lastbilshytten och kördes till Maria Alberts. Jag vaknade till sans sent på eftermiddagen, min pappa som hade fått budet om olyckan på sitt arbete på Ferro, satt på sängkanten då jag kvicknade till. Doktor Sjöblom undersökte mej varefter jag hamnade i en sal på lasarettet. Eftersom jag var den yngste patienten blev jag också väldigt fint omskött. I en sal bredvid låg en Mossepojke, "Kollen", han hade ramlat ner från ett skjul på Hjulkvarnsparken. Hos en gammal farbror i en annan sal fick jag låna tidningar, han hade den rödfärgade Tidsfördrif och i denna fanns en del serier.

Efter fjorton dagar kom jag hem från sjukhuset. Eftersom jag varit "så duktig" under min sjuktid, fick jag en present av min morbror. En yxa och inte vilken yxa som helst, på denna stod det i guldskrift "Made in Oxford, England", den hade läderskaft och allt annat på den var av stål. Det var utan någon som helst tvekan den finaste yxan i Aspis. Min kamrat Arne fick låna yxan en dag för att "hugga i skogen". Vad han skulle göra med yxan uppe i ett träd, har han aldrig talat om för mej. Hur som helst, så högg han sig ganska illa i knät, sedan var Arne också på sjukhuset. Påsken firades i "Aspis" på sedvanligt sätt med påskeld och påskkäringar. Under veckorna före påsken sprang varenda unge runt i omgivningarna och samlade brännbart till elden. Vi satte en stor ära i att ha stadens största eld. Många av de firmor som låg i anslutning till Aspis, fick sina "förråd" bortförda. Vi tog nog både sådant som skulle slängas och lite till. Bildäck och gamla flätade vedkorgar brann mycket bra, varför vi i vårt letande smög runt Severinssons och de olika vedgårdarna, där sådant "plockades" med.

På påskaftonens morgon samlades vi på gårdarna och pratade om kvällens skjutande.

För det gjorde vi ganska våldsamt. En del av de större pojkarna hade varit i kemikalieaffären och köpt "klosyrakali" som vi kallade pulvret. Egentligen var det kali och svavelblomma, som i lämplig mängd användes till de "riktiga kanonerna". Annars fanns bomber och raketer ungefär som nu. Viss möjlighet hade vi att utöka lagret av smällare. Hermanssons järnhandel hade öppet och dit kunde vi gå och köpa lite mer smällare om så ansågs nödvändigt. Vi grabbar gick och småsköt under hela dagen och fram på eftermiddagen var det dags att klä ut sig till påskgubbe.

Töserna var påskkäringar. Vi småungar hade i god tid ritat påskbrev, som vi nu sprang runt med till de som bodde i huset. Först ett kraftigt knackande på dörren och när den öppnades, kastade vi in påskbrevet och ropade: "Glad Påsk".

Elden tändes i skymningen och folk började samlas på vägen för att titta på. Det kom till och med folk från Björnbergs och "Gula Faran". Denna kväll hade dom tillåtelse att se elden, de hade liksom "fri lejd" att gå över "våra" marker. Under vilt skjutande framskred kvällen, de större pojkarna laddade upp "klosyrakali" på någon sten och lade en mindre, noga utvald sten ovanpå. En större sten släpptes därefter på det hela. Det blev smällar, som hördes över hela Tingvalla och en stor del av staden. Bästa och största klosyrakalihögarna lades i botten på det djupa diket utanför Nya gården. Fallhöjden på den släppta stenen var nog en tre- fyra meter. Där kan man än i dag tala om påsksmällar.

Där den nedbrunna Tingvallaparken legat, var nu en fin fotbollsplan. Där tränade Tingvalla bollklubb. Laget bestod av Aspispojkar, där fanns Krylla, Ville, Puken, Shöshö m fl. Alla duktiga på fotboll och vi "småungar" stod ofta där och tittade på matcherna.

När sommaren led mot höst, var det tid för de olika tivolin och cirkusar, att ta planen i besittning. Dit kom Altenburg och Lido show bland många andra. Vi pojkar kunde någon gång få en gratisbiljett om vi hade hjälpt till av något slag. Ibland "slumpade" det sig, att vi kunde krypa under tältduken. Ibland hände det, att någon vakt såg tilltaget, då åkte man på "örat" ut.

Enda möjligheten, att komma in på "lagligt" sätt var, att stå utanför och "snika". Alla "Aspisingarna" "snek", inte hade vi råd eller möjlighet, att betala för oss. Det hela gick till så, att man spejade in en till synes snäll farbror, man bad honom, att få följa med in, då tog den snälle farbrodern gossen i sin hand, löste biljett för sig, hans "lilla pojke" fick ju gå in gratis.

En gång hände något, som för alltid gör "Världens starkaste man" Jonny Wall, till min idol. Vi "ongar" stod som vanligt utanför och snek. Uppträdandet skulle strax börja. Utanför tivoliområdet hade de medverkande sina artistvagnar uppställda. Från en av dessa kom "världens starkaste man". Han var iklädd en lång badkappa och hade nog bråttom inför uppträdandet. Vid ingången stod jag och när "världens starkaste man" tog svängen in genom staketöppningen, åkte skärpet på badkappan utåt och en knapp i ändan på skärpet träffade mej i ögat. Det gjorde ont, varför jag häftigt böjde mej nedåt och höll händerna för ögat. Världens starkaste man gick in på tivoliområdet. Troligen, ja alldeles säkert, hade han sett en liten "Aspisinge" böja sig ner. Han hade förstått, att

något hände. "Världens starkaste man" kom ut igen och frågade mej, hur det gick med ögat. Han lyfte upp mej och bar mej på sin axel, satte ner mej på ena sidan av scenen, där jag fick sitta och titta på "Världens starkaste man", Jonny Wall.

Gick man förbi "Djurläkarns" och "Prästens", förbi Filfabriken och Slakthuset kom man till soptippen på Slättbergen. Vi kallade soptippen för Slittan. Här hade vi en jättebra lekplats. Det mesta kunde man ju hitta på denna tipp. Gamla bilar, skrot i alla dess former, ja, till och med godis. Varje gång bilen från Bodin och Fredrikssons eller Dahlberg och Hult åkte förbi "Aspis", visste vi vad det var frågan om. Som ett lämmeltåg sprang alla som kunde upp till "Slittan". Där, bland allt skräp, låg det eftertraktade godiset. Det kunde vara skämd choklad, tunnor med vindruvor i korksmulor, skämda apelsiner och mycket annat gott. En gång slängdes något som jag vill likna panflöjtar. Ett litet blås/pipinstrument av celluloid. Varenda unge sprang omkring och "spelade" på dessa. En annan gång hittade jag en hel kortlek spridd över hela området.

Jag minns mycket väl, att fransidan på kortleken upptogs av en bild på Svenska Amerikalinjens fartyg "Kungsholm". Det var kvalité på den kortleken, vi hade den i många år därefter. Alla sakerna från godisfirmorna, var naturligtvis osäljbara, men för oss som inte var så kräsna, kändes det som himmeln när vi låg i någon backe och "gottade" oss.

På "Slittan" lärde vi oss, att skjuta med "slanka" (slangbella). Övning ger färdighet och vi övade varje dag. Stenarna, som vi använde till ammunition, måste vara lagom stora, helst helt runda för att "gå riktigt".

Det var svårt, att sikta med "slankan", det blev i skottögonblicket mer liksom på känn man sköt. Detta att på känn skjuta, gjorde oss till mästare. Det var tre mycket viktiga saker, som skulle till för en bra "slanka". Det första var en klyka, den måste vara helt riktig, inte det minsta skev. Gummibandet, som vi klippte till av cykelslangar, skulle vara tänjbara till max. Läderbiten, där stenen skulle placeras, måste vara mjuk så man kunde känna stenen med nyporna. Hade man alla dessa grejor riktiga, hade man en "slanka". På soptippen kunde vi rada upp flaskor och annat för att skjuta sönder. En god Aspisskytt "tog" allt.

I soptippens "sketbo" höll Puken och några andra gubbar på med burkrensning. På många håll i staden fanns det ännu inga vattentoaletter. Folk var fortfarande hänvisade till utedass. Latrinburkarna kördes med häst och kärra till "Slittan" för rengöring. "Skiten" transporterades upp för en landgång på tralla, den tömdes i latrinboa, där den fick "ligga till sej". Hit kunde hugade trädgårdsägare komma och få sitt lystmäte av skit. Det uppgavs, att det växte otroligt av denna gödning. I denna boa fanns det gott om stora råttor, som blev vårat jaktbyte med "slankans" hjälp.

Det har berättats för mej, att två "Aspiongar" var i boa och sköt råttor. En av "ongarna" träffade en råtta, som dog på fläcken. Råttan hade hamnat en bit in i "skiten" varför det lades ut en längre bräda för att på så sätt kunna hämta "trofén". Den ene "ongen" skulle hålla i brädändan medan han, som skjutit råttan, skulle balansera ut och hämta den.

Om det nu var så, att han som höll i brädandan, inte orkade eller om han helt enkelt brast i uppmärksamhet, har vi aldrig fått reda på. Hur som helst, brädan vek sej och "ongen" ramlade ner i "skiten". Han fick med stor ansträngning "ta sej iland". Detta inträffade oturligt nog den första maj, en dag "ongen", skulle ha varit med sina föräldrar och demonstrerat. Att "ongen" sedan hade vita sandaler, vita knästrumpor, nya kortbyxor och ren skjorta på sig vid tillfället, gjorde ju inte det hela bättre. Bakom soptippen rann ett dike, vattnet i detta var föga renare än i latrinboa, men där försökte "ongen" bli så ren som möjligt. Tyvärr för den drabbade, det gick inte att bli så ren, att en demonstration med föräldrar kunde genomföras. "Ongen" fick för sej, att när föräldrarna var nere i stan, skulle han smyga sej hem och byta kläder. Han gjorde så och smutskläderna lade han in i ett paket, som han sedan stoppade in i garderoben, längst in naturligtvis. Föräldrarna kom hem och naturligtvis fick "ongen" en del bannor för att han inte kunnat passa tiden. Fadern i huset hade god näsa och undrade vad det var som luktade? Liksom en spårhund nosade han sig fram till garderoben och fick ut paketet med kläderna. Tja, vad som hände sedan, kan kanske den ev läsaren lista ut själv. Kläderna åkte fortare än kvickt ut i soptunnan. Kamraten som hade varit med flyttade efter ett antal år till Amerika.

Det andra världskriget hade inletts, efter diverse underhandlingar med Tyskland avträdde Litauen sitt Memelområde. En icke angreppspakt mellan Tyskland och Sovjetunionen undertecknades. Ett engelskt-polskt fördrag undertecknades om ömsesidigt bistånd. Den 27 mars 1939 var det, enligt världspresen, "stora polska truppkoncentrationer i korridoren". Tyskland varnar. Den 1 september 1939 rycker tyska trupper in över Polens gräns. Ryssarna rycker in i Polen från sitt håll.

I Bostäderna levdes väl livet som vanligt, visserligen uppmanades vi, att städa upp på vindarna, så att brännbart material så långt som möjligt förvarades i källare. Stora järntrianglar placerades på gårdarna, det utsågs "brandvarnare". Räddningsstegar sattes upp utefter hussidan. Våra vilda lekar fortsatte. "Slittan" var fortfarande en tillgång även om Bodin och Fredrikssons bil mer sällan tömde avfall. Andra firmor och arbetsplatser tömde istället värdefulla prylar. Telegrafverket slängde gamla telefoner och en del kabel och kopparskrot. Detta kunde vi samla ihop och sälja till Bergmans skrotaffär. Alltid gav det oss några ören till hjälp om vi ville gå på någon matiné. Gamle Bergman, far till Holger och Anders, var en väldigt fin människa. Han förstod sig på oss pojkar och delade ofta upp "skrotpartiet" så vi fick så mycket som möjligt för detta.

En annan fin grej var, att biograf Palladium slängde sina biobiljetter på ett för "Aspiongarna" lättillgängligt ställe. Det var bara att gå dit och hämta biljetter. Visserligen var dom lite skrynkliga, men med ett strykjärn över biljetten blev de som nya. Problemet var, att alla biljetterna, konstigt nog, gick till Palladiumbiografens balkong. Biljettmottagare var som regel en gammal farbror, han stod där iklädd på huvudet en skärmmössa liknande polisens.

Visst var vi grabbar lite rädda för honom, men biointresset tog alltid överhand. Det gällde att tränga sig in på balkongen, när trängseln var som störst. Vaktmästaren hade

ju då ingen möjlighet att kontrollera varje biljett. Ibland kunde man se honom kliande sig i huvudet över, att så många ungar kommit in och att några fick stå.

I vanliga fall, när vi betalade för biljetten, som då kostade trettiofem öre, kunde vi barn i mycket god tid köa utanför bion. När så biljettluckan öppnades var det ett våldsamt trängande och knuffande. Biograf Palladium behärskades till stor del av "Aspisongar". Nog kommer jag väl ihåg hur det såg ut i biografsalongen. Det var flera insläpp, men som regel räckte det med en dörr, där vaktmästaren tog biljetten som han rev och vi fick då ett "kontramärke" tillbaka. I salen stod raderna med uppfällda träbänkar. En gång fanns i mitten och högst upp i taket en lucka, som vi ofta undrade över. Den första bänkraden var en bänk kort. Andra radens första bänk till vänster, var upplåten till Aspishövdingen. Vi "vanliga" fick sprida ut oss på resten av första och andra raden. Ingen annan fick eller ens vågade inkräkta på "vårt" område. Bion började alltid med ett förspel. Då ljuset så sakteliga dämpades utbröt ett väsen och vrål utan dess like. Ibland visades kanske två förspel. Ett kunde vara något tråkigt musikprogram men det andra var kanske något tecknat, oj vad vi tjoade då. Efter biobesöket rusade vi hem igen och lekte att vi "var den" vi sett på bio.

Många av barnen i Bostäderna, tillbringade somrarna på koloni. Jag hade förmånen att vistas där under några somrar. Det var väl så, att barn som behövde komma ut till sol och salta bad och som kanske inte hade det så väl förspänt hemma, kunde få vara på koloni. Jag vet inte vilka regler, som gällde för Henån. Kanske det var så, att myndigheterna såg en möjlighet, att få iväg några "Aspisungar" för att det skulle bli lugnare i staden? Nej, jag tror inte det var så, men i alla fall var jag där och jag hade det bra. Nog minns jag hur det var dagarna innan vi skulle fara. Jag fick följa med mamma till Föreningen och handla det lilla jag skulle ha med mej. Det kanske var ett par gymnastikskor eller ett par nya badbyxor. Jag fick också handla lite gott att ha med. Tidigt på avresedagen gjorde jag mej klar inför den långa resan. Klädde mej i de bästa reskläderna, tog min lilla väska och tillsammans med mamma och pappa gick vi till stationen. På perrongen stod en massa mammor och pappor, där fanns också våra lekkamrater, som måste vara utan oss en hel sommar. Nu ville dom vinka adjö.

Tåget gick först till Öxnered, där vi bytte till ett tåg, som gick till Uddevalla. Väl i Uddevalla ställde vi upp i ett långt led och tågade (vi gick ej, vi tågade alltså) till hamnen. Det kunde hända, att den båt vi skulle fortsätta till Henån med, ännu ej kommit. Vi satt vid kajen och fantiserade om, vilken av båtarna vi skulle få åka med. En del äldre barn, som varit på kolonien tidigare år, menade, att den bästa båten var "Byfjorden", den var svart och gick fortast. Andra gissade, att vi skulle åka med "Viken" eller "Robert Thorburn" eller varför inte med "Sunningen" eller "Valborg".

När båten lagt till vid kaj, fick vi gå ombord. Vår reseledare uppmanade oss till försiktighet så vi inte föll överbord. Båten lade ut från kaj och den sista mest spännande delen av resan hade börjat. Någon av barnen ropade till: "Jag ser en manet, titta där". Alla ungar förundrade sig över detta fenomen i vattnet, sådant fanns ju inte hemmavid i sjöarna.

Efter någon timma, ibland mer, lade båten till på Henån. Vi fick åter ställa upp och tåga till själva kolonien. Denna låg på andra sidan ån och i höjd med båtbyggen. Det var kanske en promenad på ett par kilometer. Vi passerade Olssons handel, gick över bron till den lilla ån som givit namnet åt Henån. På en smal grusväg och en massa svängar var vi framme.

Personalen utgjordes av tant Johansson, hon hette Hildur i förnamn och var mamma till Hilding Johansson, inte helt okänd. Till sin hjälp hade tant Johansson ett par flickor i köket, föklarade hon av allt som rörde barn och skötsel av området. Vi samlades alla på en liten plan, där vi blev uppropade. Hade vi några pengar fick vi lämna dessa till tant Johansson. Hon skrev noggrant in i en bok hur mycket pengar varje unge hade lämnat. Därefter blev vi tilldelade liggplatser. Vi pojkar fick ligga i Storstugan, flickorna låg i den nybyggda "Paviljongen". Detta året fick jag dela rum med två andra "Aspisongar", Gunnar (Jocke) och Arne (Balja) samt ytterligare fem sex andra okända "leger" från stan. Våra fina reskläder bytte vi nu mot vardagskläderna. De fina kläderna fick vi gå till Gammelstugan med. I Gammelstugan spökade det.

Det var nu dags för den första måltiden. Var vädret bra satt vi utomhus och åt, var det regnigt eller kallt fick vi sitta i matpaviljongen. Eftersom det var första dagen hade tant Johansson tillsammans med personalen i köket gjort något riktigt gott. Det bästa vi kunde få var "fläskstuvning i vit sås", det var strykande åtgång och ombackningar i massor på denna för alla populära rätt. En dag i veckan fick vi "surmjölk" med hårt bröd, som tilltugg. Det var nog för de flesta den sämsta av middagar. Vi var dock tvungna att äta upp även om vi inte tyckte om detta. Satt vi utomhus när vi fick surmjölk, fanns

Barnkolonien på Henån. Bakomorstugan i förgrunden syns matsalen och lekpaviljongen.

det vissa knep att klara sej från att behöva äta upp det vi hade på tallriken. Vilka ska jag inte orda om här och nu.

Klockan 21.00 var det läggdags och klockan 22.00 skulle det vara tyst på rummen. I varje sovsal stod en emaljerad hink i vilken vi kunde kissa om så skulle behövas. Visst behövdes det, man kunde under natten höra hur någon liten kille var uppe och i mörkret försökte, så tyst som möjligt kissa. Efter en något orolig natt, många barn hade nog en känsla av hemlängtan, innan sömnen inträdde, blev vi väckta med en visselpipa. Det var tant Johansson, som gick runt och väckte alla barnen. Ett av barnen i rummet hade till uppgift att se till, att "kissinken" tömdes en bit bakom lekpaviljongen. Vi klädde oss raskt och därefter sprang vi upp till pumphuset för vår morgontoilet. Det fanns en lång rad med emaljerade handfat, som vi fyllde med kallt vatten. Vi fick inte slarva, det var ont om vattnet. Frukosten var serverad klockan 08.00. I regel fick vi välling och smörgås. Eftersom vi nyss hade kommit till kolonien, var det denna förmiddag obligatorisk "luskamning". På nytt fick vi gå upp till pumphuset, där vi blev kammade med en "luskam". Ibland kunde det hända, att någon liten unge hade löss. Det var tyvärr så att över detta skämdes den lille mycket. Den lille tvättades mer intensivt med något, som jag tror kallades sabadillättika. Antalet löss räknades.

Nåväl, denna behandling, som inte var rolig på något sätt, avlöstes med lekar och fram på förmiddagen, om det var gott väder och inte regnade, fick vi tåga till vårt första salta bad. Många av barnen hade aldrig tidigare badat i saltvatten varför de första kallsuparna framkallade kräkningsreaktioner. Vi vande oss med saltvatten efter några badomgångar. Tant Johansson blåste i sin pipa och då fick alla ungar gå upp ur vattnet. Vi tågade tillbaka ofta under sång. En gång, minns jag särskilt väl, när vi gick såg vi en målare på en stege utefter en husvägg. Alla barnen sjöng naturligtvis: "Se målarn, se målarn, på stegen klättrar med sin spann, han målar, han målar, vår stuga röd och grann..... Han vinkade åt oss och alla barnen vinkade tillbaka. Middagen följde som regel strax efter badet. Sjön suger och vi var väldigt hungriga. Efter middagen var det vila. Inte ens på dass fick vi gå, denna stund på dagen var helig och kanske nyttig också för den delen.

Lekar upptog den mesta tiden, såväl fotboll som annat. Flickorna hystade boll och hoppade rep. En del kanske satt och skrev brev hem, andra kanske hjälpte tant Johansson med någon syssla. Vi fick inte lämna koloniområdet, det var ytterst allvarligt, om någon unge gjorde detta. Följden blev, att man fick gå upp på rummet för resten av dagen. En pojke och jag provade det vid ett tillfälle, vi sprang ner till Olssons affär, där kompiserna köpte en femöres kola. Tyvärr hade tant Johansson samlat alla barnen och vi två fattades naturligtvis. Tala om otur, men så är det ju. Vi tillbringade denna dagen på rummet. Tilläggas kan, att vi aldrig gjorde om detta.

Varje lördag fick vi tillsammans med några andra grabbar och flickor gå till Olssons för att köpa något. Vi fick ställa upp och tant Johansson delade ut, högst en 25-öring, men i regel en mindre peng, till oss för inköp av godis. Glada i håg sprang vi till affären där vi omständigt valde och vrakade, vad vi skulle köpa. Det blev kanske en liten bit choklad eller ett par kola. Ni skall inte tro, att vi åt upp dessa med en gång. Nej, gottet sparades

uppe på rummet och när kvällen kom, tog vi fram en liten bit och slickade på.

När vi kom till kolonien, blev alla barnen vägda, detta gjordes ytterligare en gång när halva vistelsen hade avklarats. En sista vägning utfördes dagen innan hemfärd. De flesta barnen hade då lagt något eller några kilo till sin vikt.

Söndagarna var alldeles speciella, då fick vi till frukost kakao, bullar och ett kokt ägg. Under vistelsen på kolonien fick vi göra en utfärd med båt. En liten fiskekutter hade för ändamålet hyrts. En sommar gick båturen till Käringön. Vi barn var mäktigt imponerade av de stora valbenen, som faktiskt utgjorde en port som vi alla fick gå igenom. Det fanns två sådana valbensportar på ön. Under denna båttur tillbaka, fick alla barnen var sin kola. Givaren var Glass-Oskar och den kolan smakade himmelskt. Någon gång under sommaren var Trollhättans skolstyrelse på besök. Ofta var tant Johanssons pojke, Hilding, och hälsade på. Ibland var han med och sparkade boll, men han var ju mycket större än vi andra varför vi fick iakttaga en viss försiktighet när vi ”gick på honom”.

Var det någon dag det regnade, fick vi vara i lekpaviljongen. Där fanns en hel del olika spel och annat roligt att göra.

En gång under koloniperioden var det besöksdag. Alla vi barn satt då nere på ett litet berg, där vi hade utsikt över till Henåns brygga. Förväntningarna var stora, vilka av barnen skulle få besök? När båten lade till och föräldrar och syskon började promenera mot kolonien, kunde man höra högljutt glada utrop från de barn, som kände igen sina föräldrar. Var det många av barnen, som blev glada, fanns det också barn, som blev ledsna. Alla fick tyvärr inte besök. Men de barnen som blev utan föräldrar fick vara med de som hade föräldrar på besök.

Denna besöksdag bjöds föräldrarna på ett förnämligt uppträdande i lekpaviljongen. Alla bänkade sig och med stor entusiasm applåderades det. Tant Johansson hade satt upp en scen av filter, där några av barnen fungerade som ridåhalare. På pjäsen hade vi övat länge och ett av mina minnen från detta tillfälle var manuskriptet, som vi skulle lära oss utantill. Jag har ännu detta papper i min ägo.

Sista dagen på kolonien brukade barnen sparka upp fotbollen så högt i ett träd de kunde. Det skulle ju komma en ny kull ungar om någon dag. Att vi gjorde på detta sättet, var sedan gammalt en tradition.

Vi fick även ut resterande pengar och för dessa köpte vi små presenter, som vi skulle dela ut till våra föräldrar och syskon. Jag köpte en gräddsniipa till mamma och pappa, den var vit med röda prickar och jag tyckte den var så fin. Syrran fick en liten tub tandkräm.

Så kom då dagen för hemfärd. Denna gång fick vi åka med ”Viken”, en något mindre båt än ”Byfjorden”. Visst hade vi haft en underbar sommar på Henån-kolonien, men, att komma hem det var nog bäst av allt. Resan mot Trollhättan gick fint och på stationen tog vi adjö av varandra.

Sående från vänster, Bullsling (Olle Sandman), Halvan (Bengt Sjöholm, Pelle Kungen, Långe Arne (Arne Karlsson), Jola (Egon Gustavsson), Sonny (Andrew Hudock), Bommen (Gösta Jobansson), Jocke (Gunnar Andersson), sittande från vänster Storegejen (Töre Emanuelsson), Lillegejen (Tore Lindqvist), Vippa (Rolf Karlsson), Bengt Göteborgaren (bodde i Älvängen), Käckén (Rune Käck).

Nu var det spännande, vad hade hänt i "Aspis"? Hur hade de andra lekkamraterna haft det? Detta måste man ju ta reda på med det första. Vår familj hade bytt lägenhet och ingången var nu den, som låg omedelbart söder om porten. Här hade vi fått nya grannar, där bodde Familjen Främling med barnen Rosa, Kalle och Eivor. I samma svaileg bodde också familjen Larsson med sonen Sture. I tredje våningen hade vår familj fått lägenhet, där bodde också familjen Olsson med barn. Högst uppe på vinden fanns två lägenheter. I den ena bodde Bengtssons med barnen Torsten och Maja. I den andra bodde familjen Sandman med barnen Olle och Britt. Jag hann inte mer än innanför dörren och byta kläder, förrän jag var ute på gården. Där fanns alla vännerna, där kom Sonny, Jola, Vippa, Store-Gejen och Lille-Gejen, där kom Käckén och Rollta, Stustu, Märta, Ockar, Ville, Kicki, Halvan, Bommen, i vår trapp hade Bullsling mött mej, där fanns Budda, Knarren, Todden, Pottis och naturligtvis Balja och Jocke, vi som varit på kolonien tillsammans.

Av töserna såg vi Ann-Britt, Siv, Ulla, Inga-Britt, Edit, Inger, Ann-Marie, Margot, Gullan och Anna-Lisa, där såg jag Inga och Bulsings lillasyster Britt, Doris och Edna, Sonja och Eivor, ja alla mina lekkamrater var där.

Sommarlovet gick utan någon större oro bland barnen för det krig, som börjat ute i Europa men...

I slutet av år 1939 bombade ryskt flyg Helsingfors och andra finska städer. Nu var även Finland inne i kriget. Marskalk Mannerheim blev Finlands överbefälhavare.

Vår regering utfärdar neutralitetsförklaring samtidigt som order ges om förstärkt försvarsberedskap. Det blev förbud för dem, som hade motorfordon, att framföra dessa. Den sk Förfogandelagen stadgade skyldighet för innehavare av hästar m m, att ställa dessa till förfogande för krigsmakten vid anfordran. Vi hade nu fått kännning av kriget.

I "Aspis" förlöpte allt som vanligt. Flygmotor hade startat en fabrik uppe vid Älvstad, där min pappa fick ett arbete. Detta var glädjande för familjen. Det hade varit en del svårigheter för pappa tidigare.

1940. Jag hade nu börjat i tredje klass. Min lärare hette Anders Wolme och skolan blev under ett par år Östra skolan. De vilda lekarna fortsatte i skogarna runt "Aspis". En dag alla skolbarn såg fram emot var "skurlov". Detta inträffade en gång på hösten och en gång på våren. Tänk vad vi planerade för detta skurlov. En hel dags extra ledighet, det var inte så dumt. En av våra skurlovsdagar var Sonny och jag ute i skogen. Vi hade en slänggunga mellan två träd. Högt upp, kanske en åtta-tio meter, hade vi bundit fast en kraftig träbalk mellan två höga tallar. Ett långt rep hängde ner och i ändan på detta rep fanns en stor knut. Knuten hade vi att sitta på under luftfärden. Jag vill påstå, att denna "slänggunga" var en av de högsta, som gjorts. Tarzans lianer var inte högre. Eftersom Sonny var den äldre av oss, ville han vara Tarzan, jag lekte, att jag var Tarzans pojke. För att luftfärden skulle bli maximalt hög, hade vi skaffat en tunna att stå på. Tarzan

Arbetarebostäderna 1996.

slängde iväg repet för att, då detta kom tillbaka, hoppa ut från tunnans och greppa repet. Precis så gjorde ju Tarzan i filmerna. För Sonny gick allt bra, han flög iväg hållande sig i repet säkerligen tio meter över marken. Min tur kom, jag gjorde samma sak, det var bara det, att jag missade repet och dök dessa tio meter ner i gojan med mina relativt rena kläder.

Årsskiftet 1939-1940 mönstrade den Svenska Frivilligkåren ca 2000 man till hjälp för Finland. Undan för undan ökades antalet och vid fredsslutet fanns ca 8000 svenska soldater i Finland.

I Arbetarebostäderna mönstrade två av dessa frivilliga. Wille Olander och Sven "Krylla" Sandman. När "Krylla" med tåget åkte till Finland var hela vår trappuppgång på stationen och vinkade av. Det var inte utan, att många fällde en liten tår när tåget avgick. Rappporter inkom till Bostäderna, att det var fruktansvärt kallt i Finland. Många av familjernas mödrar satt sent uppe på kvällarna och stickade yllevantar, halsdukar, sockar och ansiktsvärmare, som sedan skickades till Finland. Wille och "Krylla" kom välbehållna åter till Bostäderna efter fullgjort värv.

Den 9 april 1940 gick tyska trupper in i såväl Danmark som Norge.

Livet i Bostäderna var för oss barn ungefär som vanligt, men ändå hade en hel del saker inträffat, som vi inte riktigt kunde förstå. Många fäder kallades in till militärtjänst långt från hemmet. Andra saker var, att det blev ransoneringar på olika livsmedel. En del saker man lärt sig tycka om, t ex bananer och apelsiner, försvann från affärerna. En annan sak var mörkläggningen. Vi barn tyckte detta var spännande. Kom man inifrån lägenheten på kvällen och sprang ut, var det kolsvart. Inte en lampa syntes någonstans. Vid dessa tillfällen kunde vi leka "blindbock" utan att täcka för ögonen.

Ville vi trots allt vara inne och leka, samlades vi i källaren. Där hade vi hur roligt som helst. I de långa gångarna kunde vi leka och lamporna fick vara tända.

Nu började också de olika ransoneringarna komma. Detta år ransonerades mjukt bröd. Ransoneringen på kaffe hade börjat och ransonerna skars ned undan för undan. Nu började de olika surrogaten komma på marknaden. Vårat kaffesurr var Triangelns E4, ett ganska "gott kaffe". Även teransoneringen hade börjat.

Det var även evakueringsövningar. Vi barn, som gick i Östra samlades en eftermiddag på skolgården. Med buss åkte vi ut på landet. Natten tillbringade vi i en lokal ute vid Slätterna. Tur var ju, att det ej blev verklighet, nu tyckte de flesta att detta var en rolig utflykt.

Kriget till trots hade många barn möjligheter till vistelse på sommarkolonier. I mitt fall var det fortfarande Henån, som gällde, 1941. En bister krigsvinter. Kylan gjorde, att man inte vågade sig ut när det var som kallast. Många fåglar hade det besvärligt. En dag satt en liten talgoxe vid dörren till vår trapp. Den lilla fågeln var så genomfrusen, att den inte ens försökte flyga iväg. Jag tog upp den och bar in den till oss. Där skulle pippin få tina upp och ha det bra. Den gjorde tyvärr bara ett litet pip sedan föll den död ner på golvet. Omvandlingen från kyla till den någorlunda värme vi hade i köket, blev tydligen för mycket för fågeln. Jag blev naturligtvis ledsen men åtog mej att begrava

fågeln. I 25-gradig kyla kunde jag ju inte gräva ner fågeln utan jag lade den under en flat sten. Dagen därpå gick jag ut för att titta till graven. Då hade Kalle, Olle Bulsings svarta katt, varit där och ätit upp min lilla fågel. Ja, ja, det var ju kristid även för Kalle.

På sommaren detta år hade vi "Den stora riksmarschen". Vi var några pojkar, som gick denna marsch. Vi startade på Drottningtorget och gick en bit utåt Tunhem till. Det var ganska jobbigt. En del av oss ville strunta i promenaden men hur det nu var, så fullföljde vi promenaden och fick därför köpa ett Riksmarschmärke.

Midsommarafton hade vi fått löfte av våra föräldrar att få tälta utanför huset och strax bakom tant Märta's kiosk. Det var spännande kommer jag ihåg. Någon sömn blev det inte, det var för roligt för att sova bort denna natt. Fram på morgontimmarna hörde vi någon, som högt och ljudligt ropade: "Det är krig emellan Tyskland och Ryssland". Den som ropade, var Lennart Wickman, han hade hört på radion under natten att så skett. Lennart var med i borgarbrandkåren under kriget. Han var troligen den förste i Trollhättan, som visste att krig emellan dessa länder utbrutit.

Tidigare om åren hade vi "ongar" samlat skrot av allt det slag, som gick att sälja. Nu var vi ännu mer ute i markerna och letade denna åtråvärda vara. Vi sålde skrotet till Bergmans. Varje gång fick någon av våra föräldrar skriva ut en lapp, ungefär som lyder: "Härmed intygas, att detta skrot är rättmätigt åtkommet" undertecknat NN. Utfärdaren av intyget hade inte en aning om var vi fått tag i detta. Men vad gjorde vi inte för Sverige och för en "biosläng".

Några dagar efter det att tyskarna ockuperat Danmark och Norge var hela "Aspsigänet" på väg till Skandiabiografen. Komna till Drottningtorget möttes vi av en morbror till en av "ongarna". Han manade oss, att omedelbart gå hem igen för tyskarna skulle komma in i Sverige. På Skandia visades filmen "Den siste mohikanen". Filmens längd gjorde, att första delen visats veckan innan och nu skulle vi få se andra delen. Inte kunde vi väl avstå från att se hur indianhövdingen Magua skulle klara sig. Ej heller hur det skulle gå för den något underlige David, som fick en pil rätt i hjärtat, men hade den turen, att hans bibel låg i hans innerficka. Detta kunde vi bara inte missa, hela gänget gick på bion.

Det var inte bara skrot vi "ongar" letade. Ofta var vi ute i skogen där vi "deckade" på det dåtida sk A-laget. En samling fullegubbar, som hade sina tillhåll borta i skogen. När de druckit ur sitt öl, kastade dom tomflaskorna under någon gran. Vips var vi där och plockade upp dem. Krönleins betalade oss fem öre för flaskan.

I mars månad 1941 blev det ransonering på kött och ägg, som endast fick köpas mot kupong. Brännvin fick köpas på motbok, nu drogs antalet liter ner för de flesta brukare. Den som tidigare hade haft mer än tre liters tilldelning i månaden, fick nu nöja sig med "endast tre liter". Detta var kanske en av orsakerna till att min kamrat Stigs pappa blev arg en dag. Vi två var uppe i Stigs lägenhet och lekte, Stigs pappa var ganska glad i sprit, varför han denna lördagseftermiddag hade sett fram emot en liten fylla. I skafferiet stod en literbutelj öppnad och lite brännvin hade tagits ur denna. Såväl Stig

som jag var emot pappans underliga beteende då denne drack sprit. Vad var att göra? Vi tog helt enkelt och fyllde flaskan upp till halsen med salt. Pappan kom hem och satte fram litern, slog upp en del brännvin i ett glas, satte det till munnen och drack. Några klunkar fick han ner men reaktionen blev våldsam. Med ett vrål rusade han ner för trapporna och iväg till polisstationen för att anmäla Systembolaget. Inne på polisstationen uppförde han sig troligen inte utan han insattes i arrest för tillnyktring. Pappan kunde aldrig riktigt fatta hur han kunnat inköpa salt brännvin.

I Sylvénska villans andra våning bodde en annan kamrat med familj, han platsade bra tillsammans med "ongarna" i "Aspis". Sylvénska villan på Tingvallavägen har år 1996 blivit vandrarhem. En dag hade vi sett på krigsbilder, att soldater i filmer hoppade i fallskärmar. Nu skulle vi prova om det var möjligt även för oss, att "ta sej ner" på sådant sätt. Olle hade fixat några paraplyer varefter vi gick upp på deras balkong. Olle skulle hoppa först. Han klättrade upp på räcket, tog en paraply i vardera handen och hoppade. Olle fördes till sjukhuset med diverse skador samt ett brutet ben.

Det blev svårare och svårare att få maten att räcka till. Någon gång kunde vi ha turen att få tag i paltbröd. Detta bröd stekte mamma i smult. Kunde vi också få lite "krösesmos" smakade anrättningen gott. Ibland på hösten fick vi åka med våra föräldrar ut på landet och plocka vildäpple. Träden växte lite här och var bortemot Tunhemshället. Äpplena skalades och hängdes till tork över vedspisen i köket.

Vid denna tiden förekom en hel del markarbeten runt "Aspis". Det sprängdes och lades nya vägar. Gubbarna som utförde dessa jobb, hade alltid en svagdricksflaska att ta sej ett glas ur, när törsten trängde på. Vi "ongar" letade snart upp platsen där flaskan låg gömd. Tänk att svagdricka smakade så gott.

Vid ett tillfälle låg hela gänget på ett tak till Murbruksbolagets bodar. Strax intill hade det grävts för nya avloppsrör. En av "ongarna" studsade en tennisboll mot taket. Han missade returen och bollen föll ner i leran som var uppgrävd. "Halvan" åtog sig att hämta bollen. Tyvärr fastnade han i leran och sjönk allt djupare när han försökte ta sig loss. Yngve gick ner från taket för att dra loss honom, men fastnade även han. Båda greps naturligtvis av stor rädsla, ju mer dom slet för att komma loss, ju djupare ner i leran sjönk dom. Efter ett litet tag stod leran dom upp till midjan. I all hast fick vi tag i vuxet folk i Bostäderna De kom med plankor som lades ut över leran och med stor insats och ansträngningar fick dom upp "ongarna". "Halvan" tappade sina skor. Många människor hade kommit för att titta på räddningen.

Till halmeladan kom regelbundet Jepp-Adel. Han hade häst och vagn och intill sprang för det mesta ett litet föl. Fölet var fritt springande.. Vad Jepp-Adel gjorde i ladan fick vi aldrig veta, kanske hämtade han halm eller utförde någon form av körslor. Att hänga baktill på hästskjutsen var förenat med stor risk, Adel snärtade till "ongarna" med sin piska och han träffade alltid någon av oss.

Skridskobanan på Slättbergen anlades i mitten på 1930-talet. Arbetena utfördes av bl a medlemmarna i Trollhättans dåvarande bandylag Gripen. Garant för anläggningen var

plåtslagarmästaren Oskar Lindberg. Banan var färdig 1934-35, då hade det flata berget utnyttjats och jordvallar hade lagts upp på detta till en i mått fullgod bandy bana. Omklädningsbyschan hade placerats i den norra delen av banområdet. Biljettkuren var troligen densamma, som tidigare stått vid Tingvalla Folkets park.

Vi barn i "Aspis" hade tidigare haft tillgång till en liten damm vid Filfabriken, där lärde vi oss åka skridskor. Våra skridskor på den tiden var naturligtvis inte av det slag, som finns nu. Det var enkla skridskor med remmar att dra åt runt pjäxorna. Efter en tid kom de sk halvrören. Helrören, eller skridskokängor, hade vi inte tillgång till förrän vi var ungdomar i 13-14 årsåldern. Alltid kunde man köpa ett par begagnade av någon.

Nu när skridskobanan var färdig, åkte vi alltid på denna. Ibland då vi kom dit, fick vi inte åka, då skulle isen spolås inför någon match. Något elektriskt ljus fanns inte under de första åren, men vad gjorde det, vi hade lika roligt när det var mörkt. Någon gång under vintern anordnades pjäxdans. Det var naturligtvis ingenting för oss "ongar", men man kunde ju alltid gå dit och titta. Under våren, då isen smält, hade vi ett av våra trevligaste tillhåll på bandybanan. Visserligen fick vi inte vara där och leka, men de som styrde och ställde var ju alla i arbete varför ingen direkt såg vad vi gjorde. Förresten gjorde vi ingen större skada under våra lekar. Ganska snart på våren var vattnet i banan så varmt, att man kunde springa barfota och efter ytterligare dagar av sol, kunde vi bada. Visserligen trängdes vi om utrymmet med grodor och vattenödlor och ibland en och annan snok, men vad gjorde det. Det värsta var kanske den mängd "grodslem" vi fick peta undan.

Året 1942 var nog ett av de kallare, enligt tidningarna. Köldrekord slogs så gott som dagligen. Folk förfrös både öron och nässor. Skridskobanan frös till och ganska snart efter nyår var den bottenfrusen. Att spola jämn is blev svårt enär vattnet ofta frös i slangarna. Men det blev en vår även efter denna bistra krigsvinter.

Inte blev det bättre med värmen när det även blev ransonering på kläder. Även tobaken ransonerades. En glädjande sak var ju ändå, att vår store idrottsman Gunder Hägg slog världsrekord, nästan på löpande band. Allsågsaftnarna i Lunnen började i maj och var otroligt välbesökta. Allsågsledare var i början Håkan Jemtsjö, tillika scoutledare i KFUM.

En söndag kom en av "ongarna" ut på "Aspigarde" och fann, att alla "ongarna" var borta. Det troliga stället dom var på var naturligtvis antingen "Slittan" eller skridskobanan. "Ongen" valde skridskobanan. Han "kutade" upp till denna och fann de flesta "ongarna" i färd med flottillverkning. En del "ongar" var redan ute och seglade och "stakade", under det att andra fortfarande höll på att snickra ihop sina flytetyg. En av dessa var Balja. Då han fick syn på den nyanlände ropade han, att om du hjälper mej, får du vara med på min flotte!

Nu hör det till saken, att den nyanlände "ongen" hade en alldeles ny kostym på sej. Dagarna innan hade hans föräldrar, för stora pengar och klädkuponger, varit och köpt söndagskostymen. Kostymen, som till 100 procent var tillverkad av cellull, fick inte utsättas för väta, då krymte den. Han var nu ganska tveksam, om han ville vara med. Men visst såg det trevligt ut. "Ållrajt" då, jag kommer. Flotten var i det närmaste klar

och dom hade egentligen bara att sjösätta denna. När flotten skulle sättas fast i någon påle på land hade dom spikat fast en bräda för detta ändamål. "Balja" skulle lyfta och skjuta på från aktern och den andre skulle försöka dra. Han fattade tag i tidigare nämnda bräda och drog allt vad han var värd. För att få ytterligare kraft tog han spjärntag emot vallen. Brädan lossnade och den arme "ongen" åkte baklänges, säkerligen en tre-fyra meter ut på det djupaste stället i norra delen av bandybanan. Kostymen, som var ljusgrön strax innan, hade nu antagit en brunflammig nyans, ganska mörk sådan. "Ongen" lommade slokörad hem. För att inte folk skulle titta på eländet, gick han på "Nydqvistens" järnväg och smet emellan buskar och träd hem till "Bostäderna". Nämnas kan, att kostymen krymte en hel del under denna promenad.

Nu började bilarna att använda s. k. gengas till drivning. Bensinen var ransonerad, så denna form av bränsle blev vanlig på såväl taxi som lastbilar. När gengasaggregaten tändes använde chaufförerna s. k. gengaständstickor. Det var en tändsticka med långt svavel. När denna sticka tändes hade den en intensiv hetta. Detta utnyttjade vi "ongar". Kunde vi komma över en eller flera sådana tändstickor, kunde man tillverka egna bomber. Nämnas kan, att det var inte särskilt svårt att få tag i tändstickorna.

En dag hade ett par "ongar" skaffat några stickor, de gick ned i en av källarna i huset, där de gjorde iordning en bomb. En bit s. k. pansarrör kapades i lämplig längd varefter den ena öppningen klämdes ihop. Röret fylldes med svavlet från ett antal stickor och en bit stubintråd sattes fast i andra ändan av röret och klämdes till.

"Ongarna" gick därefter bort till stenkrossen strax invid Albinssons garage vid Gärdhemsvägen. Där fanns ett utedass. De satte fast bomben i en tvärslå på dassets utsida, tände på och gick in i dasset och väntade på smällen. Den äldre av "ongarna" nämnde, att det kanske vore bäst att avvakta smällen utanför dasset. De gick och lade sig bakom en gran i närheten. I samma stund kom en farbror promenerande inte så långt från dasset. Smällen blev till en explosion av sällan skådat slag. Farbroren hoppade högt av förskräckelse och sprang så fort han kunde därifrån. Av dasset återstod inget annat än några flisor. "Ongarna" sprang även de fort från förödelsen. Senare visade det sig, att polisen var intresserad av skadegörelsen. Ingen "onge" blev emellertid, vid detta tillfälle, tagen av ordningsmakten. Ibland var vi uppe vid Hojum och hoppade i sandbankarna. Sanden var mjuk och det kunde ibland bli ganska höga luftfärder. Ett trevligt inslag i de olika hoppstilarna var det s k "rövhoppet". Detta gick ut på, att man skulle hamna på rumpan, mjukt och skönt i den lösa sanden. Sonny och en annan "onge" var en tidig vårdag uppe och hoppade i sanden. På ett ställe syntes det vara extramjukt. Sonny hoppade vanligt för att känna efter. Jodå, kom an bara, gör ett röv hopp. Det gjorde "ongen", pang, rätt i en nattfrusen sandslänt. "ongen" kunde inte gå på dass under några dagar.

I tidningsannonserna kunde man läsa följande: "Tobaksvaror bytas mot klädesvaror" eller "200 tobakskuponger finnas. Svar till "Hur mycket smör och kaffe". Nog började folk lite till mans känna av ransoneringsarna. I Bostäderna drygades det mesta ut med surrogat av olika slag. En del inbitna rökare torkade körsbärsblad, som röktes i pipa. När det gällde köttet började många att föda upp kaniner. Det var hur många kanin-

burar som helst bakom kiosken. Även jag hade skaffat kanin. En pojke uppe i Strömslund hade kaniner till salu. För två kronor köpte jag en honkanin, jag tänkte nämligen öka mitt kaninnehav undan för undan. Min kanin växte till sig i storlek och ålder och när den blivit så stor, att den kunde få ungar, gick jag med kaninen till Olle Bulsing och hans pappa. De hade grå kaniner så det skulle nog gå fint att para en sådan hane med min vita. Kaninburen öppnades och min vita släpptes in. Det blev ett slagsmål, som skulle kunnat få den värste "Aspisonge" att blekna. Hårtottarna slets av kaninerna och det var ett fasligt liv. Olles pappa Bror tog ut min vita inte utan risk för rivning, han undersökte den i avsikt att utröna könet. Det visade sig vara en hane jag köpt. Men vilken hane det blev av den. Jag döpte den till Kalle. Folk ifrån halva staden kom med sina kaninhonor till min Kalle, som glatt och villigt ställde upp. Vid varje tillfälle fick jag en krona eller mer. Detta året tjänades mycket pengar på Kalle.

Denna lilla berättelse har kanske inte så mycket rört skolan, men det är nog på sin plats att berätta något om denna. Tidigare nämnde jag, att vår skola från tredje till femte klass blev Östra skolan. Vår lärare hette Anders Wolme, han var bra. Visserligen fick vi inte göra annat än läsa, skriva och lära oss räkna, men jag tror nog, att de flesta barnen behärskade detta ganska bra. Någon gång i veckan fick vi ha gymnastik i Gamla Samskolan. Det var gymnastik av enkelt slag. "På tå häv, knäna böj, höfter fäst, armar uppåt sträck, framåtsträck o s v". Som avslutning på gymnastiktimmen fick vi dansa ringdans. När det var riktigt fint väder kunde vi få vara på skolgården och spela brännboll.

I sjätte klass fick vi en ny lärare, när Wolme gick i pension, som hette Uno Mattsson. Vår klass var den första klass Mattsson hade efter fullgjord lärarutbildning. Han kom som en frisk fläkt till oss. Vi var nu så gamla, att vi ville ha lite annorlunda gymnastik, och det fick vi. På vintern, när vi var ute på någon idrottstimma, hade vi ofta snöbollskrig. Mattsson var en riktig hårding på att kasta. Han hade platsat bra i "Aspis". Sång var också något, som låg honom varmt om hjärtat och många i vår klass fick han att börja sjunga. Visst var det lite genant, när man skulle provsjunga inför hela klassen, och för det mesta stod vi framme vid orgeln och brummade fram något ohörbart. Men, som sagt, Mattsson plockade fram så mycket av sång hos ungarna, att vi t o m fick sjunga i kör.

Läraren kunde vara hård också, det var inte så, att vi gjorde som vi ville. Han hade regler och det var bra. Under en lektionstimma bad jag att få gå ut i korridoren och dricka vatten. Detta fick jag, samtidigt som Sonny också ville ha vatten. Vi båda stod ute i korridoren och sprutade vatten på varandra. Hela golvet var vått. Läraren kom ut, han blev arg, tog oss båda i kalufsen och ruskade om. Visst gjorde det ont och vattnet fick vi så snabbt torka upp. Så där får man ju inte göra, fy skäms.

Detta är nu över femtio år sedan och ibland träffar jag min lärare ute på stan. Jag påminner honom om episoden, då skrattar han så gott och erkänner, att han tyckte väldigt mycket om oss. "Där ser ni, det blev bra folk av er också", myser han. På somrarna fick vi gå till Kallbadhuset på Spikön. Genom skolans försorg fick vi badkort, som berättigade oss fria bad, jag vill minnas, att det var tjugofem kuponger. På badhuset regerade en gammal sträng farbror och hans hustru. Där fick man minsann inte göra

något, som kunde vara störande. Man fick t ex inte gå upp i hopptornet och ligga där och sola eller titta på den fina utsikten, då kom han på direkten och tillsade oss att gå ner igen. Det fanns två avdelningar på badhuset, en för flickor och en för pojkar. Pojkarna klädde om i den västra avdelningen och flickorna i den östra. Att gå över denna gräns och göra tvärtom, var helt uteslutet. Det fanns också en liten kiosk, där de som hade råd, kunde köpa lite gotter. För de äldre badande fanns även hytter att hyra.

För att kunna komma till badhuset fick barnen följa med i en roddbåt över älven. Det var en av staden anlitad roddare, en gammal farbror med sin båtshake, som höll ordning i båten. Ofta var det fullt av ungar i båten, men det gick alltid bra vid överfarterna. Detta året, 1942, vände krigslyckan för Tyskland, de allierade gick fram på alla fronter. Det blev allt kärvare med livsförnödenheterna. Men trots detta, kan sägas, att trots den knappa försörjningen visade en undersökning, att folkhälsan aldrig varit så god som nu.

Vissa saker var naturligtvis inte bra, t ex visade det sig, att löss och annan ohyra hade kommit tillbaka. Klädmotet var det ingen som tänkte på, man kunde i princip gå klädd i uråldriga kläder, bara det var "förkrigsqualité". På biograf Palladium kunde de vuxna gå och se filmen "Rid i natt" och Vera Lynn sjöng "When the lights go on again...".

I Bostäderna gick allt sin gilla gång. Vi "ongar" hade börjat sälja Extrabladet för att få ihop lite extraslantar. Försäljningsställena var indelade i olika områden i stadens centrum. "Aspisongen" "Jola" hade Palladiumhörnan, det troligen bästa stället i stan. Andra "ongar" fick söka sig andra ställen. Mitt ställe var korsningen Storgatan-Garvaregatan. Det var ett dåligt ställe. Tidningarna hämtade vi hos Samuelsson på Varmbadhuset. Tidningen, den lilla röda, kostade, vill jag minnas, femton eller var det tjugofem öre. Vi fick tre öre för varje sålt exemplar.

Tidningen Trollhättan bars ut i Bostäderna av Pos-Hilda. Detta gjorde hon i många år. Alltid när hon kom till en viss familj, måste hon gå på dass, detta var hennes vardag. En gång skulle Pos-Hilda vara snäll och hjälpa "Balja" med sina räkneläxor. Hilda satt hela kvällen och räknade, alla "Baljas" räknetal blev fel. Ibland kom Pelle-Björn och hälsade på. Det var en riktig rallartyp, med vida gester, då han fått ett par supar och kom gående över gården.

Någon dag varje höst kom Ville för att skjuta duvor. Då fick vi "ongar" ställa oss tysta i porten. Ville kastade lite brödsmulor på gruset. Duvorna, som i mängder satt på takrännorna, flög ner, då sköt Ville. Han missade aldrig en duva. Duvorna plockade han ner i en medhavd säck.

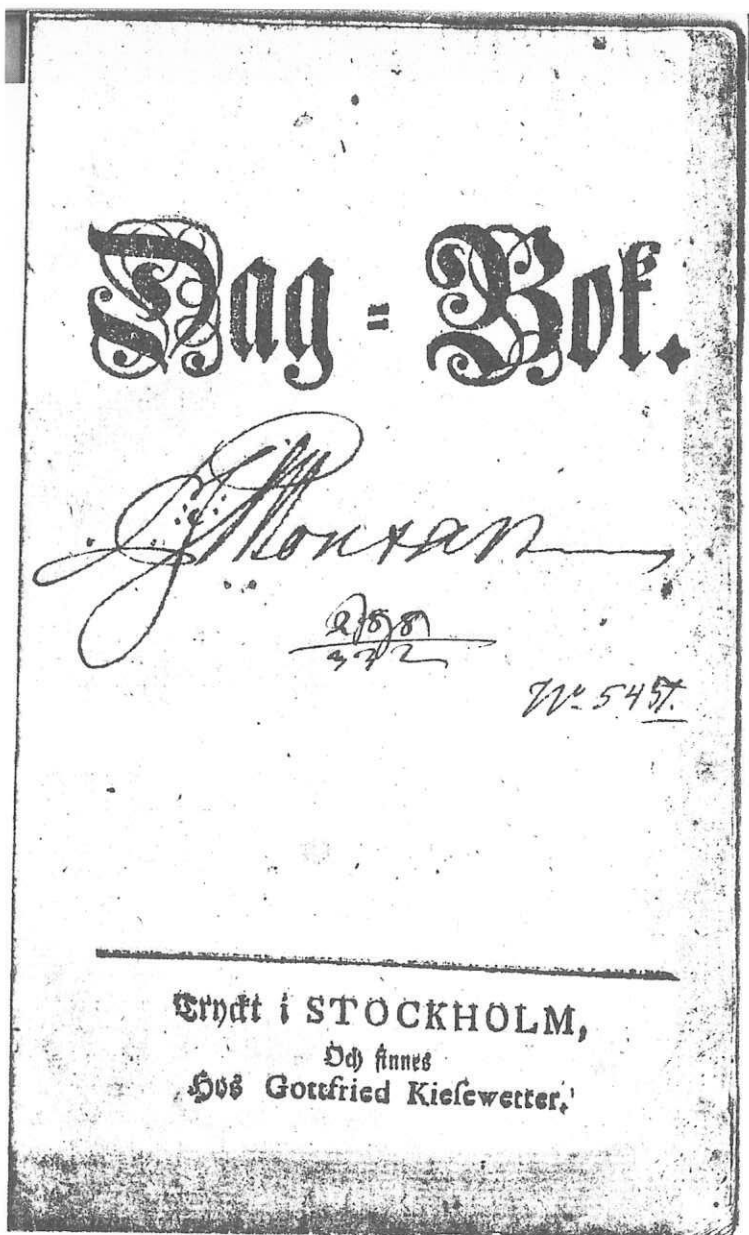
Med dessa små minnesbilder från vår barndoms Tingvalla slutar jag nu. Du, som eventuellt läser dessa rader vill jag fråga: "Har Du några fotografier att låna ut vore jag ytterst tacksam".

Tacksam är jag, att ha haft möjligheten lära känna Mårten Helm. Tyvärr finns han inte längre, han gick bort 1994.

Trollhättan och Västra Tunhem 960228

Bertil Engqvist "Artil"

PEHR ELVIUS dagbok, översatt från frakturstil och till något begripligare svenska av Bengt Lindbom.

Til

Deras EXCELLENCER Herrar Riks-Råderna Grefve TESSIN och Grefve EKEBLAD

Til

Deras EXCELLENCER

Herrar Riks-Råderna

Grefve TESSIN

Och

Grefve EKEBLAD

Rongl. Wetenskaps Academiens
framledne Secreterares och min i
lifstiden uprigtige och kiäre wäns
Pehr Elvii dag-book, hällen på des resa til
och ifrån Trollhättan, år 1748, hwilken
jag

jag nyligen igenfunnit, sådan som jag nu har den äran den samma at öfverlemnna, tillkommer Edra Excellencer så mycket närmare at hågna, som denna nyttiga resa blifwit företagen och giord under Eder egen Höga wård, och des wigtiga ändamål alt sedan äfwen så mycket sysselsatt Edra Excellencers öma sorgfällighet, som hela Diktet med fågnad och årlånsla sedt ett så angeläggit wärks Inärliga framgång.

De andre under samma resa gjorde anmärkningar är jag ock förwärd at de skola blifwa Edra Excellencer och det allmänna lika behaglige. Wetenskaps Academien har derföre så mycket håldre welat samtycka til deras framgiffwande, som hon trodt, at intet, som kommit ifrån en så berömd och äfstadmans hand, bordt förkomma.

Edre EXCELLENCERS

Ödmjukaste tienare
Carl Hårleman

Utdrag ur Pehr Elvius dagbok 1748

Pehr Elvius, 1710 - 1749, var matematiker och astronom samt ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien och dess ständige sekreterare.

Riksråden Tessin och Ekeblad hade det övergripande ansvaret för det planerade byggandet av vad som kom att kallas Polhems kanal, där de tre slussarna fick bära Ekeblads, Polhems och Elvius namn. Elvius skickades 1748 av dessa herrar till Trollhättan för att göra mätningar, avvägningar och planeringar för kanalsystemet. Han avled redan året därpå och efterlämnade över denna resa en dagbok, vilken utgavs av C Härleman 1750.

Den 23 juni

Så snart jag hade återkommit till Trollhättan for jag till Åkerström att bese den andra Lastageplatsen vid Edsvägen. Här var en lång byggnad, allenast en våning, indelad i 22 rum. Det här inlagda järnet var ej alldeles till så stor myckenhet som vid Korsberget, ty Edesbåtarna kunde snabbare vid denna tiden hämta det till Göteborg än Edesbönderna förmådde transportera det från Korsberget. Dock berättades att de nu var flitigare med sina körslor än någonsin tillförne, sedan de förnummit att det var på gång med Trollhättans slussfart. Man såg här de nätta, välbyggda Edesbåtarna i stället för de plumpa Vänerskutorna vid Korsberget. Här var ej så god grund för bodarna som vid Korsberget utan hela byggnaden var ställd på en brygga, som låg på tätt nedslagna pålar. Början och arten av Edsvägen visade sig här strax vid Åker (Åkerström?), där den går upp för en backe ifrån stranden, bestående ej annat av än steniga backar, som de tunga järnlassen gjorde svårare och gropigare än de i sig själva kunde vara. Här utav far tunngodset, som föres tillbaka till Korsberget, ganska illa; tunnorna blir otäta av stötar och skakning, så att ofta en fjärdedel därigenom spills bort, åtminstone länder det alltid Edesbönderna till ursäkt, då de ej leverera fullt gods vid Korsberget. När också några

dyrbara varor skall av Göteborgsköpmännen försändas till Värmland; socker, vin, specierier mm, måste de alltid sända någon betjänt, som ska ha uppsikt över Edeskörslor-na. Men trots att man har uppsikt, vet de alltid något sätt att göra sin forlön större av varan, varför dessa Edesbönder, som mest bor i Vassända socken, har vin, russin etc att förnöja sig med eller byta mot andra matvaror, om vilket de inte gör någon särskild hemlighet eller håller för stöld, fastän deras präster med hårda straffpredikningar lär dem det, och deras domare på ett ännu kraftigare sätt moraliserar för dem.

Förutom de stora fallen i Göta älv, nämligen Rånnums eller det i Carls grav, som svarar mot det, de i Trollhättan och det vid Lilla Edet, har vi tre mindre; ett vid Stallbacka, emellan Carls grav och Trollhättan, ett här vid Åker, som kallas Åkerström, och ett vid Hanström, Hanklon kallat: uppför vilka båtfärden kommer att ställas utan hjälp av några slussar, således som det sker dagligen av Edesbåtarna uppför detta sistnämnda, som är beläget en halv mil nedanför Edet, närmare Göteborg. Dessa Edesbåtar kan rätt väl gå uppför där med segel, då de har god vind, men eljest drar två män båten uppför med lina. Uppför detta vid Åkerström såg jag också en båt gå, som skulle hämta ved, och vad nedfarten beträffar, försökte jag den själv, med synnerligt nöje, uti en liten båt, också så väl som utför Stallbackafallet, fast mellan dessa ställen var den skillnaden, att eftersom älvbottnen här vid Åker är stenig, ojämn och grundare än vid Stallbacka, så går det liksom vågor, där det endast är en jämn lutning i Stallbackafallet.

Den 30 juni

Med mätningarna och avvägningarna vid Trollhättan gjorde jag en början på Malgön eller rättare Springholmen, bredvid Kafleströmsfallet, där Herrar Kommitterade, Major Carlberg och Hovjunkaren Polhem, hade som ett alternativ utsatt sprängningen för slussarna, och det andra stället var i själva Kafleströmmen på landsidan. Jag lät hugga ut flera avvägningsspunkter på tre ställen: på det första, A, en linje, som utmärkte lugnvattnet ovanför Trollhätta eller Nolströmsfallet vid Bergssägarne: över vilken på samma bergskant en punkt var uthuggen 2 1/2 fot över denna linje. På det andra, C, en liten upphöjd stenkulle, är punkten 1/2 fot under detta lugnvattens horisont: det tredje, B, är på låga marken uti en liten fast sten, 2 1/2 fot under samma horisont. Det är inte utan att slussen här rätt väl skulle kunna anläggas, som jag även utmärkt på kartan över detta ställe, då den så dirigeras att den får utloppet för stollen i en ränna, där några kvarlevor syns efter en sågkvarn. Inspektör Hillerström vid Trollhättan har erhållit privilegium att där inrätta en vadmalstamp. Genom uppdämningen i Kafledammen, som då borde sträckas på båda sidor om slussen, kommer vattnet att stiga merendels 3 fot över den låga marken, så att på denna endast en ränna behöver sprängas och grävas ut till 4 à 5 fots djup och ej över 120 fots längd. På andra sidan om slussen skulle stollen föga sträcka sig längre under berget och i dager, där upprensning ska göras; Dock med avseende på att man vill söka god plats och lägenhet för vattenverk, i stället för dem vid Håjums damm och Prästskedet etc, som kommer att gå under genom denna uppdämning i Kafleströmmen, anser jag att hela detta ställe borde användas till vattenverk, varför dammen borde dragas över de låga bergskullarna, och överallt i denna damm-arm lämnas öppningar för rännor till verken, och att i stället anlägga slussen vid

Maan, som skiljer Springön och Malgön från varandra. Kostnaden för sprängning och grävning lär väl bli litet större, men man sparar någon murning, eftersom två berg liksom av naturen bildar slussidorna. Dessutom undviker fartygen där att löpa så nära vattenflödet, som kommer från verken.

Den 1 juli

Jag fortsatte därför mätningen på Malgön åt detta håll, då fyra avvägningsstationer blev tagna, nämligen nere på den låga marken eller den så kallade Maan, som låg 4 fot 3 tum under lugnvattenshorisonten framför Nolström. Ut i berget på sidan, där slussen kommer att anläggas, höggs ut en linje med samma höjd som denna horisont. Längre nedåt stranden höggs ut en punkt i en bergskulle, vilken punkt ligger 3 fot 3 tum under horisonten; sist togs höjden av vattnet nere vid stranden, under samma horisont, och befanns vara 23 fot, 3 tum, vilket föga skiljer från herrar kommitterades avvägning, eftersom hela samma höjd av dem är bestämd till 23 fot 6 tum. Framför slussen kommer det alltså att göras en ränna i lös madjord, 350 fot lång och 3 à 4 fot djup. Bakom slussen behöver en föga mer än 150 fot lång underjordisk stoll sprängas i berget. Det övriga, 150 fot, blir öppen jord- och stenröjning för kanalen, vilken likväl måste sträckas något längre ut i vattnet, som här vid stranden verkar något grunt, dock består botten ej av annat än lös klappersten.

Under färderna fram och tillbaka till Malgön betraktade jag det stora och jämna fallet, som kallas Prästskedet, som de kommitterade har föreslagit ska dämmas av, vilket också vore oundvikligt, om man vill bevara alla de omkringliggande verken, så att man skulle kunna dra kanalen genom den så kallade Hålan utan att dämna upp denna. Vattnet visade genom sitt jämna lopp och sin ansehlige mängd utför detta fall, att det var nog djupt; de trodde också att det skulle vara 3 à 4 famnar djupt. Man ser därav vad det skulle kosta, även om det inte vore omöjligt, att göra en avdämning med 50 alnars bredd och med detta djup, och dessutom en sluss vid Julholmen, som projekteras, skulle byggas, och sedan att komma fram i det grunda vattnet över Hålan till Malgön eller Kafleströmmen, som ofelbart skulle bli ännu grundare sedan vattenstråket vid Prästskedet blivit avdämt, vilket antingen skulle fordra mycket upprepning, eller som också vore lindrigare, en uppdämning vid Kafleströmmen; som nu alltsammans undviks genom en sådan uppdämning i Kafleströmmen, vilket med avseende på det grunda vattnet i denna ström, som strax ovanför fallet är högst 2 à 3 fot djupt, vore ganska lätt att göra, eftersom bredden däröver är obetydligt över 30 alnar.

Jag håller dessutom detta vara ett önskvärt tillfälle att få göra slut på de skogsfördärvande, många och illa byggda enbladiga Sågkvarnarna, vars underbyggnad, broar och rännor fordra en ansehlige mängd virke, så väl att underhållas som att bygga nya. Jag anser att så snart Societetet för entreprenaden av Trollhättans slussverk är upprättad, borde denna Societet göra sig till ägare av de i dess fall belägna 20 vattenverken, varav 18 är sågkvarnar och 2 mjölkvarnar, bestående vardera av 2 par stenar. Dessa verk är dels belägna på öar, som hör till Kungsådran, och dels vid själva älvstranden, som ska höras till en utmark av Håjums skatte- och frälsehemman. Eftersom ägarna innehar dessa verk

i god tro och för dessa erlägger en viss skatt, för sågkvarnarna 123 Daler och för mjölkvarnarna 15 daler silvermynt, så tycks en sådan möjlighet ej kunna utnyttjas utan att ge dem anvisning på nya ställen att bygga, och också till vilket sorts verk som dessa skadliga sågkvarnar skulle komma att bytas vid denna flyttning; samma ränta bör utbetalas så att de heliga jordeböckerna inte måtte rubbas i sin fulla summa. Förutom den möjlighet som kan finnas till nya verks anläggande vid dammen, som kommer att dras över Kafleströmmen finns åtskilliga rännor här på Malgön som alla går parallellt med älven och som kan med ganska liten kostnad kan nyttjas till vattenverk, sedan uppdämningen blivit fullbordad.

Den 2 juli

Det stora berget, som skjuter ut mellan Öjebro håla och Håjums varp till Stampeström, gör tillsammans med den bredvidliggande ön en hög uppdämning, där vattnet endast har ett litet utlopp över den så kallade tröskeln. I detta berg visar sig en djup ränna, gående från Håkans hamn, såsom den enda och dessutom bekvämaste möjligheten att dra farleden utför detta höga berg. Denna ränna är ett tydligt spår efter vattnets vägar i forna tider, då det strömmat där. Man finner också här och där i berget vid Trollhättestränderna små hålor, som vattnet svarvat ut i sitt fall. Av dessa är en ganska märklig vid Kafleströmmen på landsidan, som vattnet ännu inte övergivit eller inte fullkomligt fullbordat sitt arbete i, det löper in i skift; ibland är den full och ibland tom. Trängslet och de olika höjderna hade sin lilla svårighet med sig att få mätningen så noga som man ville ha den, men åtskilliga undersökningar därefter om dess noggrannhet gjorde mig likväl nöjd med den. Till märken för avvägningen blev i sidan på berget, där man kommer att gå ned med slussen, en horisontell linje uthuggen till en famns höjd eller 6 fot över vattnets höjd vid nedre Malgöstranden, dessutom blev på marken där bredvid en punkt utsatt i en fast sten till 3 fot 3 tums höjd över samma Malgö-horisont, dessutom på den högsta bergshällen i denna ränna till 6 fot och 7 tums höjd. Vattenhorisonten vid Håkans hamn åt Öjebro håla till var nu 3 fot 4 tum lägre än vid Malgöstranden, och den nedre vid Håkans hamn 53 fot 6 tum. Lämpligaste stället för slussen utsågs; framför högsta delen av rännan, där själva berget bildar dess sidor till en dal, och så att stollen kan dras fram därifrån i rät linje till en vik av Håjums varp. Framför slussen måste man för rännan på en längd av 220 fot röja bort en massa kullersten, som är uppgrävd under gräsmarken, och en del berg bortsprängas. Då marken sluttar ned mot Öjebro håla och den överst vid slussen är 3 fot 3 tum högre än vattnet kommer att stå, när det blivit uppdämt, men däremot nere vid vattenbrynet 3 fot 4 tum lägre, kan man överallt räkna ut det djup som rännan bör ha, nämligen 8 fot, vilket på tidigare nämnt sätt kommer att borttagas. Stollen, som på den andra sidan av slussen kommer att sprängas in i berget, blir ungefär 240 fot lång, sedan blir det 60 à 80 fot att spränga på öppen mark. Att dämna vattnet upp över Öjebro håla vid den så kallade tröskeln tycks med ringa möda låta sig göra, fast grunt vatten flödade bredare däröver än kartan visar. Vattnet har utan tvivel, då kartan gjordes, varit lägre än det är nu för tiden, som visas även därav att denna karta visar ett smalt näs eller udde, som sträcker sig från Gullön över nästan hela strömmen till Malgön, men som nu är täckt av vatten. Detta gav

mig också anledning att ta reda på vilka ändringar som vattnets höjd här i strömmen kan undergå höst och vår samt torra och våta somrar, och jag fick då svaret att vattnets höjd kan undergå stora förändringar, men inte av höst- eller vårflod eller sommartor-ka, utan de sa att de häftiga ändringarna beror på väderförändringar vid Vänern, således ger nordanväder flod men sunnan ger lågt vatten. Men att det stundom hela året eller flera år å rad kunde vara högt vatten, kommer därav att de norska fjällen har liksom perioder att ge mer eller mindre vatten, som flyter ned ur de många Värmlands- och Dalsälvarna ner i Vänern. Nu i sommar var vattnet av medelhöjd; att vattnet brukar vara 1 à 1 1/2 fot lägre visade kartan som sagts, och att det brukade vara högre, med samma skillnad, gav Julia mosse liksom Malöga mad tillkänna, vilka inte sällan står under vatten. Eftersom det överflödiga vattnet således märktes inte endast vid det fallet vid Vänern, utan på alla ställen i Trollhättan, är det nödvändigt att ta hänsyn till det nu vid slussarnas anläggande Alla sidorna på slussarna bör därför vara åtminstone 3 à 4 fot högre än vattenhöjden nu är, men i synnerhet bör stollarna göras så höga att fartygen kan gå igenom dem vid högt vatten. Även bör dessa verk göras tillräckligt djupa för lågt vatten, fast man om älven är i sådant tillstånd lättare är i stånd att moderera vattnets höjd genom uppdämning än i det förra fallet. Men det vore således förmånligt såväl för Slussverket som för de omkring Vänern liggande låga stränderna, om man kunde på något sätt föra ett sådant överskottsvatten till ett snabbare avlopp, som man kunde tänka sig kunde ske genom bortsprängning av de flata bergshällarna, som ligger framför Huvudnäsön, vilket vore nyttigt. Men att ytterligare ge Vänern en lägre horisont är ett företag om vars möjlighet man har orsak att tvivla, om man vore försäkrad om dess nytta. Man borde i det fallet åtminstone vara betänkt att göra den övre delen av Carls grav så mycket djupare, som nu endast har nog djup för 6 à 7 fot djupgående fartyg.

Den 4 juli

När planen gjordes upp för Trollhätte Slussverk med anledning av de idéer som Herr Commercierrådet Polhem nu kunde påminna sig ha haft, då han i högsalig konung Carl XII:s tid var i begrepp att verkställa det, föreställde jag mig väl hur mycket kostnad som skulle undvikas genom den höga bröstdammens uppdragande i Flottbergsströmmen, men varken vågade jag å ena sidan lova att få ett lämpligt ställe för dammens anläggning och slussens insprängning där bredvid, eller å den andra föreställde jag mig att få stora svårigheter om ej omöjligheter som var svåra att klara, om de kommitterades plan hade bort följas, som jag nu fick betrakta, när jag nu kommit hit för att på dessa ställen göra mätningar och avvägningar. Det var inte nog att man ifrån Håjums varp först genom jordbackar, vidare en skog och sist ett berg utför Oxeliden eller det så kallade ynget borde spränga en kanal, 1 660 fot lång, ända till 60 fot djup, innan man kunde komma till Håjums vattenhorisont, samt vidare att man borde vid Olihålan förlänga denna kanal uppåt till 30 fot över den befintliga låga marken, förmodligen på terrasser till 700 fots längd, utan man borde vidare i de branta bergen spränga ut för den ena sidan av denna kanal och sedan mura den andra sidan till en längd av 1570 fot. Detta var ett arbete, som Rom i sitt välstånd möjligen kunnat utföra men aldrig i vårt kalla klimat någonsin förmått att underhållas och bevaras mot isens tränga inbrott i sådana

öppna vattenledningar. Däremot fann jag vid Flottbergsströmmen omständigheter som ganska mycket underlättar den nya planen, nämligen att här vid det nedersta av Trollhättefallen, där man kommer ned i lugnvatten, är strömmen som smalast och också grundast; två stora fördelar för dammen, och där skjuter ut ett berg till den höjd och bredd som ungefär behövs för slussen, så att därför den minsta sprängning som är erforderlig kommer att göras där. Älven där den är som smalast är endast 80 fot bred och lär vara föga mer än 6 à 8 fot djup. Här gavs ingen möjlighet att mäta dess djup utan jag gjorde det på tyck. Bergen på båda sidor kniper något ihop och härigenom bildas ett ganska bra dammfäste. Berget på den andra sidan är ganska högt, brant och skärvt, så att det av detta bildas en brant av stora kantiga stenar, som ligger på en lös avsats, som ligger intill älven och bildar stranden.

Men en del av denna avsats har utan tvivel fallit i älven och tvingat strömmen att ta en riktning mot den andra stranden och där bildat ett grund som leder vågorna. Nämda avsats är endast 20 fot över det nedre lugnvattnet i Göta älv, vars sida vid stranden är nära nog lodrät uppefter berget. På den andra sidan, varigenom kanalen ska dras, lät jag hugga ut två avvägningpunkter. Den ena på den sidan av berget som vetter mot den nedre vattenhorisonten eller det nedre lugnvattnet i älven, är 17 fot över samma horisont, och den andra vid den övre horisonten är 28 fot 4 tum över det nedre lugnvattnet. Men för att finna hur högt den övre vattenhorisonten kommer att stiga genom uppdamning här i Flottbergsströmmen över lugnvattnet, dvs hur högt vattenhorisonten i Håjums varp ligger över samma lugnvatten, gjorde jag en avvägning mellan denna sista avvägningpunkten och den nedre punkten i Håkans hamn, vilken senare låg 9 fot 4 tum högre än den förra så att Håjums varps vattenhorisont ligger 34 fot över det nedre lugnvattnet i Göta älv. Till denna höjd måste vattnet uppdammas innan kanalen kan dras till Flottbergsströmmen.

Framför denna bergskulle, ur vilken slussen kommer att anläggas, måste röjas och bortsprängas litet stenvarp, så att fartygen kan komma så högt upp och ha utrymme att vända och styra in i slussen, som kommer att läggas så högt upp i berget, att man kan undvika mycket murning, och styras så snett att färden kan ske den kortaste vägen ut ur berget i lugnvattnet nedanför dammen. Framför slussen blir då endast en ränna på 30 fot att spränga ut i berget utom den nämnda röjningen framför berget, som lär bli ganska ringa, därför att vattnet kommer att stiga så högt upp genom dämningen. Bakom slussen blir ställen att spränga ut i berget ej längre än 50 fot, varefter sedan på det låga berget röjning och sprängning kommer att göras för en ränna på 80 fot.

Nu på morgonen när jag företog mätningen här vid Flottbergsströmmen vräktes ut vid sågarna 600 tolfte kantskurna halvbottenbräder av 2 tums tjocklek. Man såg snart alla vattnen i Trollhättan fulla med dessa bräder och däribland en massa stumpar av dem som blivit sönderslagna och skadade i fallen.

Olidehålan var tidigare rensad från sönderslaget virke sedan några kronmasteträd kastats utför Trollhättefallen och en del undergått samma öde som bräderna, så att stumpar av dem låg här och var vid stranden. Tre eller fyra stora masteträd låg och red på

klipporna på lilla Toppön, vars öde var att på detta sätt bråkas sönder eller ruttna, eftersom man inte hade någon möjlighet att komma dit och rädda dem från deras fångelse på denna ö, sedan bron över Gullströmmen blivit förstörd, vars återuppbyggnad väl skulle betalas av de räddade masterna. Det är synd och skam att se så dyrbara träd för-loras, vilka först krävt en uppväxttid på 200-250 år och under den tiden inom en dia-meter av 12 alnar runt omkring förkvävt alla omkringstående mindre träd, och sedan blivit förda från Fagremo eller Tiveden till Mariestad, några mil efter 8 à 12 par oxar, och så vidare i flottar förda till Vänersborg, släppta utför Rånnumsfallet, flottade till Trollhättan att där bli till intet. De flesta träd som undslipper detta öde stannar ett slag kvar i Olidehålan, sedan de gjort några varv med virveln i denna håla, och då driver de ut all drivved, som snurrat där förut. Men dessa liksom alla andra som kan ligga vid stränderna är möjliga att hjälpas ut, fast det sker med mycket arbete, om vilket Inspektor Hillerström slutit kontrakt med Amiralitetskollegiet med undantag av dem som fastnar vid Toppön. Ut i Olidehålan var nu också redan ett fullkomligt fiske efter bräder, som den på en liten stund blivit full av. Vid stranden syntes en mas-sa folk försedda med 8 à 10 alnar långa stänger, i vilkas ändar var fästade vassa järn-krokar. Dessa krokar kastades ut och häftade fast i bräderna, som flöt omkring, och så fort som en fick fäste på någon bräda och kunde föra den i land, lade de den under sig och då den ena brädan blev lagd på den andra, alltid skjutande dem allt mer och mer över vattnet, så bildades en brygga, från vilken de kunde nå de bräder som flöt långt ut eller närmare centrum av virveln.

När nu bräderna blivit samlade på stranden av Olidehålan, fick man se över 100 häs-tar med sitt tillhörande dragredskap släpa bräder över ynglet, och liksom av egen drift gå fram och tillbaka och ställa sig själva att hämta och lämna av sin last. Men vägen var ej längre än till Flottberget, föga mer än 100 famnar så att man på en gång kunde ta hela transporten i ögonsikte. Vid Flottberget var emellertid annat folk sysselsatt med att kasta ut samma bräder och i samma vatten ur vilket de med mycken möda blivit hämtade, så att man lätt kunnat tro att folket gjort detta arbete för ro skull. Bräderna gick nu med Flottbergsströmmen och undslapp virveln i Olidehålan, men hade ej väl gått nedför denna ström innan de åter kom in i en liknande labyrint. När en stark ström löper genom en trång ränna ut i ett vidare vatten, kan den ej annat än liksom bilda en ås och vattnet flyter från denna ås ned åt sidorna i sned riktning, styrs tillbaka mot stran-den och går omsider ut i en virvel, större eller mindre, samt rundare och avlångare allt efter vattenmassans storlek och strömmens riktning mot stranden.

Sådana rörelser i vattnet finner man överallt i Trollhättan och på många ställen i Göta älv, både ovan och nedom Trollhättetfallen vilka de kallar Hålor, när virvlarna är runda, men idor när de är avlånga. Beträffande dessa hålor kan ingen man på stranden ha så mycket och så speciell kunskap om sitt vatten och vara färdig att handla som flottkar-larna här vid Trollhättan, på vilken ofta deras liv beror. Nedom Flottbergsströmmen där älven börjar vidga sig, var en av de största och svåraste idor som jag under två resor med båt över den hade tillfälle att betrakta ordentligt. När bräderna kommer utför Flott-bergsströmmen är det sällan som de går så med strömmen att de kommer i lugnvatten

utan de flyter i regel av den omtalade åsen och kommer ut i idorna. I denna ida skulle man väl, fast med möda, kunna samla dem på båtar, men man hade ett bekvämare sätt. Man arbetade ut ett av de stora mastträden, som låg vid stranden av Olidehålan, så att det kom ut i Flottbergsströmmen, och när det kommit ut i idan och där fått göra ett par varv gick det in mot Flottbergsströmmen och trängde sig in så att det fastnade mellan stenarna. Bräderna som gick samma väg lade sig nu mellan detta mastträd och stranden och på detta sätt samlades alla bräder som varit och efterhand kommit i idan och kunde nu föras i flottor eller på båt till Göteborg. Jag upptäckte således vilket arbete som nedläggs de på bräder som sågas i Trollhättan eller också i Värmland som ska gå samma väg och hur stor del därav slås sönder. Herr Ekman berättade för mig att av 1400 tolfter som han låtit såga på sina sågar i Trollhättan, innan han fick inrätta sin nya såg vid Edet, blev 500 tolfter sönderslagna och skadade i strömmarna i Trollhättan. Man brukar väl ibland på samma sätt som mellan Olidehålan och Flottberget släpa dem med hästar från sågarna till Flottberget, men utom att kostnaden då är större och bräderna också fara ganska illa av att släpas den långa, dåliga vägen, så kan man inte från de omkringliggande byarna få tillräckligt antal hästar. Mycket skog förstörs genom dåligt sågade bräder i Trollhättan och mycket bräder vid den besvärliga färden därifrån. Bägge delarna kan hjälpas genom slussverkets anläggande, därför att de gamla sågkvarnarna går under, i vilkas ställe en enda ny kunde byggas, som skulle såga fler och bättre bräder om det skulle vara bra att större kvantiteter trävirke skulle förvandlas till bräder än Edesågarna hinner med. Och vad transporten beträffar så skulle den ske genom slussarna. För att hjälpa färden för mastträden nedför Trollhättefallen kan man väl inte göra slussarna så långa som de stora masterna, ofta med en längd av 50 alnar, behöver, utan i stället måste man tänka sig särskild rännor för dessa, såväl vid Kafleströmsfallet eller också över själva Malgön, som vid Flottbergsdammen. Däremellan, nämligen från nedre Malgöstranden nedanför Toppöarna utför Stampeströmmen till Håjums varp, kan de inte utan fara gå, eftersom det är endast i Nolströmmen och Stampeströmmen som de bryts av eller skadas samt vid Lilla Toppön som de fastnar.

Den 15 juli

Som jag av kung Carl XII:s kontrakt med Commerserådet Polhem, daterat Lund den 16 januari 1718, angående sjöfarten mellan Stockholm, Göteborg och Norrköping, fann, att denna kanalsträckning var ämnad att dragas mellan Vänern och Vättern, så hade jag trott, att i detta området var gjord, om inte en fullständig avvägning, så åtminstone en karta över de vattendrag och dalar, som man skulle följa, helst som i kontraktet utan förbehåll utfästes, att sedan på de tre första åren sjöfartsleden mellan Göteborg och Vänern är fullbordad så skulle leden mellan Vänern och Vättern göras klar det fjärde året och mellan Vättern och Norrköping det femte året. Men i Kungl. Lantmäterikontoret fanns ingen noggrannare karta än den över Skaraborgs län. Herr Commerserådet Polhem berättar också, att han inte fått så lång tid till sitt förfogande att han kunde resa till ort och ställe och ta området i ögonsikte, man hade endast försäkrat honom, att det låga landskapet i Skaraborgs län skulle vara ganska lämpligt för detta.

Utdrag ur ”En resa i norra Europa”

av A. Lamotte

Resan företogs 1807 och startades från Harwich den 1 juli.

Trollhättan den 12 juli 1807.

Vi anlände hit till denna berömda lilla köping efter att ha på halva vägen genomfarit en vacker by kallad Lilla Edet på vänstra stranden av Göta älv. Naturmärkvärdigheterna i Trollhättan äro värda all uppmärksamhet. Göta älv, d v s en betydande massa vatten, som rinner från Vänern på tre eller fyra mil härifrån (Franska) faller nästan lodrätt från en höjd av 30 fot mitt ibland granitklippor. Och fallet upprepas tre eller fyra gånger med mer eller mindre lodrätthet under en kvarts mil.

Effekten av dessa katarakter bör vara beundransvärd för en amatörs eller en konstnärs ögon. I mina har det varit att förvandla vatten till mjölk. Jag har också tyckt mig se det lugna vattnet grönaktigt ovanför klipporna ombildat till en störtflod av vitt salt eller häftigt upprört socker.

Floden delar sig vid första kaskaden av en upphöjd klippa och störtar sig i två armar av omkring 50 fots bredd. Längre ned är fallet en stor massa men icke så högt. Längre bort finns det mycket vackra klippor, beströdda med barrträd, som sträcka sig ut mot floden och bildar en mycket pittoresk bild.

Men låt oss gå från kuriositet till konst: de förtjäna ännu mer vår uppmärksamhet. De angiva åtminstone ett oerhört arbete och beundransvärd uthållighet. Kaskaderna, som äro i naturrälskares smak, är det inte i köpmannens, som icke ser något vackrare än en flod, som är lugn och farbar. Förbindelsen mellan Vänern och Göteborgs hamn, var en sak av största betydelse för transporten av järn, trä och koppar m m. Fallen tyckas vara ett okvligt hinder. Det var nödvändigt att skära ut en kanal som började ovanför det första fallet och återkom till floden nedanför det nedersta. Hackorna och andra verktyg biter inte. Där ha vi det märkvärdiga: det är med krut och genom att borra och göra små gruvhål som man urholkat kanalen på nära tre kvarts mil i längd, 15 å 20 fot i bredd och ibland 60 fot djup. Se det är ett underverk.

Kanalen måste också vara försedd med slussar för att få båtarna att gå ned till flodens nivå, som sjunkit så mycket genom fallen. Detta är verkligen värt beundran. Ju mer man begrundar detta, desto mer häpnar man. Det finns 8 slussbassänger urholkade i klippan. Några äro av 60 fots djup på omkring 90 fot i längd. Man säger att dessa slussar sänker fartyget med 110 fot vilken är skillnaden i nivå mellan vattnet ovanför fallen och nedanför.

Han var i Trollhättan 2 dagar. Trakten omkring Trollhättan är i allmänhet trist och ter sig endast som nakna och ofruktbara bergsplatåer.

Trollhättans lokalpost

av Gösta Olsson

Mycket är fortfarande höljt i dunkel när det gäller de svenska privata lokalposterna. Ibland känns det som om forskningen bara var i sin linda, trots betydande insatser från några eldsjälar återstår ännu mycket att utforska. Lokalposten i Trollhättan utgör härvidlag inget undantag, snarare bekräftar våra kunskaper – eller brist på kunskaper – behovet av ytterligare forskning och kartläggning också när det gäller detta lokalpostföretag.

Trollhättans lokalpost inregistrerades av en strejkande metallarbetare, Ivan Larsson, Stridbergsgatan 3, Trollhättan, som också blev lokalpostens adress. Företaget inledde sin verksamhet den 6 mars 1945 och kan därför inrangeras bland pionjärföretagen i branschen.

Ivan Larsson ledde företaget under de första månaderna men överlät det tämligen snart – okänt dock vid vilken tidpunkt – till Anders Schwan, som först bodde på Elfhögsgatan 13 B och sedan flyttade till Tessingatan 26. En del omständigheter talar för att Larsson endast var något slags bulvan för Schwan, eftersom företagets telefonnummer 11902 – vilket angavs redan i den första annonseringen – var Schwans privata telefonnummer. Den möjligheten föreligger också att Larsson och Schwan var goda vänner och kompanjoner men att de valde att låta inregistrera företaget enbart i Larssons namn. Det är ju också möjligt att Larsson, när metallstrejken var slut (avtal slöts den 6 juli) beslöt att återgå till sitt ordinarie arbete och då även formellt överlät lokalposten till Schwan.

Tre brevbärare

Den nya lokalposten gick ut med reklam både i form av trycksaker och tidningsannonser. Där angavs att företaget skulle distribuera lokalpost inom Trollhättan. Denna post angavs också inkludera brev, trycksaker och affärshandlingar samt paket. En särskild portotaxa fanns utarbetad. Portosatserna framgår av den annons som återges här intill. I tidningsannonserna uppmärksammades presumtiva kunder på de begränsningar som lagstiftningen ålade lokalposterna genom ett särskilt OBS! och påpekanudet att endast öppna brev fick befordras.

Brevlådor till ett antal av tio sattes upp på olika platser i staden, de var mörkröda till färgen och försedda med texten LOKALPOSTEN i vitt. Tre brevbärare engagerades. Dessa tömde brevlådorna två gånger varje vardag. Utbäring av post skedde varje helg-fri dag med start klockan 07.30. Frimärken framställdes också, dock i anmärkningsvärt begränsade upplagor. Frimärken såldes vid lokalpostkontoret och i samtliga tobaks- och pappersaffärer.

Ingenting eller praktiskt taget ingenting är tyvärr känt om lokalpostens verksamhet i

övrigt. Mycket talar dock för att det till att börja med var ganska framgångsrikt. Bevarande brev visar också att ett relativt stort antal olika företag och föreningar utnyttjade lokalpostens tjänster. De redovisade tryckupplagorna på frimärken tyder dock på att företaget aldrig gick någon verkligt blomstrande framtid till mötes, allra helst som det bevarade antalet obrukade frimärken måste betraktas som relativt stort. När företaget upphörde med sin verksamhet är heller inte känt. Efter den första blomningstiden förefaller det ha fört en tämligen tynande tillvaro. Det är inte ens säkert att det överlevde fram till den 30 juni 1947, den dramatiska dag då ridån oåterkalleligen gick ned för den svenska privatposten. I så fall delade Trollhättans lokalpost andra motsvarande företags öde, antingen det sedan berodde på en vikande marknad eller på att ägarna successivt förlorade intresset för en verksamhet som kanske inte riktigt motsvarat deras drömmar.

Första emissionens frimärken

Den första frimärksemissionen från Trollhättans lokalpost omfattar två frimärken, ett 4-öresmärke i djupgrön färg och ett 8-öresmärke i djupröd färg. Märkena var tecknade av B Mårdh och trycktes i bok-tryck vid Trollhättans Tryckeri AB. Båda märkena visar en stiliserad bild av de berömda slussarna i Trollhättan och ger ett - sett i senare perspektiv - mycket modernt och tilltalande intryck.

Båda märkena trycktes i kartor om 10. Kartorna var försedda med marginalkant upp till - för att möjliggöra inhäftning - men i övrigt skurna på tre sidor. Mycket talar för att kartorna var identiska med tryckarkorten. Upplagan på 4-öresmärket uppges till 10.000 exemplar och på 8-öresmärket till 15.000.

Frimärkena häftades i två olika typer av häften, med antingen endast en karta - alltså 10 märken - eller med fem kartor. Häftesomslaget för 4-öresmärket var en ljusgrön tunn kartong medan 8-öresmärket försågs med omslag av ljusröd kartong. Häftesomslagen hade inget tryck, de försågs endast med firmastämpel. Denna var en treradig stämpel med texten Trollhättans/Lokalpost/Tel 11902.

Om man ett ögonblick leker med tanken att frimärkena skulle ha häftats samman i häften om fem kartor vardera så skulle det innebära att upplagan för 4-öresmärket skulle ha räckt till 200 häften och upplagan för 8-öresmärket till 300 häften. Det är alltså inte fråga om några svindlande upplagor. Sannolikheten talar ju också för att lokalpostens kunder, särskilt firmor av olika slag, köpte flera häften åt gången. Eftersom uppgifterna om tryckupplagor är tillförlitliga och eftersom tillgången på obrukade frimärken från denna emission är ganska god måste man dra den slutsatsen att verksamheten trots allt var ganska blygsam i omfattning.

En del frimärken nyttjades också för framställningen av särskilda FDC. En hel del frimärken måste ha gått åt för detta ändamål, eftersom tillgången på FDC också får anses vara relativt god.

Andra emissionens frimärken

Om det uppstod missnöje med den första emissionens starkt stiliserade frimärken eller om behovet av nya frimärken ändå inspirerade till förnyelse vet vi idag ingenting. En andra emission planerades i varje fall uppenbarligen ganska snart och förelåg färdig att tas i bruk den 22 maj.

Även denna emission omfattade två frimärken, i samma valörer som de första. Frimärkena tecknades denna gång av reklamtecknaren Holger Johansson i Trollhättan. Även dessa märken trycktes i boktryck, denna gång dock hos Centraltryckeriet i Trollhättan.

Frimärkena trycktes också nu i kartor om 10 med marginalkant upptill och skurna på tre sidor. Även dessa nya frimärken häftades in i två olika typer av häften, ett för en karta och ett annat för fem kartor. Omslaget för 4-öreshäftena trycktes på en ljus grön kartong och för 8-öreshäftena på en ljus röd. Denna gång försågs häftesomslagen med ordentligt upplysande tryck.

Vid studiet av häftesomslagen till den andra emissionens frimärken finner man ett intressant indicium på att överlåtelsen av lokalposten måste ha skett i varje fall efter den 22 maj. På ett häfte med 4-öresmärken som jag har i min ägo anges nämligen lokalpostens adress till Stridbergsgatan 3, alltså Ivan Larssons adress, medan den på ett häfte med 8-öresmärken anges vara Elfhögsgatan 13 B, alltså Anders Schwans adress.

Avstämplingar

Tre olika stämplor är kända från Trollhättans lokalpost. Den första är att beteckna som ren firmastämpel, även om det finns uppgifter om att den också kom till användning som poststämpel. Detta senare har jag inte kunnat vidimera. Stämplorn var en treradig enkelstämpel med texten Trollhättans/Lokalpost/Tel 11902.

Den andra stämplorn är den ordinarie makuleringsstämplorn. Den var oval, med ganska kraftig ramlinje. Under övre bågen återfanns ordet Lokal och över den undre bågen ordet post. Mellan dessa ord, på rät linje i centrum, angavs datum.

För den första emissionens frimärken framställdes aldrig någon särskild FDC-stämpel. Däremot tillverkades särskilda FDC-kuvert, med ett tecknat trollhättemotiv till vänster på kuvertet. Stämplingen skedde med den ordinarie datumstämplorn.

För den andra emissionens frimärken framställdes emellertid en specialstämpel - firmans tredje. Den var rund och bestod av två koncentriska cirklar. Den yttre cirkeln var dubbellinjig och med den yttersta linjen tandad. Mellan cirklarna återfanns texten Trollhättans Lokalpost/Frimärkets Utgivningsdag.

Det övre segmentet fylldes ut med en stjärna och det undre med texten First day cover. I ett band tvärsöver återfanns slutligen datum 22.5.45.

Trollhättans första frimärken med en stiliserad teckning av de berömda slussarna. Andra emissionens frimärken från Trollhättan med kraftverket som motiv.

LOKALPOSTEN

(Trollhättans Lokalpost)

*Distribuerar lokalpost inom
Trollhättans stad.*

PORTOTAXA.

Brev:	
Högst 20 gr.	8 öre
.. 125 gr.	16 ..
.. 500 gr.	24 ..
Trycksaker:	
Högst 100 gr.	4 öre
.. 200 gr.	8 ..
o. s. v. pr. 100 gr.	4 ..

Endast oslutna brev får befordras.
Frimärken finnes i valörer 8 och 4 öre, försäljes i kiosker, tobaks- och pappersaffärer, samt direkt genom Trollhättans lokalpost.
Brevbärare utgå varje vardag kl. 7.30 med 2 örer dagligen.
Närmare upplysningar lämnas pr tel. 119 02

TROLLH. T. 05487

TROLLHÄTTANS
LOKALPOST
STRIDSBERGSGATAN 3
TELEFON 11902

50 st. lokalpostmärken à 4 öre = 2:- kr.
Gäller endast för öppna förändelser.

ÅRSTYCKERYCKET, TROLLHÄTTA

Några glimtar från Trollhättan 1916

av Bengt Lindbom

Yttre förhållanden

Första världskriget rasade ute i Europa. Våldiga arméer stod mot varandra i Frankrike i ett skyttegravskrig. Offensiverna vid Verdun och Somme krävde 2 000 000 stupade. I Skagerackslaget möttes de tyska och brittiska flottorna med stora förluster i fartyg och manskap på båda sidor. Amerika hade ännu inte gått med i kriget.

Sverige var neutralt. Kriget skapade en högkonjunktur med full sysselsättning, men med stigande priser och brist på många råvaror och på livsmedel.

Trollhättans tidningar innehöll endast korta rapporter om kriget, utan stora rubriker. Det fanns ju ingen radio eller TV, möjligen någon journalfilm på bio, så händelserna ute i världen verkade långt borta.

Trollhättan blir stad

Vid sekelskiftet var Trollhättan Sveriges största by med flera invånare än många städer. Marken ägdes av Kanalbolaget, som 1905 sålde den till staten. Många trollhättebor flyttade till Strömslund, Skoftebyn, Egna hem och Stavered, där man kunde köpa tomterna.

På Ernst Stridsbergs initiativ tillsattes 1892 en kommitté för att utreda möjligheterna att erhålla stadsrättigheter. 1896 föreslog kommittén i en utredning att ett rådhus skulle byggas. Olika tomter var på förslag, men slutligen fastnade man för Svan 4, där Grand Hotel låg.

Redan 1911 beviljades Trollhättan stadsrättigheter men underhandlingarna om inkorporeringar av Strömslund, Skoftebyn och Stallbacka tog tid och det dröjde till 1916 innan Trollhättan blev stad.

Strömslund, Sveriges första Egnahemssamhälle, var mycket välordnat, men strömslundsborna ville helst vara kvar i Vassända-Naglum.

Skoftebyn, som hörde till Gärdhem, var ett mycket oordnat samhälle som Trollhättan helst ville slippa. Det dröjde också länge innan vatten- och avloppsfrågorna löstes där. Diskussion hade förts att inkorporera hela Gärdhem, men så blev det inte.

På nyårsaftonen 1915 samlades befolkningen inför 12-slaget på Karl Johans torg utanför tingshuset för att fira stadens tillblivelse. Fackeltåg kom från Skoftebyn och Strömslund, vars invånare nu skulle bli trollhättebor. Signaturen Bäck i Trollhättans tidning skriver: ”En gyllene orm sågs slingra utmed sluttningen på Strömslundssidan. Den var de inkorporerade, som med facklor (Obs ej palmer) i händerna kom oss till mötes”.

På stadshusets vägg hängde en transparang med orden ”Enigt arbete, stadens framgång” och årtalen 1861 – 1916. (1861 var året då Trollhättan blev egen kommun).

Kommunalkamrer A A Holmberg läste en egen dikt. Sångare och en större musikkår medverkade och kyrkoherde Stenström talade.

Till de nyinkorporerade yttrade han bl a: ”Ni har sedan gammalt i grund och botten varit trollhättefolk”. Kommunalnämndens ordförande Emil Rhodin utbringade ett leve för den nya staden.

Trollhättan hade nu nära 14 000 invånare och blev Sveriges 101:a stad.

Man hade strävat efter att få egen jurisdiktion med rådhusrätt och borgmästare och rådmän i ett rådhus som Vänersborg, men regeringen bestämde att staden skulle läggas under landsrätt.

Problem att lösa

De styrande i den nya staden hade många problem att lösa. De ekonomiska ramarna var små. Gator och vägar skulle byggas eller förbättras och belysning skulle ordnas på gatorna. Kriget ställde till stora bekymmer för landet. Sockret ransonerades och förslag fanns att införa brödkort och maxipriser på livsmedel.

Kanalbyggandet och kraftstationsbyggandet hade ändrat om Trollhättan ganska ordentligt. Fallen hade dämts upp och Strömkarlsbron hade byggts. Den nya kraftstationen, Olidestationen, fick en tilloppskanal, som medförde att Prins Oscars skola och prästgården fick rivas. En mängd hus väster om Österlånggatan revs för att ge plats för den nya kanalen. Stridsberg & Biörcks fabriker flyttades till Knorren. En klaffbro byggdes med granittorn och elektrisk manövrering och invigdes 1916.

Kyrkan kom att ligga långt från bebyggelsen.

I Trollhättan rådde brist på bostäder. De offentliganställda begärde dyrtidsersättning. Poliserna begärde högre löner, de ansåg att de levde i ren misär.

Men stadens biografer Cosmorama och Succés (uttalades av trollhätteborna Sussäss) visade stumfilmer accompanjerade av pianist i salongen, och årets lokalrevy av märket Erik Adamson/John Börjesson körde för fullt.

Nossebrobanan

Trollhättan hade ju sedan 1877 järnvägsförbindelse med Göteborg genom Bergslagernas Järnvägar (BJ), men i början av 1900-talet väcktes tanken att Trollhättan med en järnväg skulle sammanbindas med den smalspåriga Västergötland — Göteborgs Järnväg (VGJ). Man räknade med en snabb tillväxt av Trollhättans industrier och den ökande befolkningen skulle då behöva livsmedel från de rika jordbruksbygderna i Skaraborgs län. Då Nossebro låg vid VGJ:s huvudlinje, valdes slutligen denna ort, och linjen fick då namnet TNJ, Trollhättan — Nossebro Järnväg.

Man började bygga banan 1913 och Nossebrobanan invigdes högtidligen den 16 februari 1916 av landshövding Fabian de Geer.

Kommunikationerna förbättrades för bygden runt banan, men då tågen ofta gick sakta

Nossebrobanans stationsbyggnad. Fotot är taget år 1975 av vår gillesbroder Allan Andersson.

Trafikkanalen med klaffbron.

och förhållandena var idylliska gjorde många sig lustiga över järnvägen, och tåget kallades "Nossebromärra" och motorvagnarna "Gullhöna".

Järnvägsbolaget var lönsamt under några år men fick så småningom ekonomiska bekymmer på grund av konkurrensen med bilismen och normalspåriga järnvägar, bytte ägare några gånger, och till slut lades banan ned 1968.

(Litteratur: Bertil Thulin: Nossebrobanan)

Nytt stadshus

Grand Hotel revs 1913 och man började bygga ett stadshus, som också skulle inrymma stadshotell och polisstation. När det nya stadshuset högtidligen invigdes i maj, var det öppet hus och alla trollhättebor kom dit för att titta.

Gamla Hotel Utsikten, som låg där Vattenfalls Insikten nu ligger, var nedgången och revs, utom tegelbyggnaden som Vattenfall använde som personalbostad, och som inte revs förrän 1991. I sin glans dagar var hotellet världsberömt för sin utsikt över fallen. Tidningen annonserar nu om utförsäljning av möbler och inredning från Hotel Utsikten.

Industrierna

Nydvist & Holm ombildades till aktiebolag och tillverkade sitt 1100:e lokomotiv. Företaget fick också beställning på två turbiner för kraftverkets 3:e utbyggnad.

Flera nya industrier startade detta år sin verksamhet på Stallbacka för att utnyttja billig ström från kraftverket — Stockholms Superfosfat, AB Cyanid, AB för kemisk och elektrokemisk produktion, AB Elektrosalpeter.

Ferrolegeringar hade startat redan 1913.

Nyheter ur tidningarna

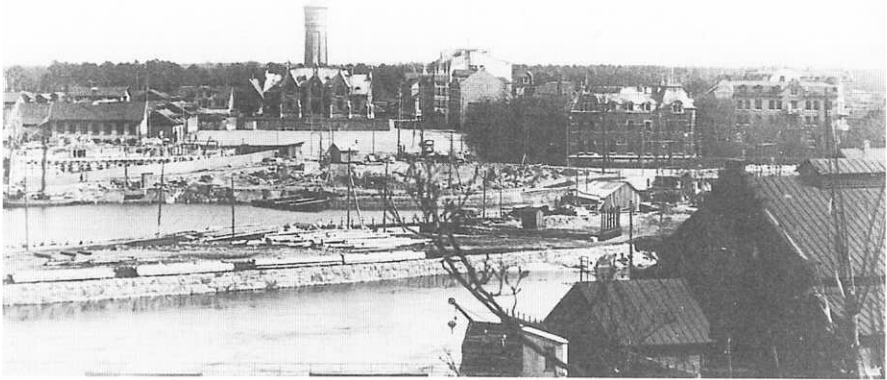
Trollhättan hade fyra stadsbud, varav ett hette Qvart. "Hur många stadsbud finns det i Trollhättan?" frågade man. "Tre och en Qvart" var svaret.

På Fosfatbolaget började en månadslång strejk den 19 februari där ca 100 man deltog.

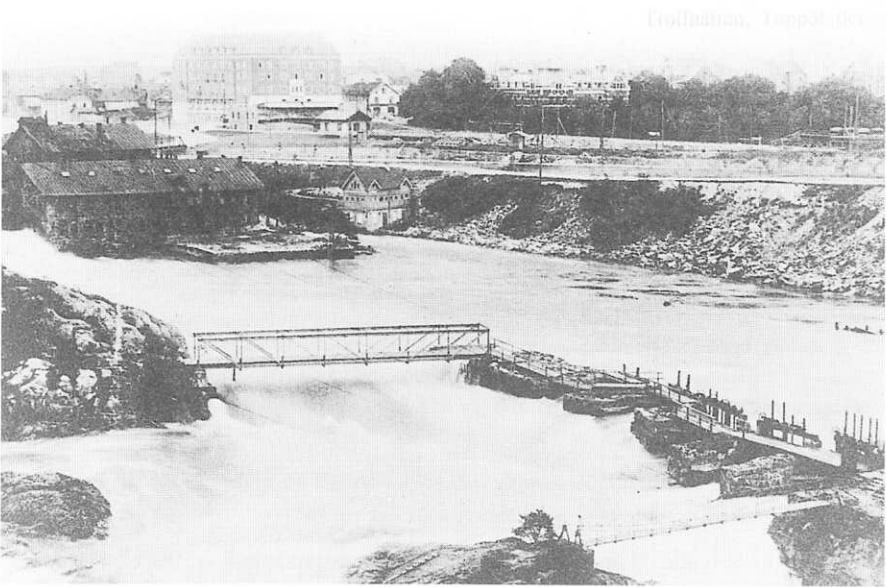
På grund av brist på säd och potatis infördes ransonering av spritdrycker till 2 liter per månad på motboken, och i november infördes mattvång på restaurangerna - för att få förtära sprit måste gästerna beställa in mat för minst en krona. Våren lät vänta på sig och så sent som den 15 april spärrades Vänern av väldiga ismassor.

I sjökriget drunknade tusentals sjömän och ryktet spreds att makrillen åt lik. Folk vågade inte äta makrill fast experterna försäkrade att det var fel.

Ingenjör Albert fyllde 70 år och blev föremål för omfattande hyllningar. Han överlämnade nu mot ett vederlag av endast 16 000 kr all mark i gator och parker i Strömslund till staden. Han hade redan 1892 donerat grundplåten till Maria Alberts Stiftelses Sjukhus.

Gamla Grand Hotel är rivet och det nya stadshuset har just börjat att byggas.

På bilden syns broarna till Toppön resp. Gullön, Stridsberg & Biörcks fabriker och badhuset vid Kafleströmmen. Brovakstugan finns kvar även i våra dagar. Bakom brovakstugan ligger det då nybyggda stadshuset, i våra dagar hotell Swania. "Schwans villå" d.v.s. Kanalverkets kontorsbyggnad till höger på bilden finns även kvar år 1997.

För första gången infördes detta år sommartid mellan den 14 maj och 30 september. Stadens affärsgatan var Storgatan, som också var genomfartsgata över järnvägen till Egna hem och vidare norrut.

Kungsgatan saknade beläggning och dammade förskräcklighet vid torr väderlek och det hjälpte inte att man sprutade vatten från en vattenvagn. Gatan började vid Järnvägsgatan och det skulle dröja till 1934 innan Kungsporsviadukten byggdes.

Den 29 juli inträffade en fruktansvärd olycka. Fem vuxna personer, varav ett äkta par med många hemmavarande barn, skulle göra en söndagsutflykt i en roddbåt. De observerades vid järnvägsbron, där de öste båten, och var därefter försvunna. De anträffades alla drunknade nedanför fallen.

Flera drunkningsolyckor i älven och på Vänern fanns att läsa om i tidningen. Många barn drunknade. Ingen hade flytväst på den tiden.

Den 6 augusti höll arbetarekommunen en stor fredsdemonstration med deltagande av 1 500 personer i tåget, och 3000 var samlade på mötesplatsen på Hjortmossen.

Kriget förde med sig inkallelser till militärtjänst och landsstormen. Landstormsmännen hade trekantiga hattar som också dök upp i början av 2:a världskriget, när det var ont om uniformer.

Stadens idrottsplats låg på Egna hem vid gamla kyrkogården. Trollhättans Idrottsförening, TIF, som bildats 1906, förde en tynande tillvaro. Idrotten var ännu ingen folkrörelse och det ekonomiska läget var tryckt.

Året därpå lades föreningen ned för tillfället och idrottsplatsen grävdes upp till potatisland.

Trollhättans Skarpskytteförening däremot fick nya medlemmar och bedrev en livlig verksamhet men motarbetades från vänsterhåll, där det ansågs att "skytteväsendet var en förnøjelse för den enskilde och ingenting annat".

Det sedan 50 år beviljade kommunala anslaget, nu 400 kr, avslogs av stadsfullmäktige.

Men Trollhättans Musikförening under ledning av Jarl Wennergren var populär och spelade bl a i musikparaden på "förste söndan i maj".

1916 års kanallinje

Den nya kanalen och slussarna invigdes den 25 oktober. Kung Gustav V, prins Vilhelm och hertigparet av Västergötland, Prins Carl och prinsessan Ingeborg, med uppvaktning kom med tåg till Lilla Edet och fortsatte med fartygen Rhea, Ceres och Trollhätte kanal upp till Trollhättan, där de mottogs med kunglig salut innan de slussade.

Konungen, iförd amiralsuniform, de kungliga och uppvaktningen landsteg och begav sig till den kungliga estraden, där de mottogs av Vattenfallsstyrelsens chef, överste Vilhelm Hansen, som höll ett längre anförande. Konungen höll så ett tal, varefter han förklarade

”den nya farleden för allmän trafik öppnad”. En mängd hederstecken utdelades. Över all ståten kretsade två militärflygplan, en verklig sensation vid denna tiden.

Efter genomfört program fortsatte sällskapet till kajen i Trollhättan. Lunch serverades på det nya Stadshotellet.

Amanda Ågren, f Wallström, snart 80 år, deltog i lunchen. Kungen reste sig och skålade för ”kanalens dotter”. Fru Ågren hade nämligen som sjuåring varit med på kanalinvigningen 1844. Hennes far var Petter Wallström och hennes bror Carl Wallström. Båda arbetande med Nils Ericsson, och Carl Wallström efterträdde denne som kanal-direktör vid Kanalbolaget.

I stadsfullmäktige hade begärts 550 kr för flaggning och extra belysning vid invigningen. Socialdemokraterna genomdrev en sänkning till 150 kr.

Som goda republikaner ville man inte flagga för kungen. Till slut gick man med på att flagga för kanalinvigningen men inte för kungen.

Genom detta blev Trollhättan riksbekant och rikstidningarna kom med skarp kritik och i skämtpressen hade Hasse Z i ”Söndagsnisse” med en flaggskiss, där det stod: OBS! Inte för kungen. Bara för kanalen.

Signaturen Bäsk i tidningen Trollhättan skriver: Förr var Trollhättan berömd för sin skönhet, nu för sin dumhet. Det blev i alla fall flaggning, som betalades med privata medel. Detta hindrade inte att socialdemokraterna Carl Frenberg och Gustaf Lundén bugade djupt för kungen.

Nyheter ur tidningarna

Hotell Savoy, det tidigare Fischerströmska huset vid Drottningtorget, revs, och man började bygga det stora hus som sedan kallats ”telegraphuset” och ”Weibulls hörna” och där nu restaurang Savoy ligger, d.v.s. hörnet Kungsgatan/Föreningsgatan.

29 personer från Trollhättan emigrerade under året till USA.

Vintern kom tidigt och blev lång.

Framtidstro

I den nya staden hade man en väldig tro på framtiden, på en industrialisering, som man trodde på få år skulle mångdubbla invånarantalet. Olidestationen var Sveriges största elektriska energikälla och då man inte löst problemen med kraftförluster i ledningarna vid längre transporter, hade Stallbackaindustrierna vuxit upp nära kraftkällan.

Vi som har facit i hand för de gångna åren vet ju hur det gick.

Peter Bagge

1743 - 1819

Nedanstående text är hämtad ur C. M. Carlanders stora arbete "Svenska bibliotek och Ex Libris", tryckt 1904 (2 uppl.).

BAGGE, PETER PETERSON. *Peter Bagge* P^{son} Göteborg, under ett skeppsvarf inom ett rococo-ornament, der bredvid en läsande kines; ofvanför å en bandau PIETATE BENEVOLENTIA INDUSTRIA. Alltsammans i rococostil. Engelsk koppargravyr, här återgifven i fototypi. Detta ovanligt fint komponerade och utförda Exlibris har använts af *Peter Peterson Bagge*, född i Göteborg 10/8 1743. Student i Lund. Gjorde under åren 1763-64 resor i England, Frankrike, Holland och Danmark, hvarunder han i synnerhet "studerade konst, slöjder och landtbruk

med deras mekaniska medel". I Yarmouth studerade han särskildt sill-rökningsmetoden, och sedan han hemkommit och blifvit köpman i Göteborg, anlade han i Majorna, vid Göteborg, "ett stort och kostsamt sillrökerverk, som efter många felslagna försök lyckades omsider så, att ifrån år 1766 till 1780-talet årligen rökades derstädes flere tusende tunnor sill, som exporterades till Frankrike, Spanien, Italien och Tyskland med den framgång, att rikets årliga vinst på denna alldeles nya exportation kunde skattas till omkring 50.000 Rdr B.co. År 1775 erhöll han privilegium att fånga hvalar, och han företog sjelf personligen flere sjöexpeditioner i och för denna fångstart. Anlade 1776 i Marstrand ett skeppsvarf, hvilket sedan förflyttades till Kusten, vid Göteborg, och der i många år egde

bestånd under namn af "Kustens varf". Sedan han uppsagt sitt burskap såsom köpman i Göteborg, köpte han och bosatte sig 1778 å säteriet Lund, Wäne härad,

Westergötland, samt egnade sig med drift åt landtbruk. Egde ock, utom Lund, samtidigt egendomarne Sätenäs, Skaraborgs län, och Öhnefors nära Wenersborg och vid Göta älf. Sedan han till måg och son öfverlemnadt dessa två senare egendom, inlöste han säteriet Nygård, vid Wenersborg, som tillhört hans fader. Här uppförde han en "ansenlig och kostsam" stenhusbyggnad. "Såsom husbonde och godsegare, ehuru sparsam i lefnadssätt och ömtålig för egen fördel, var han frikostig emot sina tjenare och hemmansåboer, angelägen om deras bergning, rättvis i deras behandling, mer som fader än som en herre." Bildare - tillika med direktören Chalmers - 1793 Trollhätte kanal- och slussverksbolag, hvarinom Bagge blef verkställande di-

rektör. Verket var fullbordat år 1800. Vid kanalens och slussarnas invigning 18/8 1800 befallde konung Gustaf IV Adolf, sjelf närvarande, att en av slussarne skulle i evärdliga tider kallas: Bagge. År 1801 blef han riddare af Wasaorden, en då mindre vanlig utmärkelse. B. verkade äfven mycket för skifferbrytningen i Hunneberg samt uppfann ett slags kakelugnar murade med åtskilliga rör. På Nygård "delade han sin tid imellan läsning och anstalter vid yttre hushållningen". Dog under ett besök i Uddevala, der han egde hus, 13/6 1819. Begraven på Nygård. Gift 1) med superkargörens i Ostindiska kompaniet Anders Gadds enka Magdalena Beijer; 2) med Ulrika Sofia Grentzelius. Hade 9 barn. En son Samuel, major och öfvermekanikus vid Göta kanal, adlades 1814, men tog ej introduktion.

Gillius Hillerström

En storföretagare i 1700-talets Trollhättan.

av Werner Johnsson

Namnet Hillerström är väl ganska okänt för de flesta. Hillerströmska krogen brukar dock omnämnas i föredrag om den tiden och på kartor från mitten av 1700-talet finner man ibland beteckningen Hillerströms hus. Han var dock en framstående man, som i mer än 50 år levde och verkade i Trollhättan och gjorde en betydande insats i dess utveckling. Han kan därför vara värd att stifta lite närmare bekantskap med.

Först kanske några ord bör sägas om Trollhättan under 1700-talet för att få en bakgrund till Hillerströms verksamhet här. Vi har en ganska klar bild av hur Trollhättan såg ut i början av seklet åtminstone vad kvarnverken beträffar. Genom den s.k. kvarnkommissionens protokoll från 1697 får vi en beskrivning av dem, deras läge och storlek. Det befinner där, att det fanns 31 kvarnar av vilka dock några voro öde eller nedlagda. Det var små verk med endast sågaren och mjölnaren eller någon dräng för driften. Till några av kvarnarna fanns det s.k. stugplatser på stranden, där vederbörande slagit upp en liten stuga för att få ett torftigt logi under tiden kvarnen var i drift.

Man kan säga att Trollhättan vid den tiden hade tre industriområden. Det första längst åt norr låg på Prästskedet och östra stranden mittemot invid nuvarande kvarteret Näcken. Där på stranden, som inte såg ut som den nuvarande, som är utfylld, låg fyra kvarnar av vilka den största var Stora Håjums kvarn, om vilken kommer att talas längre fram.

Det andra kvarnområdet var på Malgön och vid nuvarande Klaffbron där låg bl.a. Kaflekvarnarna. Det tredje området låg på Önans med dess kvarnar, Anders Gutters, Allemans och Stavereds kvarnar. Bebyggelsen var icke stor. Den bestod av några små stugor på bergknallarna invid stranden. Kanske det fanns omkring 100 innevånare knappast mer.

Vid mitten av 1700-talet rådde liv och rörelse. Den första slusslinjen var under byggnad. En mängd arbetare, mest soldater, var i arbete längs älven. Man byggde Polhemslinjen med dess tre slussar, Ekeblads, Polhems och Elvii slussar. Av dessa blev endast Ekeblads sluss på Malgön fullt färdig och invigd 1754. Men andra stora arbeten voro i gång, främst dammbyggnaderna för att skapa lugnvatten ovanför fallen och mellan slussarna. Den översta, Kafledammen, var den förnämsta och den fick stor betydelse för den följande industriella utvecklingen. Av hela detta arbete blev det icke mycket resultat, utan det hela nedlades 1756. Man fick fundera ut ett bättre sätt, att komma till rätta med problemet, att kunna passera de väldiga Trollhätttefallen med fartyg. Detta skedde först under seklets sista årtionde, då den första användbara slussleden byggdes och var färdig 1800. Då var det också en livlig tid invid de brusande fallen.

Genom Kafledammens anläggning – området invid nuvarande klaffbrons västra fäste – kom de små sågarna ovanför lugnvatten och kunde icke längre drivas. Dessa måste nedläggas och sammanslogs till större enheter – ett slags stordrift alltså.

Samhället växte och landsvägen från Tunhem genom samhället kallad Stora vägen till skillnad från de små vägar, som ledde upp till de små stugorna, trafikerades rätt livligt.

Innevånarantalet, d. v. s. de bofasta, hade växt till ungefär 200 i slutet av århundradet. Under sista årtiondets slussbygge var arbetsstyrkan dubbelt så stor som samhällets invånarantal. Innevånarna utgjordes till största delen av fattiga sågare med familjer, som bodde och levde under mycket torftiga förhållanden.

Det var i denna miljö under de 50 åren kring 1700-talets mitt, som det fanns en företagare av stora mått, Gilius Hillerström. Hillerström tillhörde på mödernet den bekanta värmländska släkten Geijer. Den är framstående på många områden, men har nått sin största berömmelse genom proffessorn, historikern, skalden och musikern Erik Gustaf Geijer. Men där fanns också mycket tekniskt kunnigt folk. Släkten härstammade från Österrike och de första Geijrarna inkallades av Gustaf II Adolf på 1620-talet för bergsbrukets upphjälpande. Den förste, Christoffer Geijer, blev bergsmästare i Uppland, Södermanland och Östergötland. Hans son, som också hette Christoffer, var brukspatron i Värmland och dennes son Bengt Gustaf blev Uddeholmsverkens skapare och de adliga Geijrarnas stamfar.

Den andre Christoffer hade en son till som hette Gillis och som arrenderade Hägernäs bruk i Ramstorp. Denne hade en dotter Sara som 1699 blev gift med byggmästare vid Frövi bruk Anders Hillerström och i detta äktenskap föddes Gilius Hillerström i augusti 1701. Om hans barndom och ungdom är icke mycket bekant. Då det ju var ett rätt välbärgat hem, får man anta att han fick en god utbildning, vilket särskilt inriktade sig på tekniska ämnen. Han förklarar själv, att han arbetat som byggmästare vid åtskilliga stångjärnshammars byggande och manufakturverks inrättande och att han haft tillfälle att inhämta kunskaper, som äro nödvändiga för deras anläggning. Han uppger också att han arbetat som byggmästare vid Adolfsfors och Billingsfors i Dalsland och vad som är intressant, vid Källeredes bruk mellan Trollhättan och Uddevalla. Det är ju inte omöjligt, att han använts vid arbeten i Trollhättan och det skulle då förklara, varför han slog sig ned just här.

Han bosatte sig i Trollhättan 1726, då han köpte Stora Håjums såg. Hillerström bodde i början i en liten stuga på Lilla Håjums mark. Man kan ju gissa att denna plats var nuvarande Näcken 5, som var stuguplats till Stora Håjums såg. Han bodde här med sin mor. Fadern hade dött 1726 i Karlstad.

Den första notisen om Hillerströms i Trollhättan är från april 1726 då Sara Geijer är tilltalad för lönnkrögeri. Hon var icke ensam åtalad, men de sluppo straff, då de förklarade, att de icke visste om att gästgiveri inrättats på Trollhättan enligt landshövdingeämbetets förordnande. Innehavare av denna gästgiverirättighet var häradshövding Bergius, som var ägare av Lilla Håjum. Därmed kommer vi in på en annan bemärkt Trollhättepersion från denna tid, som i föregående skall behandlas.

Bergius var också av värmlandssläkt och son till sedermera borgmästaren i Lidköping, Johan Bergius. Bengt Bergius var häradshövding i Väne, Flundre, Bjärke och Ale härader

och höll ting i Trollhättan 1723–1726. Tingssalen var i ett hus i nuvarande kvarteret Strömkarlen, som sedan blev till Bergius fräsekrog. Bergius tycks ha köpt upp en hel mängd gårdar och annat. Han ägde Lunden, Lilla Håjum, arrenderätten till Stora Håjum, Stora och Lilla Alingsåker. I Ale härad hade han Livered i Hålanda socken. Han ägde även sågar och kvarnar i Trollhättan. 1726 blev han häradshövding i Småland i Östra, Västra och Sunnerbo häraderna och köpte gårdar även där. Han dog 1730 och efterlämnade änkan Sara Maria Dryselia och sju barn i det säges ganska små omständigheter. Han hade en syster Maria Christina, som blev gift med en gammal karolin, löjtnant Carl Gustaf Dahlberg. Sedan Bergius flyttat härifrån skötte Dahlberg hans affärer. 1728 fick han av Bergius tillstånd, att sätta upp en byggnad på Lilla Håjums ägor mitt emot Stavereds mosse och han fick även övertaga Bergius gästgiverirättigheter. Huset låg strax norr om Bergius fräsekrog och var ett förnämt hus för sin tid. Det hade 4 rum och kök och förstuga, hade kåltäppa och hage. Denna kallades Dahlbergs hage. Området behöll detta namn ända fram till mitten av 1800-talet. Sedan garverierna kommit till på 1830-talet i kvarteret Strömkarlen kallades området Garvarebacken eller Barkebacken och har nu det banala namnet Kanalorget. Sara Maria dog 1737 och de många barnen fick omhändertagas av släktingar. Ett par av dem är ganska märkliga. Bengt blev arkivman och historiker Petter Jonas en av 1700-talets främsta läkare. Bägge bodde i Stockholm. De voro ungarlar och bodde tillsammans. De köpte ett område, där nu Gustav Vasakyrkan ligger och satte upp en malmgård och anlade en botanisk trädgård. Efter deras död tillföll den enligt deras testamente Vetenskapsakademien, som sedan flyttade den till Frescati utanför Stockholm, där nu vetenskapsstaden ligger med den Bergianska trädgården. Det kan ju vara av intresse att veta, att trådar går från denna förnämliga anläggning ned till 1700-talets Trollhättan.

Men vi får återvända till Hillerström.

1726 i juni köpte han som sagt Stora Håjums såg också kallad Arfvid Bengtsons såg. Den var belägen invid nuvarande Strandgatan nedanför kvarteret Näcken 5. Där låg fyra sågar utom Stora Håjums såg från söder mot norr Översta, Millomsta och Nedersta lantsågen. De tre förstnämnda köpte Bergius av Arfvid Bengtson 1715. Vem denna var, finns ingen uppgift om.

Enligt Kvarnkommissionens protokoll 1697 var Stora Håjums såg på grund av bättre strömfall ”profitablare” än de andra. Den innehades då av Lars Biörson och syskon, som arrenderade Stora Håjum och Lilla Håjum. Kruses karta kallar den Arfvid Bengtsons såg 1714. Den var då öde och obebodd. De andra tycks också ha varit öde och obebodda tills Hillerström köpte de två första 1726 för 25 dlr smt.

Bergius skriver i brev till löjtnant Dahlberg: ”För min långa frånvaro är jag nöjd att avlåtta de av Arfvid Bengtson köpta kvarnar till det pris, som K. Bror föreslår nämligen 250 dlr smt”. Dahlberg fick i uppdrag att underteckna köpet för Bergius. Köpehandlingen är undertecknad Lilla Håjum, som tydligen Dahlberg då bebodde. Stuguplatsen, som hörde till denna såg, var ett stort område, som sträckte sig nästan från nuvarande Garvaregatan till Spannmålsgatan och från Storgatan ned till älven. Det är möjligt, att Hillerström

med familj har bebott denna och haft sin stuga på platsen för nuvarande Nordkap, där sedermera gästgiveriet byggdes. I verifikationen 1732 står Oluf Tranberg skriver på Stora Håjums såg. Han var tydligen anställd där. Hans son var senare gift med en släkting till Hillerström.

Vid juletiden 1734 utbröt vålded hos Hillerström. Nästan all hans egendom gick till spillo. Han kunde inte betala sina kronoutskylder och det blev 1736 utmätning hos honom för skatten för 1734 och 1735, som tillsammans belöpte sig till 19 dlr 34 öre smt. 1741 brann kvarnen. Den tidens brandstod var annorlunda än nutidens. Någon brandförsäkring fanns inte på den tiden, men man hjälpte varandra. Skadan upptaxerades av länsman och tingsrätten bestämde att 190 dlr smt skulle uttaxeras med en daler per helt hemman mot att Hillerström förband sig att betala sådant vid annan brand.

1742 den 8 juni förbjöds av tingsrätten, att körbönder till Trollhättan inte fick stapla upp plankor och bräder vid Stora Bron så att man inte kunde komma till kvarnen kvarnvägen eller med båt. Det är möjligt att det rörde sig om någon bro ut till Stora Håjums såg. Enligt Kruses karta 1732 gick stora vägen ned till denna såg och sedan i en sväng upp till Kaflekvarnen. Genom Kafledammens anläggning kom Hillerströms kvarnverk i lugnvatten och kunde icke längre drivas. Han uppger i inlaga till Ständernas kommission, att vattenet gick upp till halva hjulet. Under 7 år fram till 1756 hade han icke kunnat driva sin kvarnrörelse. Han fick också ersättning med 3000 dlr smt. Det skulle betyda, att han haft en inkomst av 400-500 dlr smt per år, vilket var en skaplig inkomst och väl motsvarande fyra gånger så mycket som en dräng tjänade.

Hillerström fick också rättighet att bygga en kvarn på Malgöns östra sida, som han ägde som innehavare av Lilla Håjum. Han fick även rättighet att spränga en rämma till sina kvarnar där. Efter Hillerström död den 12 december 1777 inropade Peter Bagge hans egendom, som omedelbart såldes till Brobolaget. Detta sålde i sin tur denna kvarn och Kaflekvarnen, som låg bredvid till Slussbolaget, som lät nedriva dessa och några år in på nästa århundrade närmare bestämt 1804 lät bygga den s.k. Bolagskvarnen vid Saras hage och kanalen. Den som var Trollhättans första stenhus revs 1895. Det går alltså en linje från Stora Håjums såg över till "Bolagskvarn".

Lilla och Stora Håjum

Hillerström ägde under en lång följd av år Lilla och Stora Håjum. Lilla Håjum var frälsehemman och kunde alltså köpas och säljas medan Stora Håjum var kronoegendom och kunde endast arrenderas eller friköpas.

Häradshövding Bergius hade 1721 eller 1722 förvärvat arrenderätten till Stora Håjum och upptagit ur ödesmål enligt egen utsago. Han hade försert det med åbor. Dessa, Lars Andersson, Bengt Andersson och Anna Jacobsdotter uppgav i sin tur, att det var de, som hade upptagit det ur ödesmål och betalt onera. Nu fanns det en bestämmelse, att åborna hade företrädesrättighet till att bo kvar och att inlösa egendomen till skatte. Detta hade de icke mäktat. 1733 hade Stora Håjum utbudits till inlösen men de hade icke haft medel till detta.

De hade emellertid den 17 maj 1740 erhållit landshövdingeämbetets konfirmation på att åborätten överläts på faktor Wickman.

Den 17 januari 1743 överflyttades sedan åborätten på Hillerström och detta bekräftades den 8 sept 1743 genom tingsprotokoll. Wickman överförde samma dag rättigheten ”att därmed förfara, bäst han finner och gitter”.

Bergius hade köpt Lunden 1722 och Stora och Lilla Alingsåker 1726. Under tiden fram till Hillerströms övertagande var det stora stridigheter med Staveredsborna beträffande ägodelning m.m.

Den 31 oktober 1726 begärde Bergius genom sin frälsefogde Hans Lundberg, att mjölnare och sågare vid Trollhättan ej utan behörigt tillstånd skulle få hugga bränsle och ”flåtestänger” i Stora och Lilla Håjums skog. Vidare att Trollhätteborna och ”Öjirera” folk ej utan lov skulle få använda Stora och Lilla Håjums betesmark för sina kreatur. Detsamma begärdes också för Lunden och Alingsåker.

Den 17 april 1731 intygades på begäran av Dahlberg, som skötte svågerns egendom, att åverkan gjordes på Lilla Håjums skog.

Den 2 juni 1732 skrev fru Dryselia till landshövdingen och begär ägodelning mellan Lilla Håjum och Stavered. Sådan kom till stånd och Kruse upprättade en karta med beskrivning.

1737 tillerkändes Trollhättebergen Stora och Lilla Håjum medan mossen tillerkändes Stavered.

Den 27 juli 1737 ägde Sara Dryselia ännu Stora och Lilla Håjum.

Den 4 juli 1748 köpte Hillerström av Erland Kafle Lilla Håjums frälsehemman frömedlar till 1/2 mtl. för 1.300 dlr smt. Det räntade utom skjuts- och dagsverken 24 dlr smt. Här omnämnes också 5/8 Stora Håjum. Till dessa hörde också ”de lägenheter som äro belägna vid Trollhätta eller tillföre varit skattskyldiga till framlidne Bergiska sterbhuset, men för bättre redighets skull uppräknat”: Där fanns Dahlbergs hus och Bergii frälsekrog, där Bengt Holst bodde. Vidare 12 sågare, 3 mjölnare och 2 änkor. På 1750-talet friköpte Hillerström Stora Håjum.

Vid sin död 1777 ägde Hillerström dessa egendomar. De köptes med lite manipulationer av Peter Bagge, som överförde dem på Brobolaget. Detta i sin tur sålde dem till Slussbolaget, vilket ju i sinom tid övertogs av staten och nu alltså kan säljas av staten till hugade spekulanter.

Gästgiveriet

Med gästgiveriet är Hillerströms namn främst förknippat genom den Hillerströmska krogen.

Bergius frälsekrog upprättades på 1720-talet i Bergius hus vid nuvarande kanaltorget. Den 6 februari 1728 lämnade Bergius sin sväger Carl Gustaf Dahlberg ”fritt och obehindrat

tillstånd” att uppsätta en byggnad på planen vid Trollhättan på Lilla Håjums ägor mitt emot Stavereds mosse, där de skall vara besuttna så länge Lilla Håjum är i hans och hans familjs ägo. Dahlberg fick också tillstånd till ”krögeriets hållande vid Trålhätta”.

Enligt en bouppteckning den 3 juli 1744 efter faktor Petter Falck, som dött den 1 april och varit gift med en dotter till Dahlberg, Anna Christina, stället kallades Anneberg kanske efter hennes namn. Huset bestod av 4 kamrar, förstuga och uthus. Byggt på frälsegrund under Bergiska sterbhuset. Dessutom fanns en såg, Springsågen, som Dahlberg hade byggt.

Bergius frälsekrog var belägen i kv Strömkarlen invid kanalortet. Efter Bergius övertog Dahlberg alltså gästgiveriet. 1745 fick Hillerström tillstånd att upprätta ett nytt gästgiveri för Trollhättan. Det var antagligen det vid kanalortet, eller Dahlbergs hage som området kallades ända in på 1850-talet. 1746 besiktigades gästgiveriet och befanns till alla delar i gott stånd.

1746 byggde Hillerström ett nytt hus i nuvarande Näcken 5, ”Nordkap”. Det var ett förnämligt hus för sin tid, ett s.k. karaktärshus. Det bestod av 5 rum och kök och vidare stall och ladugård och andra uthus. Det var det gamla stuguplatsen till Stora Håjums såg och området var 169 alnar längs landsvägen, 165 på norra och 115 på södra sidan ned till älven.

Huset kallas på kartorna Hillerströms hus och vanligen Hillerströmska krogen. Det var den enda gästgivaregården men fram på 1770-talet hade den allestädes närvarande lagman Antonsson också fått en gästgiverirättighet och den överläts på David Jochnick. Vid Hillerströms död var huset i mycket dåligt skick. Det köptes som mycket annat av Peter Bagge och sedan av Brobolaget och Slussbolaget. På 1790-talet hade den tjänat ut som krog och ersattes med att av David Jochnick byggt hus vid nuvarande klaffbron.

Den 24 augusti 1778 såldes Hillerströms manbyggnad i Trollhättan bestående av 5 rum jämte källare och ett rum på vinden såväl som stall med bryggghus under ett tak, 3 lador, 1 vedskjul och 1 apartemang under ett tak. Dessutom hage, täppa och kåltäppa, som finns vid husen och våningsbyggnaden. Vid husesyn den 25 augusti 1778 befanns Hillerströmska huset vara ganska illa medfaret. Taket var ruttet, rutor saknades i några av rummen, bryggghuset förfallet, stallet likaså o.s.v. Staketet eller planket omkring den med portar och stolpar alldeles borta och uppbränt.

Laxfiske

Hillerström tycks redan på 1740-talet ha anlagt laxfiske. I skrivelse till landshövdingeämbetet den 5 augusti 1747 anför han, att han 1746 mistat 2 båtar och nät. Han vill undersöka möjligheten att arbeta på flera ställen. Han har funnit några platser nedanför sitt förra fiske mitt för Flottberget, Sjösten kallat, på västra sidan under de höga kliporna men bergsprängning och fördämningar måste ske. ”Det trävirke som åtgår, synes hota byggnaden med undergång”. Vill behålla denna inrättning för barn och arvingar.

Den 18 augusti 1747 fick kronobefallningsman Nils Ahlberg uppdrag att undersöka in loco om fisket kan bli till men eller förfång. Undertecknat av Axell Roos.

Den 9 december 1747 lämnar Ahlberg rapport om sin undersökning på västra sidan av Trollhätte strömmar. Inspektör Hillerström ämnar på åtskilliga ställen anlägga fisken nedanför hans förr anlagda laxfiske litet ovan den s.k. Kopparklinten samt längre ned i Flottbergsfallet, Sjösten kallat. Detta kan icke leda till någon prejudice nu eller i framtiden. Å den sidan finns inga skatteverk anlagda än möjligen några kvarnar långt ovan. Troligen de vid Strömsberg.

”Inga av den nu privilegierade verken kan därigenom kommande men tillfogas, ej heller någons ägor sträcka sig ned till älven”.

Jonas Carl Linnerhielm (1758-1829) var författare, konstnär, riksheraldiker och sedermera kansliråd. Jonas Carl Linnerhielm var en dåtida turist, som skrev ned vad han såg på sina resor. "Jag har rest för att se mitt Fädernesland: se det; icke forska; och jag har skrivit vad jag sett."

I hans reseskildringar, "*Brev under resor i Sverige*" 1797 samt *nya samlingar 1806 och 1816* finnes ett par brev om Trollhättan, vilka här återges i faksimil.

Bref om Trollhättan.

Trollhätta den 13 Augusti 1787.

Jag börjar denna gången mitt Bref genast om det namnkunniga *Trollhätta*, juft då jag nyfs sett detta Naturens väldfama Storverk. Det är aldeles förskräckligt; bölja på bölja, oupphörligt; fall på fall: allt förtar sig i en o-mätelig afgrund. Jag fatt nyfs på en klippa vid starkatte Fallet; jag kunde knapt uthärda det, och hela mitt väfende är ännu uppfylldt med fafa. Men jag skall förföka att anteckna hvad jag sett, under ledfagande af tvänne färskilde vägvifare. Den förste deraf var en affatt Material-Skrifvare, som sade sig hafva ofta här följt Refande, men var ganska okunnig, ända till om Fallens namn; den andre en Sägare, som här barnfödd och arbetande, var noga underrättad. Jag skulle ej nämnt denna lilla omständighet, om jag icke af egen ärfarenhet funnit bäst att nyttja simpla vägvifare; hvilket lærer strida mot allmän piägfed. Det första som frapperade mig, var Slufsen *Gref Ekeblad*, som är sprängd genom bergsklippan och vittnar genast med stolthet om det djerfva företaget, att vilja göra denna obändiga Ström fegeligbar. En stor Vatten - Column förtade sig här i ett Fall af 28 fot. Jag förfökte att med ögat följa några nedbrufande böljor till djupet. Knapt kunde jag med yttersta häftighet räkna till 6, förrän de voro uppfvulgne i det skummande fvalget: och det var mig likafom jag sjelf blifvit i det samma uppslukad. Det var en ovanlig eller besynnerlig känsla, och som jag icke på annat sätt kan beskrifva. Slufsen är vacker, i fynnerhet igenom sitt anseende af fasthet och styrka: och des namn ses inhugget i klippan. Den har varit få färdig, att en Båt verkligen gått derigenom; men är nu utan portar och obruklig. Icke långt härifrån och till fidan om detta ställe är

Förfla eller *Gullö-Faller*, som forfsar i anfenlig bredd, men i långflutt svallning imellan *Malg-ön* eller som hon här af folket kallades *Malin-ön* och *Gull-ön*. Å andra sidan om *Gullön* heter Forfsen *Nord* - eller *Nolström*, och deis brufande fortfattes af *Tjufbo-Fallet*, som sträcker sig bakom *Topp-öarne* i jämnt forfsande. Detta Fall säges hafva fått sitt namn deraf, att tjufvar skola döljt sig vid Fallets brädd och där haft en koja, hvarom flere traditioner ännu vankade. Somlige påstå, att tjufvarne gömt sig och ägt tillhåll under den båge vattnets hastiga fall gjort; men sjelfva stället art tyckes motfåga detta; ty vattnet forfsar beständigt mellan och på klippor i en jämn continuerad stark ström, utan att på något enda ställe ges möjlighet att tränga sig under vatten-bågen. Ett befaradt lifsstraff skulle säkerligen icke kunna bringa någon att, med hopp om lifvet, blottställa sig för en få säker död. Anorlunda vore, om Fallet här, såsom på en del ställen i Schweiz, störtade från ett högt och tvärbrant berg ned i en djup dal, och formerade en vattenbåge under hvilken man kunde framfmyga.

Jag kom sedan till det förfärliga *Toppö Fall*. Från 50 fots höjd störtar det ned i en enda stupning med få ofägelig kraft, att den tyngsta sten ej kan genombryta dess yta. Det är en styrka, en häftighet som öfvergår all beskrifning; ögat hisnar att följa böljan, och alla sinnen likasom drunkna i denna omäteliga afgrund. Min Refe-Camerat klättrade med fara ned till Fallets svalg, för att afrita det. Han började flere teckningar, men kunde af fasa blott fullborda några drag; och häpen krälade han tillbaka. Jag undrar om Rhenströmmens namnkunniga Fall vid *Schafhausen* är starkare. Knappast vill min imagination medgifva det. Här är en ofantelig vatten-column, den faller med en aldeles obeskreflig våldsamhet, och dånnet är i samma mån. Man kan icke ropa så högt in i örat, att det kan höras. När de stockar, som antingen blifvit lösa släppte ur *Wenern* att föras genom *Götha Älfs* Forfsar, eller ock i Flottor styrde ned till *Trollbätten*, där upplöste och lämnade till sitt öde att slupa genom Fallen, eller i deras eviga störtning förnötas mot klipporne, råka att komma i detta Fall, bräddförta de med böljans otugelbara forfs i ett ofynligt djup, och uppkomma först ett långt stycke därifrån ur det fradgande skummet, som öfverhöljer hela Älfven i nejden af *Trollbätte-Fallen*. Böljan slungar dem såsom pinnar ned i svalget, och oupphörligt uppstiger af de sönderstörtade vågorne ett fint rägn-damm, likasom en rök ur djupen, i hvilket vid solken tumla en mängd rägnbågar. Detta fuktiga damm står såsom en molnstod högt i luften och fuktar nejden, så att man på skäligt afstånd och stående högt öfver Fallets djup snart blir genom-

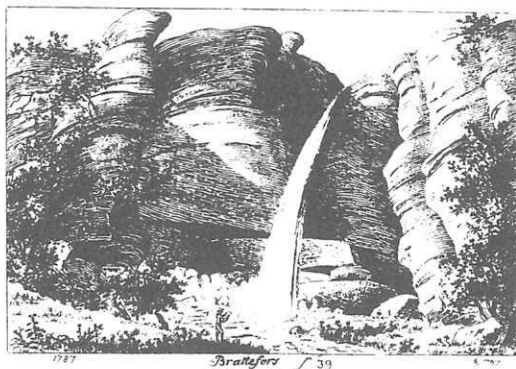
våt, i synnerhet om vinden råkar föra det emot ålkådaren. När man fett detta Fall på nära håll, vid defs fvalg och vid brädden af defs störning, finner man de öfriga Fallen svaga, ehuru väl alla gruffligt starka och vattenrika. Till vänster ett stycke härifrån är *Polhems Slufs*, sprängd genom hälleberget. Den är djupare än *Gref Ekeblads*; men vattnet var nu dämtd, och endast ur tvänne små hål nedträngde sig två smala vackra Cascader, som i anseende till den höjd, hvarifrån de föllo, ändock väckte uppmärksamhet. Nedan om *Tjusbo* - och *Toppö* - *Fallen* är *Stampe-Fallet*, som ej är att jämföra med de förenämnde; och ett stycke längre ned är *Helvites-Fallet* af anseelig både bredd och styrka; hvarester Älfven får ett långsluttare strykande till Fallet *Flåtebergs Ström*, men formerar förut till vänstra sidan en färdeles hvirvel i den få kallade *Olida-hålan*. Den är en rund tämmeligen vidlyftig rymd, som vattnet förmodligen tärt af landet, och är genom en följd af små klippor likafom afsöndrad från fjelfva strömmen, så att de böljor, som hit intörts, derigenom tvingas att beständigt gå i rundt omlopp. De stockar också, som störtat ned för alla Fallen och derpå råka i den direction i *Helvites-Fall*, att de hit indrivvas, svänga sedan oupphörligen i runda kretfar, knuffas, vältra sig öfver hvarandra och rulla omkring, tills de händelsevis komma så nära landet, att man från klippornes brädd kan räcka att med båtshakar styra deras kosa utför *Flåtebergs Fallet*. Genom detta beständiga sammanstötande och af klipporne i Fallen blifva stockarne ganska nötte och fargade, så att ofta ägarnes inhuggna märken bortnötas. Ett stycke härifrån och till sidan om *Flåtebergs Ström* är *Elvii Slufs*, som, lika med de förre, är sprängd genom berget, men tycktes än mindre fullbordad.

Sedan nu alla Fallen passerats, hvarvid jag ej var nog lycklig att finna något flälle där de alla kunde på en gång öfverfes, eller där man med en blick kunde få begrepp om deras lopp, gingo vi utmed Älfven till *Akerssvafs*, ett flälle, där Götheborgs Handlande hafva Pack-bodar till Lager af bräder, fill, o. f. v. Härifrån blefvo vi förde på båt till Slufsen vid *Akersström*, som är byggd med Cement och har endast två par Slufs-portar. Farten dit var angenäm. Bergen äro klädde med skog, och här och där ses kullar af intagande fägring, som slutta ned åt strömmen, hvilken här i vidlyftig bredd skred lugn och stilla. I ett tvärbrant berg till höger var ett litet djupt hål, kalladt *Nyckel-Hålan*, som fades gifva ett långt genljud eller skrallande när man ditfäller penningar eller dylikt; men oaktadt flere itererade förfök, kunde nu ej frambringas något ljud. Hålet är blott ett par tum långt och tredjedelen bredt, samt endast en aln från vattenbrynet i släta klippan. Så

fnart vi befett fiftnämnde eller *Åkersströms Slufs*, roddes genast tillbaka till *Åkersvafts*, hvarifrån vi gingo den så kallade *Antonsjonska Bron*, som är en hel fjerdingväg lång, byggd af träd, öfver berg och dalar, utan att på något ställe passera öfver vatten, om icke öfver en kärragtig mark. Den är byggd till communication imellan *Trollhättan* och *Åkersvafts*, och för att undvika den befvärliga *Eds-vägen* på andra sidan om Älfven; ty båtar kunna gå ända till *Trollhättan*, och varorne behöfva fåledes blott föras en fjerdedels mil öfver land. Transportkostnaden lär härigenom vara mycket mindre, men den fattiga Allmogen, som nästan närde sig af forlandet *Eds-vägen*, lærer ock känna bitter saknad. Bron är byggd för publik räkning under *Entreprenade*, och fades hafva kostat En och en half tunna Guld, men troddes hafva varit en god del mindre dyr för *Entrepreneuren*, emedan *Virket* varit dåligt. Om sanningen häraf kan jag ej dömma; men synbart var, at Bron, som icke är mer än några få år gammal, redan drages med ålderdoms krämpor. Den följer nästan ständigt utmed den ojämna mark, hvarpå den är byggd, och har fåledes på några ställen få ~~starka~~ slutningar eller backar, att hjulen måste stängas. En karl är ock året igenom dagligen fyslosfatt endast med des reparacion eller underhållande, utom den större hjälp, som då och då torde behöfvas. Ungefärligen halfvägs af denna Bro har man till ena sidan det så kallade *Kron-Hufet*, som varit ämnadt för *Handverkare* och *Betjening* vid *Slufs-Verket*. Det är endast ett vanligt *Trädhus* af två medelmåttigt höga våningar med sex fönsterluster i längden; men påstods hafva redan kostat *Kronan* En tunna Guld, oaktadt det ej ens hunnit blifva färdigt, är ännu omåladt, otapetferadt och blott med *Skiffer-tak*. Det står nu nästan obobodt, och den dryga kostnaden är af *Kronan* förgäfves använd. Lika fåfängt äro ock alla de summor utöfste, som åtgått under namn af *Trollhätte Slufsverks Byggnad*; ty de majestätliga genom klipporne sprängda *Slufsarne* äro aldeles onyttiga, och man finner nu omöjligt att fullfölja den djerfva idéen, att vilja göra de fastiga *Fallen* till lugn-vatten. Den nedersta *Dämningen* fåges hafva en gång varit helt nära färdig; men i det samma har forsen brutit fonder alltfammans, och 20 à 30 personer omkommit. Om den store *Polhem* lefvat, hade han dock kanske icke öfvergifvit sin plan, och kanske segrat; men låtom ofs ärkänna att här behöfts hans *Snille*. Nu är derföre beslutadt, att en annan väg skall gräfvas och sprängas förbi alla *Fallen*; och denna *Canal* blifver mycket lättare verkställd, emedan den kommer att till större delen gå öfver myror eller sumpig mark, på det fått *Herr Ingenieuren Arres Charta* tydligen utvisar. Imedlertid har allt arbete på 10 år afstannat. Ledsam är

det ock, att fe en få flott Ström ej vara nyttjad till annat än driften af några Sågverk, som likväl äro betydliga, och hvaraf en del föra ända till 12 blad i hvar Ram. Berg omgifva här Älfven öfverallt, men mäktadels beväxta med skog eller buskar. Framhärdar — —

7.

Utdrag ur brev nr 9,

Resa från Göteborg till Trollhättan (1803).

Från *Lilla Edet* kommer man snart i en granskog, och har backig väg, skild från elfvens åsyn. Sedan ser man stundom odlade marker, och en fjerdedelsmil nära *Fors*, vackra asplundar vid Krono-befallningsmans bostället *Lund*. Med vaxling af skog och åker eller äng fortfar något backig väg till *Gerdhem*. Husen äro merendels täckta med tegel, och ge derigenom ett hopp om förmögenhet, som sjelfva byggnaderne likväl ej underhålla. En half mil från sistnämnda ställe viker vägen af till *Trollhättan*. Nästan med detsamma upphör all frodighet och nästan all möjlighet till odling. Naturen har likasom velat afkläda trakten allt vackert, för att bereda åskådaren till det imponanta och stora. Ljungbackar, små krypande enbuskar och berghällar utgöra hela nejden. Med få undantag är utseendet sådant ända fram till *Trollhättan*. De sällsynta odlade bitar, som röjas, äro inhägnade med bräder, lagda å sned, såsom vanlig gärdesgård.

Knappt voro vi ur vagnen, förrän vi hastade till de namnkunniga *Fallen*. Oaktadt vattnet nu var lågt och var dämndt vid *Ekeblads Sluss*, nedforsade der mycket vatten, våldsamt störtande i djupet. Förbi några af de andra *Fallen*, som alla väckte den så naturliga känslan af häpenhet och af vördnad för Den, ur hvars hand dessa obändiga vågor lika lätt kommo, som

den tunnaste bläddra, hunno vi till *Toppö Fall*. Sedan vår Konung var här år 1801, är der nu en trä-soffa, der man utan fara kan se Fallet. Makligt och försigtigt sökte jag uppnå detta ställe, utan att förut våga mycket sprida mina blickar. Båljornas forsende var obeskrifligt. En ofantlig vattenmassa vråker sig ögonblick på ögonblick i en omätlig afgrund. Der är den! — i djupet, innan ögat hinner följa den. Förfärliga böljor! knappt röjer man edert annalkande, förrän j försvunnit, likt tidens ström: likt tiden, oemotståndlig, rusar den starka vågen och dränker sig i en bottenlös afgrund, såsom tanken, då hon störtar ur sin jemvigt. Långsträckt nalkas den, höjer sig stolt öfver klippan, som försöker mota dess fart, och — är i djupet: i samma ögonblick störtad i skum, som den börjat falla. Söndersplittrad uppstöter den sin ånga högt opp i luften, likasom ett rökoffer ur djupets afgrund: dånar fasa mellan bergen, störtar timmerstockar såsom stickor utföre den tjocka vågen, och rusar mjölkvit fraggande mellan de mörka bergen. Jag har förr, såsom Du vet, sett detta högtidligt våldsamma, mäktiga fall; men ännu bäfvar min föreställning vid dess åtanka: ännu förvånas den öfver möjligheten att något fall kastar sig med ännu förfärligare böljor.

Från detta fall gingo vi vidare utmed den grufliga strömmen. I en klippa vid denna stig var en stor uthålkning, kallad Grottan. Der i hälleberget hade flere Konglige Personer ristat sina namn, och många andre ditblandat sina, till lika minne af sina uppmärksamma blickar på denna väldiga natur. Litet derifrån är *Polhems Sluss*: ett djupt minnesmärke af denna stora Mechanicus, lika varaktigt med jorden. Äfven denna Sluss var dämnd; men vatten svämmade öfver dammen och stupade lodrätt ned i djupet, hvarifrån det forsåde under slusshvalfvet, **der slussportarne varit tillärnade, och hvarifrån detta svalg visade sig förfärligt.**

Häriifrån kommo vi till *Nya Kanalen*, stego vid dess andra vidgade rymd eller bassin i båt, och fördes så roende mellan de genomborrade klipporna. Kanalen är onekligen ett hedrande företag; men man beklagar, ej utan skäl, att den stycketals är krokig för besparing i sprängning, att klippornas väggar icke äro nog jemnade, och att den merendels är temligen smal. På ett ställe mellan andra och tredje bassinerna är en obetäckt *Docka* för fartygens reparation: en inrättning, som hedrar dess anläggare, Hr. Öfversten Baron *von Platen*. Derinvid är byggd en sågqvarn, men som nu ej var i bruk för en uppkommen tvist med Trollhätte Sågverks-ägare, hvilka ifra mot denna såg, oaktadt dess bestämmelse att endast såga det virke, som till fartygens reparerande erfordras. Litet nedanför ses andra partet halfportar, och kort derefter tredje Bassinen, hvarvid *Olida* gård är, eller numera *Tullhuset*, der tullafgift erlägges både af dem som passera kana-

len och af dem som köra landvägen på andra sidan om tullhuset. Vi fortsatte vår rodd der förbi, ända ned till de nya Slussarna. Dessa äro onekligen en sevärd byggnad. Inrättad mellan de genomsprängda klipporna, lenu de en imponant blick, angenämt slutad och kontrasterad af de gräsbeklädda kullar, som vid *Akers Dal* nedstiga med sin vackra sluttning ända ned till det lugna vattenbrynet. Vid de nedersta af dessa nya slussar är klippan genomträngd till ett lodrätt djup af trettiesex alnar. Denna höjd eller detta djup ger ett stort intryck: och somligstädes, der utstående klippor hvälfva sig öfver den gångstig, som är beredd utmed slussarna, träder man alldeles under dem, likasom i små utsprängda grottor. Meranämde slussar vid *Akersberget* nedanom *Akers sjö* äro fem; och trenne ett stycke längre ned vid *Akersvass*. De förra i det genomsprängda hälleberget, de sednare i en lös jord, der pålning och rustverk blifvit nödvändiga; alla väl och fast byggde, till en del af sten från Kinnekulle, som låter beqvämt tilldana sig. Deras bredd är i slussportarna ej mer än tie alnar och tjugetvå tunn. Denna smalhet hindrar de större fartyg, som nyttjas i *Venern*, att kunna gå genom slussarna och sjelfve föra sina produkter till *Göteborg*. Men om det sporda missnöjet häröfver är rättmätigt, eller de trodda driffjädarne till slussarnas smalhet verkliga, tillhör ej mig att dömma. Likväl lär ingen kunna neka både att den subskriberade summan kunnat förslå till bredare kanal och att nyttan kunnat vara allmännare, utan att man derföre behöfver antaga den orimliga satsen, att *Venerns* nuvarande skutor skulle besegla världshafven, eller att skeppsbyggeriet alltid skall vid *Venern* förblifva så i sin råhet, att det ej kan dana fartyg af den konstruktion, att de kunna föras utom deras egna stränder. Numera är saken ej lätt ändrad; och den missnöjde måste åtnöja sig med missnöjets vanliga öde — att förgäfves knota.

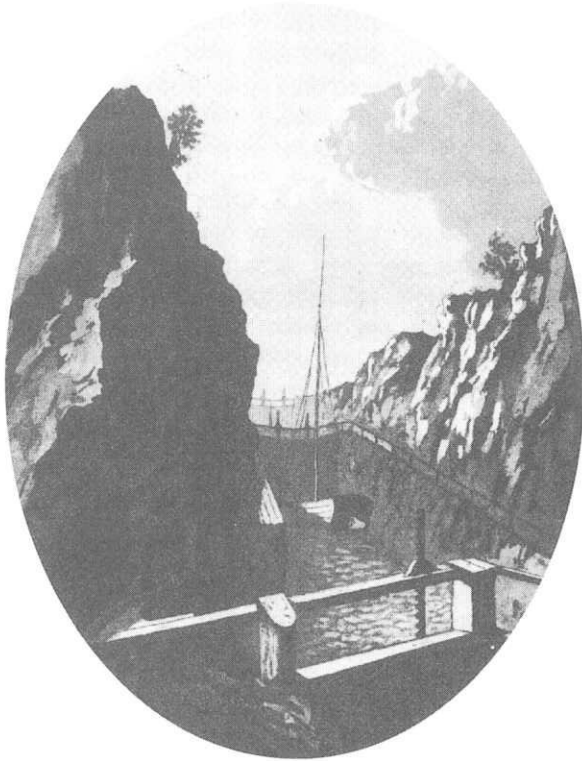
Medan vi voro på stället gingo flera små fartyg eller segelbåtar genom slussarna. Det var en täck syn, och, genom den höga genomsprängda klippan, ej utan majestät.

Slussarne vid Åkerström besågo vi denna gången icke. Jag hade förr sett dem, och vid åsynen af dem vid *Akersberget*, som i alla afseenden mera förtjena ett betraktande, underlåter man lätt att bese dessa. Vi gingo nu i stället till den gamla tillärnade *Slussen Elvius*. Strömmen störtade genom dess hvalf, icke förfärande, men dyster; och forsade med fraggade vågor vid dess sida. På klippor klättrade vi derifrån, funno till vår svalka några lingon, och nalkades åter kanalen. Vi besågo då än närmare *Baron von Platens* docka. Den är till större delen danad af naturen, och med föga åtgärd af murarbete. Genom en murad ränna utledes vattnet ifrån dess botten.

Åter satte vi oss i båten och passerade det öfriga af kanalen, hvilken inalles har nära tre åttendedels mils längd, samt stego i land vid dess öfra början eller vindbron. Litet nedanför är första bassinen, och derpå första halfportarne.

Det inbrytande mörkret hade redan försatt hela naturen i stillhet; men Fallen tycktes likasom öka sin rörelse. Ur det allmänna mörkret lyste deras mjölkhvita skum, stigande med vågen oupphörligen i svallning, och uppfyllande luften med ett brusande dån.

Vid detta häftiga buller vaknade jag följande morgon. Det är ett majestätligt, ihärdigt ljud, icke likt tordönets brak, men också icke försvinnande som det, utan oupphörligt som Fallens störtning. Åter hastade jag till *Toppö Fall*. Dess fors, oupphörligt lika, under oupphörligt förändrade vågor, väcker alltid lika rörelse. Se denna våg, sade jag. Ja, hvar är hon? Ack! i djupet, försänkt och förblandad med tusentals nya inom samma ögon-

blick, som såg denna höja sig och falla. Tecknaren gör intet drag nog hastigt, för att röja en del deraf. Hans pensel faller icke nog fort. Ändå vill man, ville äfven jag så gerna försöka att ge Dig en synlig idé om detta Fall. Om mitt försök nånsin hinner under dina ögonkast, så tänk till hvar af mina svaga punkter en hel rusande vatten-kolumn. Hvar prick är en våg, hvar linie en samling af böljor. Stum, beundrande, förvånad, satt jag ännu denna gång länge. Hvar blick åt djupet fördränkte mig, hvarje åt den oroligt fraggiga vågen upprörde hela min varelse; men hvarje åt den stigande vågen, som upphöjde sig öfver klippans motstånd, höjde min själ öfver tingens motsträfvighet och ringhet.

Men tiden, så ofta knappt utdelande sig till den dyrkan man vördnadsfull hembär åt dess egen Upphofsman, tvang mig att hasta härifrån. Förödmjukad och tankfull, men med lugnad själ, ser min återvända blick än en gång på dessa böljor. Än en gång stannar min tanke. Men de rusa oupphörligt, dessa våldsamma vågor. Likt krigiska härar öfversvämma de den klippa de ej störta; men äfven de försvinna och lemna rum åt nya böljor.

Lilligt påminde jag mig härvid *Hallers* sköna poem öfver Evigheten, som Du torde känna.

Från naturens storverk ville jag än en gång återse konstens, eller hellre flitens och idoghetens; jag menar *Kanalen*. Jag gick denna gången till fots den väg, som löper utmed dess vestra sida, ända till *Akersvass*. Vid min ankomst till de öfra slussarna gingo tvenne fartyg igenom dem, uppåt. Af dessa stötte det ena hårdt emot klipporna eller slussarnas sidor, när luckorna öppnades och vattnet intrusade. Braket eller knakandet i fartyget väckte skepparens klagan öfver utrymmets smalhet, och denna klagan hördes förnyad, när fartyget åter, drifvit af den starka blåsten, sedermera stötte i kanalens bugter emot dess skrofliga sidor. Min vandring gaf väl eljest inga nya föremål åt mitt öga eller min uppmärksamhet. Men det var roligt att vid en klar sol se det genomsprängda djupet, som redan förut vid aftonens mildare dager imponerat och nu med starkare skuggor och lifligare dager ökte sitt anseende.

Vid återkomsten ögnades de *Sågverk*, som äro anlagda nära *Ekeblads* Sluss och vindbron. Bland dem är en så kallad Tysk såg med fyra ramar och sexton blad i hvar ram, tillhörig *Trollhätte* Slussverk och nu arrenderad för 2000 R:dr af Hr. Grosshandlaren *Walberg*. Dessutom äro här 2 sågar med 2 ramar i hvardera, en såg med ett enda blad och ett såghus med 2 enbladiga sågar. Strömmen forsar vid dettas vestra sida med långsträckta vågor, brusande af egen framfart eller af de dolda klippor, öfver hvilka den

väliver sina böljor, fraggade vid hvart motstånd. Mjölqvarnen nedanföre eller nära *Toppö fall* är mer indräktig än dyrbar eller betydlig i sin byggnad, fastän trillorna äro af jern. Den innehåller fyra par stenar, utom ett par till siktqvarn, och afkastar i arrende 433 R:dr 16 sk.

Mer erinrar jag mig icke att nämna om detta namnkunniga ställe. I *Olida* hålan, der vid mitt fordna besök en talrik mängd stockar eller sågblock oupphörligt vräktes omkring i hvirflar af strömforsens i denna bugt instörtande vågor, vaggade nu blott få stockar i sakta rullning, emedan vattnet var mycket lägre än då. Härefter blifva ock stockarne ej, såsom hittills, blottstälde i fallens klippor. De skola nu flottas ned i kanalen, och redan sågos sådana flottor vid *Akers sjö*, som utgör ett slags bassin eller utrymme i kanalen, der allt är stilla tätt bredvid de oroliga fallen. Mätte Du likaså äga lugn invid verdens buller, och vänskapen, lika ren med den klara böljan, alltid tillhöra — —

Velanda Säteri

Gravplatsen på markerna till Velanda Säteri, med ett flertal fornlämningar, skvallrar om bosättningar på området redan 500 år före Kristus. Gravfältet utgjorde begravningsplats för befolkningen i en närbelägen gård, förmodligen en borgliknande gård, på nuvarande åkrar, med benämningen Tingvalla nedanför Hovgårdssjön intill det höga berget väster om säteriet.

Gravarna består av jordhögar och runda stensättningar. De tre älvkvarnarna (skålgroparna) på stenblocket intill en av gravarna på gravfältet, ger oss idag en vision om levernet i hedningatider. Älvkvarnarna anses ha en religiös eller magisk innebörd och förekommer från bronsåldern (1500 -- 500 f Kr). Vid denna tiden brände man vanligen sina döda. Tillsammans med brända ben har man vid undersökningar funnit lerkärl och personliga tillhörigheter som smycken och redskap.

Benämningen "Velanda" har anor från järnåldern. "Ve" anses komma från det fornordiska veidr, som betyder jakt eller fiske, medan "landa" tolkas som terräng eller mark. "Velanda" bör därför vara liktydigt med jaktmark.

Tidig medeltid kan inte beskrivas bättre än av Anders Lewin d.y. Född på Velanda Säteri och son till häradshövding Anders Lennart Lewin som med stor framgång styrde säteriet från 1865 och fram till sin bortgång 1886:

"Någon gång under den tidiga medeltiden bör Velandas bebyggelse ha börjat där senare slottsbyggnaden tillkom på Hovgårdsområdet. Det torde från ett bondehem blivit ett storbonde- och krigsmanshus, en utveckling som man finner litet varstades i Sverige och det medeltida Europa. Bostaden utbyggdes och befästes för att kunna försvaras mot fientliga anfall. En lämpligt belägen plats fanns därför på området nedanför Hovgårdssjön, som erbjöd de bästa betingelserna för en befäst gård. Namnet på sjön antyder också huvudgårdens läge därintill. Ännu flödade floddalen ganska fritt, men vattenståndet bör ha minskat sedan tidigare århundraden, så att bebyggelse blivit möjlig.

Där bodde nu storbonden eller odalmannen, ofta också i tjänst hos konungen som befälhavare för landskapets eller häradets uppåd eller värvat krigsfolk. Vi finner också, att samtliga de första kända ägarna varit i krigstjänst. Först efter slottsbyggnadens ödeläggelse av danska hären 1612, ansågs ett återuppförande, förmodligen ej av praktiskt värden enär krigsartilleriets och handvapnens utveckling och effektivitet omöjliggjorde ett försvar av dylika befästa gårdar. Vi finner sedan manbyggnaden förlagd till nuvarande plats".

Gerdhems kyrka

År 1612 vid Johannis Baptistae (midsommar) tågade Konungen av Danmark med hela sin krigshär genom Gerdhem och häradet, brände och förtrampade allt hö, växter och

säd på marken. Tunhems prästgård brändes och kyrkorna plundrades. Gerdhems kyrka användes av danskarna som stall.

Sedemera skänkte traktens godsägare diverse kyrkosaker och prydnader till Gerdhems kyrka som var mycket vacker med sina vitmålade bänkar med guldränder. Alla bänkrader hade dörrar. Där fanns ingen orgel. Klockaren, stående framför gången, tog upp alla psalmer och övrig mässning. I den nya kyrkans torn förvaras predikstolen, en altartavla m.m. Detta enligt utsago av Anders Lewin anno 1931.

1879 övergavs den gamla kyrkan och utsattes för vanvård tills den förföll till dagens ruin. Det är ett önskemål att ruinen bevaras för framtiden i sitt nuvarande skick. Predikstolen är under renovering och kommer att sättas upp i den nya kyrkan inom snar framtid.

Här nedan återges ett utdrag av Tunhems äldsta kyrkobok, beträffande den danska invasionen 1612:

”Anno 1612 den 12 Februari afbrände de Danske största delen af denna Tunhems församling. Qvodum die venit Exercitus Svecus Duce Jespero Marci qvi castra posuit in Gerdhem, Danust in Holsjö, sed exiit liber per aliam viam die subseqvente, nullo impediante (d.ä.)”.

Samma dag kom den svenska hären under anförande av Jesper Marcusson och slog läger i Gerdhem, dansken i Holsjö, men dansken avtågade följande dag, en annan väg, utan motstånd.

Slottet

Danskarna härjade i gränstrakterna. I Väne härad brändes en mängd gårdar och slott. Slottsbyggnaden på Velanda brändes ner till grunden och låg länge som ruin innan tegel hämtades till andra byggnader. Bl a finns tegel från slottet i corps de logiets källarvalv.

1870 utfördes röjning av slottsområdet. Grundmurar, sten och murrester forslades bort eller användes som fyllnad i vallgraven som då ännu fanns kvar, igenvuxnen av sälg och vide. Därefter jämnades och uppodlades hela området. Att den vattenfyllda vallgraven fungerade, förklaras av att Hovgårdssjön och Skogsbosjön tillsammans med den stora mossen i sydväst var betydligt vattenrikare, varvid vattentillförseln var mycket större än idag.

Aron Norlén, jaktuppsyningsman på säteriet, visade på det exakta läget för slottsbyggnaden som förstördes 1612. Aron berättade också om slottets vallgrav och den av lantarbetare funna källaren med vinflaskor på 1830-talet som tyder på var slottet var beläget. Utgrävningar har aldrig förekommit och vore förmodligen av stort intresse. Dessa skulle kunna blottlägga, i jorden gömda, grundmurar och valv. Av intresse vore också att kunna konstatera och dokumentera det verkliga läget. Stickprover i jorden på södra sidan av det stora diket kan sannolikt ge svar på var vallgraven hade sina anslutningar till dåvarande bäckfåra. Aron Norlén berättar också om när den västra vallgraven rörlades omkr. 1882. Där hade man funnit mängder av tegel från slottet. Den östra vallgraven var belägen öster om det lilla berget i nuvarande åker.

Parken

Anders Lennart Lewin, hade ett gott handlag och sinne för trädgårdsanläggningar. Anders lät anlägga parken och dammarna nedanför corps de logiet efter modernt engelskt mönster. Inga raka gångar, alléer eller bersåer fick förekomma. Träden skulle planteras i grupper med fria perspektiv och med solitärträd emellan. Den gamla trädgården och parken togs bort.

Inte bara i parkområdet, även i skogskanterna och runt ekonomibygnaderna planterades en mängd trädslag, speciellt ädelgran, bok och lönn.

Det omfattande parkarbetet pågick under 1868–1883. Anders Lewin fick endast glädje av sin vackra skapelse under två år efter färdigställandet.

Utom nämnda lövträd inplanterades alm, lind, avenbok och kastanj här och var. Dessutom flera slags brokbladiga lövträd. Bland dessa märks rödbladdig lönn (*Acer Schwedleri*). Vitbrokbladig kastanj (*Aesculus fol. arg. marig.*) och ask med gulrandiga blad (*Fraxinus fol. aureis marig.*). Vidare blodbok och en oxelart med röda blad samt en vildapelsort med silveraktiga blad. På bergen nedanför vattenfallet planterades idegran. Det planterades också några sorter av amerikansk gran: (*Concolor*, *Nobilis* och *Fraseri bals*). Den amerikanska Veimuthtallen planterades i många exemplar, den trivdes ej på Velandan och dog ut. Masurbjörk fanns i stora mängder på Hästhagsområdet och dessutom glasbjörk vid Ellesboområdet. Ädelgran fanns ej tidigare och tusentals exemplar planterades.

Vid Anders Lewins d.y. sista besök på Velandan 1929 kunda han, på Trädgårdskullen, se några skröpliga exemplar av vitgran (*Alba balsamea nobilis*, *Pungeus* och *Engelmanni*), alla från Nordamerika. (*Alies nordmanniana*) från Kaukasus. (*Alies sibirica*, *pectinata*) den tyska ädelgranen, (*Pinus montana*) bergtall och (*Austriaca*) österikisk tall.

Örtfloran erbjöds i rika mängder överallt där lövängar förekom och som var fredade för betning. De stora mängderna av (*Convallaria*) liljekonvalj, erbjöd en överväldigande anblick på Hovgårdsområdet. Blåsippan täckte hela ådalens sluttningar. Gullvivan förekom sparsamt och Linnean fanns i stora timmerskogen.

Velandan Säteri 1997
Elisabeth och Rolf Johansson

Anekdoter och historier om Glass-Oskar

Det är ofrånkomligt, att det uppstår en flora av anekdoter och berättelser kring en person som betytt så mycket för så många och för sin stad som Oskar Olsson. Han lär ha stavat sitt namn så.

Efter det att artikeln om Glass-Oskar stått att läsa i denna skrift våren 1995 hörde många av sig med beskedet, att de också hade en hel del att berätta om denne märklige man. Kanske det kunde bli en artikel till?

Idén understöddes av redaktören, Per Hasselqvist, och den här gången får alla de olika berättarna komma till tals. Det är min tro, att historierna på sitt sätt ger oss en bild av mannen som med sitt livsverk gav staden Trollhättan en ny identitet, mannen som kallades Glass-Oskar.

Ronny Derner

Den första tiden

Berättare Erik Bohm

Var startade egentligen Oskar sin verksamhet? Erik, som minns åren 1926 - 1934 vet att berätta, att Oskar startade med en kiosk i Skoftebyn. Den låg i hörnet av Trollhättevägen och Syltevägen. Men glasstillverkningen ägde rum i en källarlokal nere på Österlånggatan. Erik var bland dem, som hjälpte Oskar att "veva glass".

Erik berättar livfullt om den unge herr Olssons första tid som egen företagare. Redan från start åtog sig Oskar att sköta försäljningen av korb och glass på festplatser, och till korven skulle det bakas bröd, s.k. vattenbröd, vilka levererades av Hillevi Hanssons Bageri.

Finanserna hade väl inte kommit riktigt i ordning, så betalningen för bröden kunde ibland bli lite försenad. Detta ledde så småningom till en kris, och risk förelåg, att den spirande företagsamheten skulle kvävas i sin linda. Men en dramatisk händelse kom att stärka Oskars kreditvärdighet högst betydligt.

Brand utbröt i Hillevi Hanssons Bageri. Vissa uppger, att det började brinna i en papperskorg, medan andra hävdar att branden utbröt på vindsvåningen, där Karl-Erik Aktiv hade en halmomspunnen vindammejeanne, och att det var halmen som fattade eld.

Vare därmed hursomhelst. Oskar Olsson dök upp och ingrep mycket rådigt, hjälpte till att släcka elden, bar ut möbler o.s.v. När bageriägarinnan Hillevi Hansson upptäckte vilken fin och hjälpsam person Oskar Olsson var innerst inne under sitt något burdusa yttre, gav hon sig till tåls med betalningen och verksamheten kunde fortsätta.

Jag betalar hit !

Berättare Hasse Rasmusson (f.d. Rasmussons Bageri)

Hasse minns, att Oskar hade ett något självsvaldigt sätt att avgöra hur mycket som skulle

betalas. Han satte helt enkelt pekfingeret på fakturan och ”drog” ett godtyckligt antal rader ner och sa: ” Jag betalar hit”.

Genombrottet

Ur Wickman, Mats. Glassboken

Gustaf V var den person, som sig själv ovetande, fick Glass-Oskar att 1934 ta steget från glassvevning i bryggstugan till maskintillverkning.

”Så här gick det till: Gustaf V hade kommit till Trollhättan för att inviga Vilhelm Hansenmonumentet vid stadens kanal. Det var en varm sommardag och fullkomligt vindstilla. Solen glittrade inbjudande i kanalens vatten. Trollhättans befolkning hade slutit upp mangrant för att beskåda majestätet och monumentet. Det blev hett i trängseln, och folk vallfärdade till glassförsäljarna.

Dagen efter åkte Glass-Oskar till Göteborg för att köpa sin första glassmaskin. Trollhättateglass hade på allvar börjat sin vandring runt riket.”

Gästbudet

Berättare Bror Hjelte

Oskar Olsson var som bekant en av oss i Trollhätte Gillet. Glassfabrikationen hade börjat gå riktigt bra, och Oskar hade bjudit in ett antal bröder till visning på Glassfabriken. Bland de inbjudna var Gillespatronen Antenor Nydqvist liksom berättaren av denna anekdot.

Det hela började med en rundvandring med sakkunniga kommentarer av fabrikören. Därpå följde filmvisning, och så slutade det hela framför ett överdådigt dukat bord, där inte mycket av denna världens goda saknades.

Oskar drog mig avsides och bad mig agera värd för de inbjudna och se till att det äts och dracks ordentligt, ett uppdrag som jag gärna åtog mig.

Vi lät oss väl smaka av det magnifika bordets håvor, och när alla var mätta och belättna, äskade Gillespatronen tystnad för att rikta ett varmt känt tack till fabrikören Olsson.

Men se Oskar var inte så mycket för det där med tack och skål. Kanske en viss medfödd blygsamhet? Så han hade diskret dragit sig tillbaka och stod ingenstädes att finna. Sådan var han, den gode Glass-Oskar!

Isskulpturen

Berättare Olle Johansson

Oskars fru Astrid var kund hos oss i fiskaffären, och en dag kom hon in och berättade, att Oskar fyllde jämna år och skulle ha kalas. Han hade tänkt sig att ha en isskulptur på festbordet och ville att vi skulle leverera fem stora, jämna och fina isblock. Han skulle avhämta dom själv.

– Inga problem!

Och mycket riktigt! Några timmar före festen skulle börja anlände Oskar i en splitter ny Duett, högtidligen festklädd och fin i mörk kostym, vit skjorta och slips. Han följde själv med till isbingen för att se till att få fram riktigt fina och jämna block. De första blocken gled fram utan problem, men sedan kärvade det till sej, och en sjutusan till arbetskarl som han var, kunde Oskar inte stilla sej och bara stå och se på.

Han sög tag i issaxen och försökte lirka ut blocken. Men de trilskades, och Oskar försökte då hjälpa till med händer och armar, glömsk av att han var finklädd. Snart var han insmord från topp till tå i en blandning av sågspån och issörja. Men blocken kom ut.

Vad fru Astrid hade att säga vid hemkomsten, det förmåler inte historien, men att isskulpturen blev mycket lyckad på festbordet med belysning och allt, det kan jag själv intyga, slutar Olle sin berättelse.

Cykelstölden

Berättad av Karl Dahlberg genom Orvar Grahn med flera.

Någon hade stulit lille Roys nya fina cykel, vilket högeligen hade upprört hans far. Impulsiv som han var, packade pappa Oskar genast in sonen i bilen och begav sig i hög fart ut på tjuvjakt.

Jakten ledde efter Roys anvisningar ut på smala, okända vägar, och plötsligt dök en hare upp mitt framför bilen. Oskar tvärnitade, och cykeljakten slutade i diket. Haren klarade sig. Om de hittade cykeln? Ja, Bertil Engkvist hävdar bestämt, att den återfanns på den plats, där krematoriet nu ligger. Inga samband i övrigt.

Denna anekdot har berättats av flera olika sagesmän, så det ligger kanske en kärna av sanning i den. Å andra sidan finns en variant, så man vet inte riktigt vad som är sant eller bara en skröna. Varianten lyder så här:

Oskar var ute och körde bil på en slingrande skogsväg. Han fick då se en hare i strålkastarskenet. Oskar blev sugen på harstek och haren verkade paralyserad, så Oskar satte efter den med gasen i botten. Men när vägen svängde, sparng haren rakt fram och Oskar hamnade långt ute i geografin. Hans kommentar blev:

– Fan, det hade blivit billiare å köpa en hare än å reparera bilen!

Bilköpet

Berättad av Gustaf Derner genom Erik Sundewall.

Oskar kommer in på en välkänd bilfirma i Vänersborg, och genast kommer det fram en försäljare, som utan större entusiasm lite likgiltigt frågar om det är något särskilt Oskar vill se på.

– Jo, ja skulle se på en lastbil säger Oskar.

– Ja, men vi har inga begagnade sådana säger försäljaren, som lite misstroget granskar Oskars enkla klädsel.

– Ja ska inte ha nåt begagnat, svarar Oskar, ja ska ha nytt!

Han blir visad en lastbil med önskad lastförmåga, tittar på den en kort stund och säger:

– Ja, den tar ja! Så pekar han på en annan lastbil intill och säger:

– Ja tar den mä! Ja, jag kan ta den också, säger han och pekar på ett tredje fordon.

– Hur var namnet? undrar försäljaren, som vid det här laget misstänker att han har att göra med en frigångare från Restad.

När han fått namn och adress, går han in på kontoret och ringer Polisen i Trollhättan. Han beskriver noggrant hur Oskar ser ut och pratar. Då säger vakthavande polisman:

– Sälj du så många lastbilar till honom som han vill ha. Glass-Oskar kan betala för sig.

En artig och förekommande försäljare visar sig snabbt ute hos kunden med orderblocket i högsta hugg!

Så ska en slipsten dras

Berättare Hasse Rasmusson

Glass- och korvkiosken på Drottningtorget genomgick hastigt och lustigt en sommarnatt en genomgripande om- och tillbyggnad. Bygglövet hade inte kommit än.

När morgonen grydde lät Oskar hämta Stadsarkitekten och några andra beslutsfattande ”gubbar”. De skjutsades i bil fram till kiosken och trakterades rikligen med korb och glass, varpå Oskar utbrast:

– Har de inte blett fint!

Ingen nerskräpning här!

Berättare Stellan Carlsson

Stellan och en god vän till honom befann sig på giljarestråt, och på väg till stan plockade de var sin grann blomma från en buske på Hjulkvarn och satte i rockslaget.

Stellan blev sugen på en korb och framme vid torget stannade man till vid korvståndet, för ögonblicket bemannat av Den Väldige Himsel.

Kompisen var inte hungrig utan stod tankspritt och hängde på disken och plockade på blomman i rockslaget och lät det ena kronbladet efter det andra falla ner på disken.

Pang! Han träffades av en rungande örfil och blev sen utskälld efter alla konstens regler för sitt osnygga beteende av en uppretad korvförsäljare. Stellan håller för troligt, att de i vanlig ordning, när den hetlevrade herrn hade lugnat ner sig, blev gottgjorda med korb och glass, men han kan inte efter så många år gå i god för att det var så.

Inte du!

Berättare Per Hasselqvist

Två goda trollhättebor, varav den ene är den något excentriske tobakshandlaren Göran W. Johansson, är ute på finpromenad. Göran W är milt uttryckt inte precis en av Oskars stora favoriter. De båda herrarna närmar sig glassfabriken, och som genom ett trollslag uppenbarar sig den kände fabrikören på trappan. Han hälsar dem med ett glatt tillrop:

– Vell I ha glass?

Promenörerna tackar angenämt överraskade ja, och även Göran W sträcker förhoppningsfullt fram sin hand.

Oskar sätter då sin håriga karda mitt i Görans ansikte, knuffar till och säger:

– Inte du!

Dålig i franska

Berättare Orvar Grahn

En dam kommer upp på kontoret på Glassfabriken för att söka ett enkelt kontorsjobb. Hon visar fram en hel bunt betyg, som Oskar granskar både länge och ingående. Tiden går, och damen, som börjar bli nervös, dristar sig till sist att fråga:

– Nå, vad tycker fabrikören?

– Jo, de va ju rätt så bra de här, men dä va lite dålit i franska!

Översvämning på Tingvalla

Berättare Karl-Olov Samuelsson genom Orvar Grahn

Ett häftigt regnväder drog fram över Trollhättan med ett skyfall så stort, att brunnarna i stan inte kunde svälja allt vattnet.

I Glassfabriken på Tingvalla blev det översvämning i lagret, och Oskar blev tvungen att kalla på Brandkåren. Den kom, men Oskar tyckte inte mannarna jobbade effektivt nog. Glassen var i fara! Han skällde ut dem efter noter:

– Era jävla typer! I kan ju inte pumpa! Dä ä la typiskt för stans gubbar!

När han hade öst galla över stad och kommun en god stund, fick brandmännen nog och lämnade Oskar åt sitt öde. Det sista de såg av honom var att han föll på knä i vattnet och utropade:

– Gode Gud, låt det sluta regna!

Jagad

Berättare Bertil Engkvist

Bertil berättar, att han bott på Tingvalla en stor del av sitt liv.

”Glassfabriken låg ju strategiskt till för oss aspisungar. Jag lärde känna Oskar redan som liten, då han varje höst delade ut glasspinnar till oss trollhättebarn. Jag upplevde honom som ”en underbar farbror” med ett mycket gott hjärta, som klappade särskilt varmt för ungarna, som inte hade så många slantar skramlande i fickan.

Men han kunde vara mycket häftig, så vi var lite rädda för honom. Vi visste inte riktigt var vi hade honom.

En vacker höstdag fick Olle Sandman (Bulsing kallad) och jag, lite sent som det skulle visa sig, nys om att det skulle delas ut glass på den välkända trappan ut mot Tingvallavägen. Men när vi kom fram, hade Oskar redan delat ut glassen. Han var kanske lite vresig, lite sur och överarbetad, för när vi kom fram och ”snek” efter glass, så blev vi rejält utskällda:

– Va gör I här ongjävlar?

Han skällde så gruvligt på oss, att Olle och jag blev jätteskrajda och tog till harvärjan. Vi sprang allt vad tygen höll förbi Blomqvists åkeri, Hallbergs garage och mot Tingvalla.

När vi kom till den plats, där vägen delar sig (idag Stridsbergsgatan - Tingvallavägen), så kommer det en bil farande bakom oss. En ruta vevas ner, och Oskar sticker ut sin rödbrusiga nuna.

– Nu är det klippt, tänkte jag!

– Pöjkar, pöjkar. Stanna, stanna!

Vi stannade, och bilen stannade. Nu var vi dödens lammungar, trodde vi, så rädda var vi för Oskar.

Men ut kommer densamme med fyra stora lådor med glassbåtar och glass med sylt på.
– Här har I pöjkar!

Han klev in i bilen och körde därifrån.

Lagens långa arm

Berättare Stig Ahlrot

Om Oskar Olssons förhållande till Ordningsmakten finns det många historier med utomordentligt festliga poänger. Stig började vid polisen 1947, och han återger dels egna upplevelser, dels sådant som äldre kolleger berättat för honom.

För en man med Oskars temperament uppstod det inte sällan prekära situationer berättar Stig. När Oskar kom i gräl med någon, smäll det först och eventuella frågor kom sedan. Oskar brukade då komma ner till stationen för att ”göra upp”. När lugnet hade infunnit sig i hans själ, var han vänligheten själv, och han ville då oftast gottgöra offret på lämpligt sätt med glass eller pengar.

Klok som han var, insåg han, att ett gott förhållande till Ordningsmakten var A och O.

Han var därför mycket uppmärksam och såg till att det levererades glasstårtor och andra godsaker vid lämpliga tillfällen till polisstationen.

En av Stigs äldre kolleger var polisman Bryngelsson. Denne mottog under sitt pass en gång en anmälan om misshandel. Bakgrunden var den här:

En dörrknackare hade funnit vägen till familjen Olsson, som vid tiden för den här händelsen ännu bodde kvar på andra våningen i villan, som så småningom blev en del av glassfabriken. Försäljaren blev troligen insläppt av fru Astrid, för han hade lyckats ta sig uppför trappan till andra våningen. Oskar tillkallades och han gjorde processen kort:

– Vi köper inget av luffare, blev det beska beskedet!

Dörrknackaren som blev en aning förtörnad över det ovänliga svaret undrade stillsamt:

– Ja ä kanske inte mera luffare än du!

Men då small det. Oskar smockade helt enkelt till "luffaren" så han stöp utför trappan.

Mannen gick till polisen och gjorde anmälan. Men hos polisen kände man ju till Oskars heta temperament, så polisman Bryngelsson lyfte luren och ringde upp honom.

– Det är gubbe här, som vill göra anmälan på dej!

Men nu hade det gått en stund och Oskar var god och mild igen.

– Ja kommer ner, ja kommer ner, ja kommer ner!

Han kom mycket riktigt ner till polisstationen och "gjorde upp" och så var den saken ur världen.

Vid ett annat tillfälle, berättar Stig var han och kollegan Johan Lager ute och bilpatrullerade i "Svarta Maja". Då säger Lager:

– Vi åker bort till Oskar och visar honom den här coloradoskalbaggen!

Det hade skrivits om detta skadedjur i tidningarna, och alla potatisodlare i Trollhättan med omnejd blev upphetsade av nyheten och fruktade för sina odlingar, som kunde bli angripna av baggen.

Lager, som var något av en filur, hade skruvat ihop en liten manick bestående av ståltråd och gummiband, och den här manicken hade han placerat i ett kuvert med påskriften "Coloradoskalbagge". För dom som var modiga nog att öppna kuvertet väntade en obehaglig överraskning, Något hoppade ut och spratt iväg.

Stig satt kvar i bilen, medan Lager vandrade uppför trappan till kontoret på andra våningen i glassfabriken. Om en stund kom kan tumlande utför trappan med Oskar i hälarerna. Till Lagers oförställda glädje hade Oskar, som själv ofta iscensatte handgripliga skämt, gått på blåsningen. Men vad Lager inte hade räknat med var det olssonska temperamentet. Oskar blev först rejält rädd, när manicken kom farande ut och sedan heligt förbannad. Som tur var - för Oskars del - lyckades han inte få tag i Lager, för då

vet man inte vad som kunde ha hänt. Svarta Maja gjorde en rivstart följd av glassfabrikörens förbannelser:

– Era förbannade jävla bylingejävlar!

Stig körde ett varv runt kvarteret och tillbaka till glassfabriken igen, och där stod Oskar kvar på trappan.

– Vi kan nog tala män, funderade Lager. Han har nog lugnat ner sej nu! Oskar kom kom fram och sa:

– För fan, skräm mej inte så! Du vet ju hur ja blir. Hade ja fått tag i dej din jävel, hade ja slött ihjäl dej!

Nu hör det till pjäsen, att denne Nils Johan Lager var bonddräng bortifrån Härlunda. Han hade handleder som oxlägggar och allt annat i proportion därtill och var fruktansvärt stark. Hade det blivit handgemäng mellan honom och Oskar, hade det nog slutat med att Lager hystat Oskar all världens väg.

Det kom ett larm till polisbilen.

– Åke hem till Glass-Oskar på Mjölnarvägen. Där pågår ett handgemäng. Oskar har blivit nerlagen!

Bakgrunden var denna:

Det hade blivit stort svinn i kassan i glasskiosken på torget. Oskar kom strax efter stängningsdags med en bärpåse. Kassan låg upplagd på disken. Han sopade ner den med armbågen i bärpåsen. Kassaapparat saknades. Trots detta summariska förfarande, hade Oskar en viss koll på det hela, och han märkte, att det blev ett ”svinn”. ”Fruentimret” i kiosken blev misstänkt.

Oskar var ju inte så noga med att välja sina ord, så han meddelade ”fruentimret”, att det fanns tjuvar i kiosken. Kvinnan blev mycket ledsen och skyndade hem och rapporterade om saken till sin man. Denne blev mycket uppbragt över detta onda anslag mot familjens heder och skyndade hem till Oskar för att ”göra upp”.

Trots sin litenhet hade mannen lyckats brotta ner Oskar i rosenrabatten utanför huset, när polisen kom och skilde de två kombattanterna åt. Hustru Astrid uttryckte sin stora tacksamhet till Polisen för att hennes man hade blivit räddad.

Till slut

Det finns givetvis många fler anekdoter och historier om Glass-Oskar, som hade varit väl värda att tas med här. Men det har redan blivit ganska många, så resten får väl anstå till ett annat tillfälle. Det har varit en stimulerande uppgift att samla in det här stoffet, och det är min förhoppning, att läsaren ska le igenkännande och ha nöje och uppbyggelse av läsningen.

Säve i december 1995
Ronny Derner

Tillnamn som förekommit i Trollhättan omkring år 1900

Dybäckarn	Liknöjda Lundberg	Tiöringen
Dyngormen	Panex	Tuppe-Persson
Koempen	Skata	Torndyvel
Klype-Petter	Hoppet	Träräven
Konten	Abborn	Världens onyttta
Kryddsilla	Sågebocken	Skorpe-Klas
Korv-Anders	Geta	Petter Mygga
Knöltens Karl	Grepla	Skojen
Bergliarn	Tjogel	Slask-Anders
Stensugarn	Romperika	Halv-nio
Kalcken	Uttern	Vänersborgaren
Kollersmen	Havreveppa	Skrik-Anders
Koloregrisen	Gobbarn	Karl i Mossen
Karl i kvarna	Orgeltramparn	Stenslaktaren
Kronrättaren	Pajas	Otto i Karteboa
Kalle på trappa	Petter i pöln	Bertas Karl
Lagboka	Pellerika	Töseras Manne
Lars krita	Posen	Kratlosa
Lellesmen	Petter gris	Murarns Axel
Loppeknekten	Prinsepajas	Negern
Lonkentus	Pinnesylen	Rättarns Lina
Lasse-Johan	Ringare-Alfred	Möln dalarn
Molytter	Stilla skuggor	Knackvursten
Manne i smia	Sara Maria trilskebeck	Lars på Öja
Månen	Susseklara	Anders på Öja
Mose-Gôttvär	Skolemostra	
Mammas gösse	Snurken	
Näsbons Fredrik	Suggers Beata	
Oste-Jenny	Syltens Karl	
Johannes i Kammern	Stallarn	
Ingeskitens Karl	Syringen	
Purren	Skorpe-Maria	
Modellkona	Turke-Petter	
Långe Martin	Skevbente Lars	
Kobergs kalven	Ture Jajja	
Jumbo	Tutarn	

Åke Apelskog, en gammal Mosse-pojke

Bertil Engqvist

Ofta har väl hörts, när det gäller gamla tider, ”varför kunde vi inte låtit någon gammal människa få berätta om gamla tider”? Jovisst, men det blir nästa aldrig av, antingen räknar vi med, att det kan göras vid ett senare tillfälle, eller så faller det i glömska. Hur många gånger har man inte ångrat detta. Vi har många gånger anmodats att skriva om tider som varit, men ja just men...

En kväll satt vi några Gilles-bröder i vår lokal på Villa Elfhög och talade om att intervjua någon äldre medlem i Gillet. Valet föll naturligt nog på en av de äldsta, Åke Apelskog.

Åke, som nyligen hade fyllt 85 år, var direkt med på, att få berätta om sin barn och ungdomstid på Mossen.

”Jag föddes på Staveredsmosse i 6:te kvarteret nr 4, den 4 februari 1907. Vi bodde i det hus, som min farfar hade byggt 1878. Huset bestod av två lägenheter, vi hyrde den ena av farfar. Vår familj bestod av mor och far, en syster och en broder. Jag var äldst av syskonen. Vårt hus låg där som man gick upp mot Gästgivaregården och om man svängde till vänster upp på Storgatan. ”Gränsarns” hus var det första, det andra huset var murare Blombergs. I det tredje huset bodde en som hette Vennberg, därefter kom vårt hus. Därpå följde ”Målare-Mannes och Börjessons och i det huset bodde fru Tallén. Dennas make hade en gång varit cykelhandlare. Ytterligare hus beboddes av en Lundgren, som sedermera sålde huset till en gubbe som hette Dahlman. Den sistnämnde köpte huset i början av 1920-talet.

Tidigare nämnde jag, att huset bestod av två lägenheter. Farfar bodde i den större lägenheten på tre rum och kök under det att vår lägenhet bestod av ett rum och kök.

Min farfar jobbade på Nydqvistens och hans inkomst därifrån räckte till ett husbygge. Nog kan man säga, att gamla verkstadsbor klarade sig ganska bra. Det var egentligen ingen i området, som hade mindre än två rum och kök. Hellsströmarne hade det så. I den familjen var dom femton stycken farmor inräknad.

Hellströms hus låg alldeles intill Putsckes, denne var en invandrad tysk, han gifte sig sedermera med en Trollhättetös som hette Tekla.

I ett annat hus i närheten bodde Pinne-surns, varför han kallades så vet jag inte. Rosshammers stora hus låg mitt i gatan, där som nu Järnvägsgatan går fram. Det var stopp där förr, men jag tror att de gjorde i ordning gatan så man kunde ta sig fram där.

Ytterligare hus fanns, där bl a en Glader och Lindqvistens bodde. Det sistnämnda ägdes av patron Nydqvist. Där fanns också Prinse-Villes hus, där Prinse-Hallman också bodde.

När Kungsgatan förlängdes måste husen rivas. De första revs på Österlånggatan och därefter rev dom vårt hus. Allt rev dom bort, förutom de tre träd som nu står vid Österlånggatan. Det var en oxel och två rönnar som min far satte. Han planterade dessa, då han gick med mat till sin pappa på Verkstan. Husen i området låg inte i någon som helst ordning.

I höjd med nuvarande Kungsgatan och Elfhögsgatan låg patron Nydqvists kusk stuga, kusken hette Karl Solman.

Nu har jag berättat något om själva området och skall försöka återge lite av vad vi pojkar och töser hade för oss.

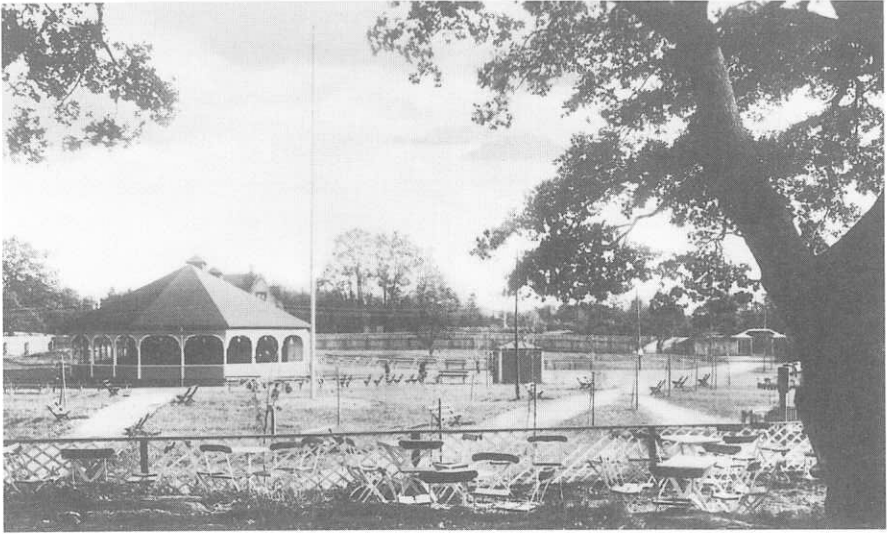
På sommaren sparkade vi fotboll. Vår fotbollsplan låg nedanför Solmans, ungefär där de två stora träden växer innan du åker in i tunneln. För att ännu bättre beskriva platsen kan sägas, att där Nydqvistens järnväg stannade och släppte av Verkstadsgubbarna, där låg planen. Jag kommer ihåg att det var en gubbe som hette Eriksson som körde loket. Det fanns också en vändskiva för loket. Eriksson bodde på Oskarsberg, ett hus som finns kvar ännu denna dag.

När det var vinter åkte vi skridskor. Var älven frusen åkte vi där. Ofta gick vi upp till Hojum, där det fanns en större mad. Vi gick järnvägen utefter för att ta oss dit. Skidor åkte vi i sandgroparna på Hojum och då i de höga backarna där kyrkogården nu ligger. Många gånger kom man lite snett i backen, då kunde det hända att man körde rätt in i en stenhög. Ibland klarade inte skidorna av den smällen.

I sandgroparna var det en väldig aktivitet. Man hämtade sand i stor omfattning som kördes genom hela staden ner till kraftverksbygget. En järnväg var byggd för detta ändamål, den kallades Sandbanan.

År 1925 byggdes Folkets Park, som vid denna tiden hette Hjul kvarn. Samma år hade det funnits en dansbana uppe på en av öarna i älven, Långön. Denna flyttades nu rätt upp i bergen på Strömslundssidan. Ute vid Långön var jag några gånger tillsammans med mamma och pappa. Samma år flyttades denna dansbana upp till Tingvalla. Tingvalladansen startade ett par veckor tidigare på året än Hjul kvarnsparken. Hjul kvarn hade en liten scen och en gottekiosk, dessa finns kvar ännu denna dag. En stor dansbana fanns som numera är riven.

Sommarhalvåret på Hjul kvarn inleddes på Valborgsmässaöften. Ofta var vädret sådant att detta gick. Avslutning på säsongen var alltid på marknadslördagen. På Tingvalla hade de aldrig öppet på marknadslördagen. På Hjul kvarn var det otroligt mycket folk, de flesta var ju "stenfulla förstås" och det var ett jävla liv där. Efter stängningen på hösten sattes lämmar upp på dansbanan och på så sätt kunde vi "köra" ytterligare någon månad. I början på 30-talet revs Tingvallaparken och Hjul kvarn såldes till Folkets Park.

Hjulkvarn ("Folkets park").

Tingvallaparken låg kanske inte riktigt bra till i förhållande till soptippen, den låg ju strax öster om parken. Mycket av det avfall, såväl latrin som annat, kördes dit. Ibland brändes skräpet och den odör som spreds vid lämplig vind över parken gjorde nog sitt till för en avveckling.

Vi återgår nu till Mossen för ett slag.

Någon hade hört, att det fanns en berömd pissoar på Mossen, där berömda fotbollsspelare hade skrivit sina namn på väggarna. Denna pissoar låg på Barkebacken och var gjord i trä. Inne i denna fanns berömda fotbollsspelares namn skrivna på väggen. Bl a kan nämnas Börjessons, Svarte Filip. Det var mycket tal om att denna pisskur skulle bevarats. Tankarna svävade ut om hur ett bevarande skulle ha gått till. Någon menade, att väggarna skulle monteras ner och placeras på plats, där allmänheten kunde beskåda underverket. Nåväl, detta var endast lite prat och spånor runt det hela. Utav Börjessons så var dessa fotbollsspelare allihopa utom fadern. Tre av pojkarna for till Amerika och där spelade dom också fotboll. Hugo och Gösta var fina fotbollsspelare liksom Knut. Alla var med i TIF.

Runt kaffebordet pratades det nu lite allmänt om saker och ting, om platser och företeelser. Samtalet kom in på bl.a. kyrkogårdar.

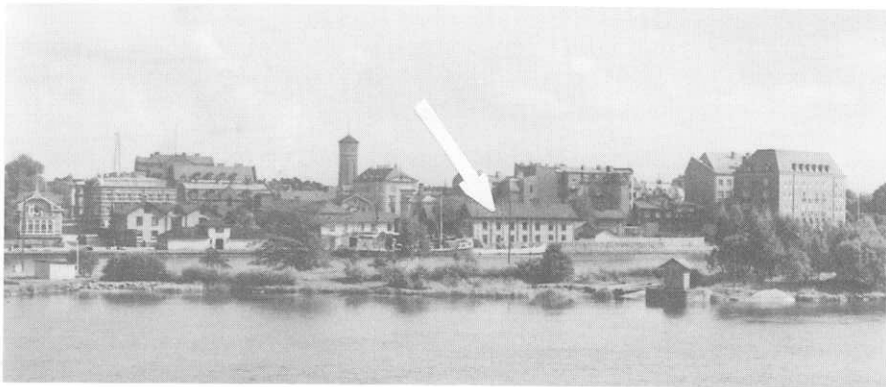
"Det ligger en gammal kyrkogård strax öster om Filfabriken, vid gamla Gärdhemsvägen på dess norra sida. Den syns väl eftersom det i marken finns liksom ränder i sträckningen väster-öster. Stora träd har nu växt upp på platsen. I folkmun sägs det vara en kolerakyrkogård. Inget synes kvar av densamma, allt är utjämnat. Vilken av de stora

epidemierna, den 1834 eller den 1850 vet jag inte säkert, men min farfarsfar dog i kolera 1851. Troligt är, att denna kyrkogård var i bruk vid den sista koleraepidemien”.

Under samtalets gång kommer vi så in på ”Björnbergs”, som väl de flesta gamla Trollhättebor känner till. För oss räcker det med att bara säga ”Björnbergs”. För er som inte känner till detta, så låg Björnbergs utefter Kungsgatans östra sida mellan Staveredsgatan och Järnvägsgatan.

”Min pappa började arbeta hos Björnbergs som tillverkade kakelugnar. Där brändes och dekorerades kakel i alla utföranden. En av Björnbergs flickor var mycket duktig att dekorera kaklet. Fabriken hette Trollhättans Kakel och Lerkärlsfabrik. Björnberg hade en stor del av detta kvarter. När den äldre av Björnbergarna dog tog en broder hand om fabriken. Efter ytterligare ett tag tog min pappa över fabrikationen. Han köpte sitt kakel från Uppsala Ekeby samtidigt som tillverkningen i Björnbergs lades ner. Det vara en jobbig tid för denna yrkeskår. Man kunde ju inte jobba som kakelugnsmakare under vintern, allt byggarbete låg ju mestadels nere under denna kalla period. Pappa tillverkade då lerkrukor och annat smått under denna tid. Vid den tiden jobbade ganska många inom denna verksamhet, namn jag kommer ihåg var bland många en Natan Edström, Gunnar Lidman m. fl. yrkesskickliga hantverkare.

Nere på Mossen låg Nisse Larssons bryggeri. Där köpte man ”dreck”, som man kunde hämta i kannor eller mjölkflaskor. Bryggare Larsson bodde i bryggerihuset. När Larsson dog övertogs bryggeriet av Comstedt och Hernborg. Bryggeriets ”dreck” var god, detta förstår man av följande strofer ur en revy, som spelades i Arbetareföreningens andra våning, en av sångerna löd sålunda: ”Minns du när vi löning fick, på Föreningsbal vi gick, Nisse Larssons goa dreck, det var länge sen...”. Fortsättningen har fallit ur minnet. Även för de minsta barnen hittade man på saker i Föreningen, jag minns att det vid något tillfälle var en s.k. barnabal. När jag gick och läste för prästen, hade han även ett rum för detta i Föreningen. Prästen kom från England, London tror jag det var. Han

Vy mot Strandgatan och arbetareföreningens hus.

Egna hem.

slutade efter ett tag och flyttade till andra sidan berget, Flo eller vad det hette. Där blev han präst men flyttade än en gång, nu till Borås men blev då komminister. När jag konfirmerades kläddes jag upp i långbyxor för första gången. Byxorna hade även gylf.

Vi som sitter och lyssnar på Åkes historier har naturligtvis en del att fråga om och för det mesta har Åke svar på frågorna.

En del personer vill vi särskilt ha reda på, en av dessa var en man kallad Havrevippa. Denne man kallades både Havrevippa och Havregustav, han bodde bakom Oskarsberg och hade många barn. Han arbetade på Verkstaden, för att ta sig till sitt arbete åkte såväl han som många på Verkstan med det lilla persontåg, som gick mellan Nydqvistens och Verkstadsgården. Denna Verkstadsgård och vändskivan låg där postterminalen idag finns d.v.s. på Älvhögsgatan mellan Storgatan och Kungsgatan. Detta var före 1934. På morgonen startade tåget klockan kvart i sju och speciellt de som bodde på Egna Hem kom alltid i sista stund. Man kunde se Egnahemsborna komma springande ur varje vägkors och buske. Första anhalten var vid "kvarna", Järnvägsgatan-Drottninggatan. Nedanför Manhem, mellan Garvaregatan och Skolgatan fanns nästa av/påstigning. Ytterligare hållplatser fanns längre söderut. Vi började vårt arbete klockan sju och hade rast en kvart i ett, då åkte vi hem för att äta middag. Klockan en kvart i två åkte vi tillbaka till Verkstan och slutade dagens arbete klockan fem då vi åter åkte norrut. Sammanlagt åkte vi alltså fyra gånger om dagen och för detta betalade vi en krona i månaden. Gubbarna, som åkte hade sina bestämda platser i vagnen och det var inte tillrådligt för en yngre att sätta sig på en sådan plats.

Denna persontrafik flyttades så småningom till Tingvalla. Jag kommer ihåg att Nydqvistens började på en ny sträckning av järnväg när jag var liten pojke. Allt avfall, kasserad sand, slagg och även en del skrot kördes ut från Verkstan och med detta byggdes den nya banvallen över Slättbergen. Här skjuter Lennart Nydqvist in och berättar, att i backen upp vid epidemisjukhuset provkördes de ryska loken som skulle levereras till Ryskland. Detta gjordes enbart under denna tid, 1920-talet, därefter iordningställdes hela sträckningen fram till nuvarande Magnus Åbergsgatan. När den s.k. Rysstiden var över, användes Verkstadsgården vid vändskivan som upplagsplats för hjul och hjulaxlar. Hela gården var full av hjulpar. Hjulen låg kvar ända tills Nydqvisten fick en beställning

från Finland och då togs dessa tillvara igen. Jag tror beställningen från Finland var på tjugo lok. Lite konstiga såg dom ut med en stor bubbla på skorstenen, den användes såsom gnistsläckare. Jag var med och jobbade på de loken, som skulle gå till Argentina och även var jag med på Ljungströmsloken. Det sistnämnda loket hade vi vissa problem med. Enligt uppgifter var det de s.k. kondenseringen som inte fungerade. Detta Ljungströmslok var av den beskaftenheten, att man fyllde på vatten, som sedan skulle kondenseras för att åter kunna användas i loket. Det var stora problem med vatten i Argentina.

Nu hade vi kommit ganska långt från Mossen, vi befann oss plötsligt i Argentina. Vi var tvingade att återvända till vårt kära Mossen.

Åke började tala om Rulles verkstad, som låg vid den lilla snedgatan mellan Österlånggatan - Kungsgatan - Järnvägsgatan - Stavredgatan. Rulle var handikappad så tillvida, att han inte kunde bruka det ena benet. Detta handikapp utgjorde inget hinder för Rulle. Han förflyttade sig lika bra som någon med två ben. År 1940 tror jag det var, berättar Lennart Nydqvist, fick en holländsk båt maskinhaveri strax invid Stallbacka-hamnen. En del maskindelar plockades loss och togs med till Rulles. Vi ungar smet med. Rulle gjorde i ordning delarna, det gick ganska fort. Arbetet kostade, tror jag, trehundra kronor, ganska mycket pengar på den tiden. Grejerna sattes på plats och båten kunde fortsätta. Rulle var en synnerligen duktig yrkesman. Det inte han kunde klara av kunde säkerligen ingen annan heller. Han hade bland mycket annat en racerbåt med bilmotor. Där gick det undan på älven. Rulle var född i Trollhättan, hans pappa var murarmästare och hette Andersson. Rulle hade en broder som varit i Amerika och murat skyskrapor.

Nu gör vi en liten avvikelse i Åkes berättande.

En av de närmaste vid detta historietillfälle berättar: "Min pappa köpte en s.k. motorbåt med aktersnurra. Året var 1937 och många båtar av olika slag nästan tävlade, att tidigt på söndagsmorgonen ta sig ut till Öjera. Älvens finaste båt ägdes av Skogberg på Mossen. När denna kom glidande på kanalen upphörde all annan båttrafik att fungera. Vi tittade avundsjukt på denna utomordentligt vackra motorbåt, ett Muntherbygge. Varje söndag på sommaren var det bara så, det gällde att få så fin plats som möjligt. Min pappa hade samma tävlingsinstinkt som alla övriga båtägare. Innan han på cykel åkte hemifrån tillsade han övriga familjen att skynda på. Pappa trodde alltid att motorn skulle starta, vilket den ytterst sällan gjorde. Vis av detta åkte han alltid tidigt på morgonen för att börja "dra i snöret". Vår motor avvek en del från övriga motorbåtsmotorer. Fabrikatet var Svalan, motorn vägde säkerligen bortåt tjugofem kilo, den var helt i gjutjärn. Båten hade döpts till Ärlan. Tydligt var pappa glad i fåglar. Vid sextiden på morgonen började han dra, vi andra kom vid niotiden, pappa drog fortfarande. Han var svettig och arg, de flesta andra hade redan kommit iväg. Klockan elva återvände vi hem till en något tryckt tillvaro. Min pappa gav dock aldrig upp, någon gång kunde det hända, att motorn startade, vid dessa ytterst få tillfällen hade vi en underbar söndag, kanske på Vredens ö med bad och solsken. När vi sedan skulle hem på eftermiddagen kunde det hända, att han fick ta årorna motion skadar ju inte.

Detta var en liten avvikelse från Åkes berättelse apropå båtar, nu fortsätter han:

”Jag återvänder till några minnen från vintrarna. Bryggerierna hade för vana att varje vinter såga is på älven. Platsen var som regler mitt emot ”Ossians” och bryggeriets lastbilar sattes in för iskörning och lade isen i isbingen som låg mitt i det nuvarande idrottshuset. Även alla mejerierna hämtade is och då var bönderna här och körde med häst och vagn. För att varna eventuella skridskoåkare hade issågarna satt upp granruskor vid vakarna. Strax utanför Ossians finns en stenmal och utanför denna gick båttrafiken. Innanför var den gamla kanalen, det fanns också en liten ö mitt för Nordkap. Ön sprängdes bort 1916. Där man numera går till Spikön eller Speka som vi säger, och ungefär där alla turistbåtar ligger på sommaren, fanns en bro förr i världen. Nära Schwans villa låg en stor stenmur runt hela detta område och denna stenmur revs ner och lades i hålet vid nämnda bro. Synd, för där ligger hundratals stora fina stenar, alla huggna och jämna. Dessa arbeten färdigställdes 1931. Vid denna tid byggdes även fågeldammen. Arbetet med fågelskrämman utfördes av folk som ”gick och stämpla”. Vid arbetets utförande erhöll jobbarna ett par skor och ett par byxor. Den jord, som åtgick för planering, kom från Restad. De stora runda stenarna med hål i mitten kom från Stridbergs fabriker. Dessa kasserade slipstenar kantar ännu fågeldammen. Kapten Lundmarker, ”Vargen” kallad, tog till mycket stor del på sig ansvaret för dammen. Fåglarna i densamma kom från alla håll och kanter, en del av fri vilja, några andra inköptes. Egentligen var ”Ödet” Johansson den som var satt att sköta dammen, men det blev vissa problem emellan ”Vargen” och Ödet. Det ”löstes” på så sätt, att Ödet var vid dammen på dagen och Vargen gick dit på nätterna. Ödet var en stor gubbe som bodde på Mossen. Ödet blev sedermera föreståndare för vårt kallbadhus, som kom att ligga på Mossberget, norr och fågeldammen. Detta kallbadhus byggdes i samma veva som fågeldammen, runt 1931-32. Det första kallbadhuset revs på 20-talet och låg då på Mossberget men strax söder om den nu uppsatta gamla Malgöbron.

Åke jobbade under ett antal år på Nydqvistens och då i avdelning 61 vid monteringen. Därefter var han anställd på Stridberg och Biörks fabriker i 40 år, där han var kontrollant på sågarna.

Denna intervjun med Åke Apelskog gjordes den 29 november 1991.

Åke gick ur tiden 1994

Avslutningsvis citeras första versen av en hyllningssång till Åke:

Vi citerar K p s:

”Redan när Åke var en liten gosse
börja han att lyssna på de gamles tal,
därför är hans kunskap stor om Stavredsmosse
och han kände alla gamla original.
Han i ”sågblana” länge jobba
kolla blad och klingor i en press Brinell

Var det fel på kvalitén han genast nobba,
även om det bara var en bagatell"

Det som varit med vid detta tillfälle var Lennart Nydqvist, Bengt Lindbom, Karl-Hugo Berglund, Bertil Engqvist

Anm.:

Läs även följande artiklar i "Stranna"!

Erik Adamson.	"Minnen från Stavremosse"	Stranna nr 1	sid 139
John Börjesson	"Sång till Mosen"	2	46
	"Barndomsminnen från Mosen"	2	180
Arnold Lidaräng	"Öknamen i Trollhättan"	2	120
Åke Apelskog, Johan Börjesson, Albert Hedström, Rolf Rhodin.	"Några bebyggare å Staveredsmosse vid tiden för Trollhättans stadsblivande år 1916"	4	97
Werner Johnsson	"När koleran härjade i Trollhättan".	5	154
Erik Adamson	"Sång till Åke"	5	176

Utdrag ur: "Minnen från Schweiz"

av Joh. Mich. Lindblad tryckt i Stockholm 1861.

Förläggare var P. A. Hultbergs Bokhandel, Bazaren å Norrbro.

"Ville man jämföra Rhenfallet vid Laufen med Trollhättan, med vilket det är närmast jämförligt, så skulle man visserligen kunna säga, att Trollhättan är mera storartat, men Rhenfallet är dock mera pittoreskt och vida mera leende. Vid Trollhättan är det en rad av strömmar, det ena nedanför det andra. Vid Laufen blott ett enda egentligt fall, men detta mera brådstupande och vida högre än något av Trollhätte-strömmarne ensamt, ehuru lägre än de alla tillsammans, Naturen är vid Trollhättan mera hård och vild. Naturen vid Laufen mera rik och leende. Det ena har sin skönhet såväl som det andra."

Sång vid Åkersvass

av Erik Adamson

(Melodi: Fjäriln vingad)

Låt oss drömma oss tillbaka
till en tid med lugn och ro.
Den var mager statens kaka,
men på Åker tryggt att bo.
Hallberg, Ekström, Wikström, Starken
tävlade om trädgårdsland.
De med blommor prydde marken,
kanthögg gång och kratta sand.

I min ungdoms sköna dagar
vandra jag "Kärlekens stig".
Och dess skönhet än behagar,
än en väg för dig och mig.
Gamla slussar och små båtar
är för länge sedan kass.
Tusentonnare nu står
på kanalen – Åkersvass.

Tre kanaler, tre epoker,
segel, ånga, motorkraft.
Gamla slussvakter på Åker
måste starka armar haft.
Det var stil på dessa vakter,
när dom kom i uniform.
Att ha finfina kontakter
med båtbefäl det var norm.

Gamla springbrunn nerrvid Vassen
är den enda i vår stad.
Bygg en till vid slussterrassen
och sätt dit en skön najad.
Gör nåt fort för stans turister
från Paris och Sollebrunn.
Utnäm nån slags minister
som gör PR varje stunn!

K p S

Antenor Nydqvist

Vid hundraårsdagen av hans födelse

Den 31 januari år 1917 är en bemärkelsedag för den svenska verkstadsindustrien. Hundra år har då förflutit, sedan den svenska lokomotivtillverkningens fader, grundläggaren av Nydqvist & Holms berömda mekaniska verkstad i Trollhättan, Antenor Nydqvist, först såg dagens ljus.

Johan Henrik Antenor Nydqvist härstammade från en gammal värmlandssläkt, som i början av 1700-talet antagit namnet Nyqvist, vilket dock senare, sannolikt på grund av släktens ursprung från Nyeds socken, ändrades till Nydqvist. Själv föddes han i Stockholm den 31 januari 1817; fadern var distriktsläkaren i Botkyrka och Salems församlingar samt vid Tumba pappersbruk, kirurgie magistern Herman Nydqvist (f. i Ölme härad 1781, d. 1828); modern Elisabeth Christina Nordqvist (d. 1820) var dotter till bruksinspektören Per Nordqvist. Tidigt föräldralös kom Antenor jämte sin två år äldre broder Anders Herman efter några års undervisning i hemmet i helpension till Fryksta gård i Salems socken och därefter på hösten 1829 till S:t Jacobi högre apologistkola i Stockholm, varifrån han 1832 överflyttade till det 1825 nygrundade Teknologiska Institutet. Redan följande år utexaminerades både han och brodern härifrån med som det då kallades "gesällbrev" på "sådana järn- och metallarbeten, som huvudsakligen grunda sig på filning och svarvning". Sålunda rustade drogo de båda ynglingarna ut i världen för att skaffa sig utkomst. De fingo sin första anställning vid Rosendals under anläggning varande spinneri i Mölndal, där de bl. a. blevo i tillfälle att vid uppsättningen taga noggrann kännedom om en del för detta spinneri från England importerade nya maskiner bl. a. Dyers slubbar. Här gjorde de dessutom bekantskap med fabriksmästaren vid Mariedals spinneri därstädes Carl Olof Holm och slöto med honom en vänskapsförbindelse, som skulle bli av betydelse för framtiden. Efter ett par års praktik i Mölndal beslöt bröderna att skaffa sig ökad erfarenhet i utlandet och drogo i maj 1836 ut på en studieresa till Tyskland. Här lyckades de vinna anställning vid Haubolts verkstäder i Chemnitz, där de ditills i Tyskland obekanta Dyers slubbar nu först började tillverkas efter ritningar av de unga svenskarna. Antenor hade här sorgen att mista sin broder, som bottrycktes av döden på nyåret 1837. Själv fortsatte han färderna och praktiserade ytterligare på verkstäder i Österrike (Neunkirchen), Schweiz, där han bl. a. hade anställning vid de för sina vattenturbiner högt ansedda Escher, Wyss & Co:s verkstäder i Zürich, och slutligen i Frankrike, där han på de berömda Köchliniska verken i Mülhausen i Elsass vann den ingående kännedom om lokomotivtillverkning, vilken i sinom tid skulle bli avgörande för hans levnadsbana. Han stannade här till 1841, då han hemkallades till Sverige för att övertaga verkmästarebefattningen vid Brevens järnbruk i Närke. Denna hade i fem år innehaft av en bröderna Nydqvists vän från studietiden vid Teknologiska institutet Johan Magnus Lidström; då denne gick

Antenor Nydqvist

att övertaga en fördelaktigare anställning vid Hellefors bruk, hade han anbefallt den 24-årige Nydvist till sin efterträdare.

Avståndet mellan Breven och Hellefors var ju med den tidens kommunikationer icke det kortaste. Men vänskap förstår att övervinna hinder, och förbindelsen mellan de båda framåtsträvande driftingenjörerna blev från början den livligaste. De nöjde sig icke att diskutera dagens små bekymmer och glädjeämnen. Mellan dem dryftades också uppfinnaretankar. Det torde icke för många vara bekant, att Antenor Nydqvist intager en plats även bland Sveriges uppfinnare. Redan den 8 mars 1842 sökte och erhöll han patent å en "dubbelt verkande cylinder=blåsmaskin av järn", vilken enligt patentansökningen

var ”av en högst enkel och kostnadsbesparande konstruktion”. Vid denna tid var det, som de första turbinerna eller, som de då kallades, strömsnurrorna kommo till användning i Sverige. Både Lidström och Nydqvist intresserade sig livligt för det nya sättet för vattenkraftens uttagande och sökte utarbeta förbättrade metoder för snurrornas anordning, varvid den senare hade god hjälp av sina vid de utländska verkstäderna inhämtade rön. År 1843 erhöll Lidström patent på en strömsnurra med horisontal axel, vid vilken vattnet verkade efter samma princip som vid Fourneyrons turbiner. Gemensamt utarbetade de snart ytterligare nya, förbättrade konstruktioner.

Denna uppfinnareverksamhet blev en sporre för de unga ingenjörerna att söka skaffa sig en självständig ställning, så att frukten av deras idéer helt måtte komma dem själva till godo. Holm i Mölndal, med vilken förbindelsen alltjämt upprätthölls, önskade också en självständig verksamhet, och på hösten 1846 fick han i uppdrag att efterhöra möjligheterna för en verkstadsanläggning vid Trollhättan, där den nya utvidgade kanalanläggningen två år tidigare fullbordats. Förhandlingar inleddes mellan honom och kanalverkets direktör, överste Nils Ericson, vilken visade intresse för saken och utlovade allt möjligt tillmötesgående. Lidström och Nydqvist besökte i Holms sällskap Trollhättan i januari 1847 och den 30 mars kunde ett mark- och vattenkraftsupplåtelsekontrakt med kanalverket undertecknas. Finansieringen av det nya företaget var väl ännu icke klar, men med välvillig medverkan av Holms styvbroder, dåvarande överläkaren, sedermera chefen för statistiska centralbyrån, d:r F. Th. Berg, som ställde medel ur sin hemgift till förfogande, och Nydqvists mormoder, som försålde sin egendom Nackdala, lyckades det hopbringa ett kapital på c:a 21,000 Rdr Rgds, vilket med iakttagande av sparsamhet ansågs böra räcka för den första anläggningen. Midsommaraftonen 1847 nedlades grundstenen till den första byggnaden och den 27 maj följande år erhöles landshövdingeämbetets uti Elfborgs län och Dalsland resolution, varigenom ”mekaniske verkmästarne” Johan Magnus Lidström, J. H. A. Nydqvist och Carl O. Holm berättigades ”att å Trollhättan gemensamt inrätta och driva fabrik för tillverkning av järn- och metallarbeten”. Redan den 5 april 1848 hade den första ordern — från frih. Hans von Essen på Kafås — ingått. Den 26 januari 1849 slutligen erhöles ett förlagslån å 10,000 Rdr B:co ur manufakturdiskontfonden, varigenom finansieringssvårigheterna kunde betraktas som övervunna. Överste Ericson hade därvid både genom råd och dåd skänkt ett värdefullt understöd. Trollhättans mekaniska verkstad, som företaget kallades, stod färdig att börja sin framgångsrika bana.

Den ledande kraften under företagens första tid var nog Johan Magnus Lidström. Ett tungt slag var det därför, då denne redan den 15 oktober 1850 vid endast 36 års ålder borttrycktes av koleran. Hela den tekniska ledningen kom därefter att vila på Antenor Nydqvist ensam, medan Holm företrädesvis ägnade sig åt kontorsgöromålen, tills han år 1871 vid uppnådda 67 års ålder utträdde ur firman och lämnade hela företaget i den återstående bolagsmannens hand. Under det första skedet av verkstadens tillvaro var det, som man kunde vänta, företrädesvis åt anläggningen av vattenverk, som man ägnade sig: av vårt lands främste sakkunnige på området, prof. Jonas Samuel Bagge, hade Lidström och Nydqvist fått vitsordet att vara ”de enda i Sverige, som hava grundlig

praktisk insikt i turbinbyggnad” och från de mest skilda håll ingingo beställningar på sådana. Från 1850-talets mitt kommo härtill i mån av sågverksindustriens uppblomstring även i stor skala ångmaskiner, dels fasta, dels lokomobiler. Ur lokomotivtillverkningen utvecklade sig slutligen vad som numera i ett halvsekel varit verkstadens specialitet: lokomotivtillverkningen.

Det är betecknande för den framtidsblick, varmed verkstadens grundläggare grepo sig an med det nya företaget, att de alltifrån början räknade med möjligheten att utnyttja de av Nydqvist i Mülhausen inhämtade insikterna i lokomotivbyggnad. Även om man icke vill tillmäta förbehållet i upplåtelsekontraktet om rätt att anlägga en järnväg från västra sidan av det bestämda området intill Ollide bassin alltför stor betydelse i detta hänseende, är det ett ofrånkomligt vittnesbörd härom, att de tre bolagsmännen i sin förlagslåneansökan år 1848 framhålla, att ”verkstadshusets storlek medgiver tillräckligt utrymme för förfärdigande av alla förekommande större arbeten såsom järnbroar, lokomotiver m. m., för vilket allt det bekväma läget vid Trollhätte kanalbank lämnar lätt transport såväl till in- som utlandet”. Då benämningen ”landsvägslokomotiv” vid den tiden ännu ej torde ha kommit till användning på självtransportbara ångmaskiner, ”självgående lokomobiler”, kan här ej gärna ha äsyftats annat än verkliga järnvägslokomotiv som föremål för verkstadens tillverkning. Samma år (1847) som kontraktet underskrevs var det ju för övrigt som Munktells mekaniska verkstad i Eskilstuna fick beställning på det första i Sverige tillverkade, men misslyckade lokomotivet ”Förstlingen”. Det dröjde emellertid, innan Trollhättans verkstad fick någon lokomotivbeställning. Det blev Munktells, Nyköpings och Motala mekaniska verkstäder, som först fingo försöka sig därpå. Efter de resultat, som här vunnits ansågo järnvägsförvaltningarna det tryggare att hänvända sig till utländska verkstäder av sedan gammalt erkänt anseende, med vilka man kunde vänta att få stå i längre tids affärsförbindelse och från vilka det alltid var lätt att erhålla reservdelar, än till oprövade inhemska, vilkas leveransduglighet kunde klicka och om vilka det i varje fall kunde befaras, att de snart ånyo skulle upphöra med sin lokomotivfabrikation.

Det var under dessa förhållanden den bekante järnvägsbyggaren major Claes Adelsköld på en resa i Västergötland för utstakande av Uddevalla — Vänersborg — Herrljungabanan vid Lilleskog fick ögonen på en vid Trollhättan tillverkad, synnerligen väl utförd självgående lokomobil. Den väckte Adelskölds uppmärksamhet, han underkastade den närmare granskning och kom till det sedermera uttalade slutomdömet: ”Detta är icke vanligt lokomobilarbete; det är ju fullständigt lokomotivarbete.” Under ett sammanträffande med Antenor Nydqvist förvissade han sig om, att Trollhättans mekaniska verkstad gärna skulle vilja och även kunna åtaga sig tillverkningen av lokomotiven till den under byggnad varande järnvägen, om styrelsen så önskade. Adelsköld meddelade dennas ledande man, landshövdingen, greve Erik Josias Sparre, detta samtal och såsom ytterst intresserad för svensk industri var denne genast med om, att ett arbetslokomotiv för gruskörning ju på försök kunde beställas vid verkstaden. Underhandlingar inleddes, fordringarna befunnos moderata och beställningen var så gott som klar, då verkställande direktören O. Henr. Bergqvist i Vänersborg meddelade Nydqvist, att han per-

sonligen måste besöka landshövdingen, då denne plötsligt fått betänkligheter. Nydqvist reste in till residensstaden och anmälde sig hos greve Sparre, som genast tog på sig sin mest aristokratiska min och på Nydqvists vördsamma spörsmål, huru lokomotivfrågan låge, utbrast: "Jag har talat med min vän överdirektör Beijer (dåvarande chefen för styrelsen över statens järnvägsbyggnader), och han har sagt, att i Sverige kan man icke göra lokomotiv. Jag står verkligen icke till svars med att beställa hos herrarna!" Nydqvist genmälde lugnt: "Men det behöver ju inte herr greven svara för, det svarar jag för." Det var en replik rätt i greve Sparres smak och i sin ordning var denne färdig med sin: "Jaså, säger herrn det. Ja, då får det väl gå". På det sättet fick firman Nydqvist & Holm sin första lokomotivbeställning och Sverige sin första utvecklingskraftiga lokomotivverkstad.

Beställningen mottogs på försommaren 1865. Man grep sig omedelbart an med bygget och i mån detta fortgick, växte förtroendet till verkstadens förmåga, så att järnvägen beställde ytterligare fyra lokomotiv, ännu innan n:o 1 levererats. Den 21 december avsändes detta å en med timmer nedlastad pråm till Vänersborg, där det urlastades den 23.

Detta första lokomotiv "Trollhättan" var på 1897 års industriutställning i Stockholm utställt vid sidan av ett stort snälltågslokomotiv av då modern typ — det 500:de i ordningen, som utgått från verkstaden — och väckte där berättigat uppseende därigenom, att det under alla de gångna åren gjort tjänst med gott resultat.

Om detsamma hette det i det officiösa nordiska järnvägsfackorganet "Järnbanerbladet" (1897, n:o 19): "Det lilla n:o 1, Trollhättan, förefaller vid första ögonkastet ha kommit med endast för att framhäva sin moderne grannes storhet, men vid närmare efterseende finner man, att det är ett väl valt utställningsföremål. Det är ej ålla år 1865 byggda lokomotiv man kan giva samma goda intyg som åt "Trollhättan". Lokomotivet, som är ett 4-kopplat sidotanklokomotiv för 1,217 m:s spårvidd, tillhör Uddevalla-Vänersborg — Herrljunga järnväg, där det nu tjänstgjort i 32 år och kommer att användas, till dess banan ombygges till bredspårig. Av det å lokomotivet upphängda intyget från banans trafikchef erfar man, att "Trollhättan" löpt tillsammans 704,602 km. och att, under det hjulringarna, slidbyglarna, bromsblocken och piston-kannringarna äro ersatta med nya, så äro alla orörliga delar, axlar, hjulcentra, tappar, lagerboxar, gejder, cylindrar, panna, armatur, tuber, ramverk och fjäderanordning de ursprungliga. Under den tid lokomotivet tjänstgjorde vid grusningen av banan, pluggades tre tuber, men inga äro som nämnt, utbytta. Detta gynnsamma förhållande torde delvis hava sin grund däri, att det vatten, som erhållits utmed banan, är av särdeles god beskaffenhet. Men även om man tager detta i betraktande, så är pannans uthållighet anmärkningsvärd och vittnar liksom det övriga om ett mycket gott och omsorgsfullt arbete".

Efter återkomsten från Stockholmsutställningen insattes "Trollhättan" efter en mindre reparation ånyo i trafik. Då U.-V.-H.-banan år 1899 ombyggdes till bredspårig, återköptes det emellertid av firman för att till åminnelse uppställas å lämplig plats i verkstadsområdet där det ännu kan ses. Av de ytterligare sju lokomotiv, som under åren 1866 och 1867 byggdes för samma järnvägsräkning, äro däremot fyra fortfarande i trafik efter att ha ombyggts till normal spårvidd. Sedan försöket på U.-V.-H.-järnvägen

sålunda slagit väl ut, skyndade även Statens järnvägar att anlita verkstaden. Av den första beställningen levererades 1868 tre stycken fyrkopplade tenderlokomotiv. Inberäknat ytterligare en beställning av enskild järnväg hade intill 1871 års utgång icke mindre än 24 stycken lokomotiv färdigmonterats.

Under de 24 år, som förflutit sedan verkstaden grundlades, hade den flera gånger utvidgats. Med vanlig framtidsblick beslöt Antenor Nydqvist nu en ytterligare utvidgning i målmedveten avsikt att göra lokomotivtillverkning till specialitet: det var då Holm drog sig tillbaka ur firman. Framgången rättfärdigade den djärva tanken. Verkstadens 25:te lokomotiv fullbordades i början av år 1872. Redan 1874 hade man nått till dubbla antalet och 1878 ångade lokomotivet n:o 100 ut från Trollhättans station. Och nu ökades tillverkningen i ständigt stigande takt: år 1884 levererades n:o 200, år 1890 n:o 300, år 1894 n:o 400, år 1897 n:o 500, år 1901 n:o 600, år 1903 n:o 700, år 1906 n:o 800, år 1909 n:o 900, år 1912 n:o 1,000 o. s. v. Samtidigt ökades dimensionerna. Medan tjänstevikten på det första hundralet lokomotiv stannat vid i medeltal 24,1 ton, hade den för det sista hundralet stigit till 42,9. Och leveranser skedde icke blott till inlandet, utan även till grannländerna; till Danmark, Norge och Finland. I konstruktivt hänseende frigjorde man sig allt mera från de utländska förebilderna på samma gång som man begagnade sig av utifrån givna nya uppslag.

Det var en stolt livsgärning Antenor Nydqvist kunde blicka tillbaka på, när verkstaden firade sextiofemårsdagen av sin grundläggning med leveransen av det tusende lokomotivet. Dagen hugfästes medelst utgivandet av en magnifikt utstyrd festskrift, vari man i detalj kan följa dess utveckling från dess oansenliga början med ett tiotal arbetare upp till dess dåvarande för våra förhållanden ovanliga omfattning, givande bröd åt 6 à 7,000 människor och bildande kärnan i det Trollhättan, som den 1 januari 1916 ryckte in i de svenska städernas led som den 21 i ordningen med en folkmängd av över 13,000 invånare. Antenor Nydqvist har i själva verket mer än de flesta gjort sig förtjänt av stadsgrundläggarens namn och heder.

Den dagen fick han likväl icke själv uppleva. Den 24 maj 1914 vid halv 5-tiden på eftermiddagen lade han för alltid sig huvud till vila. Han hade då uppnått en ålder högre än som är de flesta beskärt: 97 1/3 år i det närmaste. Även i det hänseendet var han en lycklig man, att han så gott som in i det sista fick behålla sina kropps- och själskrafter oförminskade. Ännu sedan han överskridit 90-års åldern såg man honom så gott som dagligen göra sin rond genom verkstadsanläggningarna och kontoren och med livligt intresse taga del av vad som förekom. De sista åren tvangs han väl att avstå från verkstadsbesöken, men det var först under de sista månaderna egentlig ålderdomsavtyning förmärktes. En naturlig död kom som en sista belöning för en livsgärning idog och samhällsgagnelig vida över det vanliga måttet.

En teknikers levnad ligger i de verk han frambragt och det har fallit sig naturligt att teckna bilden av Antenor Nydqvist med en skildring av huru den verkstad och den industri, med vilken hans namn är förenat, vuxit upp och utvecklat sig. Men minnestecknaren kan icke stanna endast vid det yttre. Till slut måste han fråga vilka de

inre egenskaper voro, som utgjorde förklaringsgrunden till mannens ovanliga framgång. När överste Nils Ericson efter Lidströms frånfälle tillspordes, om han framgent var beredd att vidkännas den borgen han iklätt sig för lånet i manufakturdiskontfonden, skrev han i sitt svarsbrev bl. a.: ”Jag har alltid föreställt mig, att den lilla verkstaden vid Trollhättan framför de flesta anläggningar av samma slag skulle bära sig bra, för vilket deltagarnas duglighet, arbetsamhet och flädfria levnadssätt dessutom var mig en borgen” Mer än ett halvt sekel senare — på Nydqvists födelsedag 1907 — telegraferade konung Oscar II: ”Jag lyckönskar till de 90 åren, tillryggalagda på arbetets och hederns aldrig frånträdde väg.” I dessa båda med så lång tids mellanrum fällda, men samstämmiga omdömen finner spörjaren svaret.

Först den otvivelaktiga dugligheten: det klara huvudet, den snabba uppfattningen, den öppna blicken för det möjliga och det nödvändiga, det praktiska förståndet parat med erforderlig teoretisk insikt; men utom huvudets också viljans begåvning: målmedvetenheten, energien, kraften att icke blott fatta ett beslut, utan ock att det utföra.

Vidare: arbetsamheten och flädfriheten, som fann sin glädje i arbetet såsom sådant, som satte sitt mål icke i den tillfälliga vinsten, utan i driften, i verksamhetens ständiga utveckling. I denna arbets- och företagareglädje har man helt visst att söka den djupaste grunden till den optimism, den ljusa framtidstro, vilken hör till de mest fångslande dragen i Antenor Nydqvists personlighet och som 86-åringen gav ett så karaktéristiskt uttryck åt, när det gällde att avgöra om storleken av den nya gjuteribyggnaden: ”Vi skola taga steget fullt ut på en gång och bygga gjuteriet så stort som platsen tillåter.” Denna tro på framtiden var det i sin ordning, som i sin mån bidrog till de utvidgningar även och just under depressionstider, som i ekonomiskt hänseende tillhöra Trollhätteverkstadens mest karaktéristiska drag och avslöja en god del av hemligheten med dess storartade uppsving.

Slutligen: den absoluta redbarheten, vilken, så långt i mänsklig förmåga står, ”svarade för” att verkstadens leveranser uppfyllde de krav, som rätteligen kunde ställas på dem. I det hänseendet kunde alla verkstadens avnämare vara lika trygga, alltför Bohusläns små kvarnägande bönder under de första åren av verkstadens tillvaro ända till de stora statsbanekunder, med vilka han i senare år stod i affärsförbindelse. Det var väl ock denna redbarhet, vilken åt gamle ”patron” förvärvade hans underlydandes tillgivenhet och förtroende i en utsträckning, som nutiden har svårt att göra sig en riktig föreställning om.

I det enskilda livet var Nydqvist en vänsäll man och en lycklig familjefader, som satte värde på att föra ett gästfritt hus och omkring sig se glada ansikten. Till åstadkommande härav hade han god hjälp i sin sju år före honom hädangångna maka, Johanna Eleonora f. Pettersson, med vilken han år 1858 ingått äktenskap. Även hon har skapat sig ett namn, om ej i den stora världen så i de ringas hyddor: en omfattande välgörenhet inbragte henne sjukas och nödlidandes välsignelser.

Sigurd Hansson

Kort Historik över Nydqvist och Holm AB

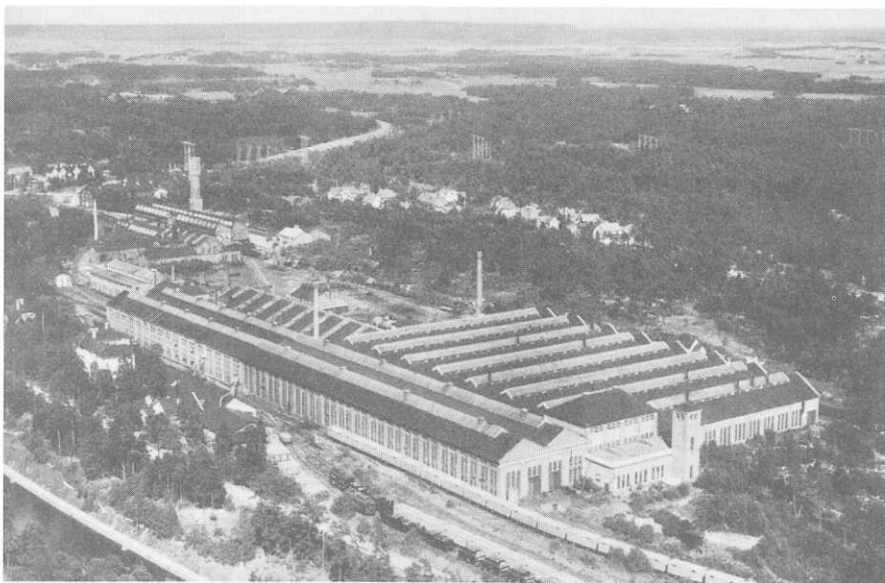
Texten är hämtad från en jubileumsskrift, som utgavs år 1936 med anledning av leveransen av den 2000:e lokomotivet.

Om knappa två år (1938) har jämt ett sekel förflutit sedan Nya Trollhätte Kanalbolag erhöll sitt kungliga privilegium, varigenom kanalbygget under Nils Ericsons ledning kunde fullbordas och därmed grunden läggas till det snart uppblomstrande industrisamhället Trollhättan. Kanalarbetet var fullbordat 1844 och tre år senare grundades Trollhättans Mekaniska Verkstad, det företag som i sena tider under grundarnas namn skulle bära Trollhättans namn långt ut över landets gränser; Johan Henrik Antenor Nydqvist och Carl Olof Holm voro jämte Johan Magnus Lidström de män, som grundade den mekaniska verkstad, vars nuvarande signatur Nohab i många fjärran länder blivit en synonym för kraftiga, glänsande, kilometerslukande lokomotiv.

Nydqvist och Holm, Grundarna, Märkesmännen

Vilka voro då männen bakom verket. Ehuru Carl Olof Holm var den äldste av de två, kan man säga att Nydqvist kommer i första rummet — icke bara i firmanamnet.

Johan Henrik Antenor Nydqvist föddes den 31 januari 1817 i Stockholm; fadern var tjänsteläkare. Hans skolbildning grundlades i hemmet, och fullbordades i Jacobs skola

Flygbild över Nydqvist & Holms verkstadsanläggningar i Trollhättan år 1936.

i Stockholm. Härifrån kom han 1832 till Teknologiska institutet, nuvarande Tekniska Högskolan. Nydqvist gick omedelbart efter examen vägen ut till praktiskt arbete. I Mölndal, där man höll på att anlägga ett spinneri fick Nydqvist sin första anställning.

Här gjorde han två värdefulla bekantskaper, nämligen med engelska spinnerimaskiner och vidare med fabriksmästaren Carl Olof Holm.

Antenor Nydqvist skulle emellertid icke bliva gammal i Mölndal. Han ville ut i världen. I maj 1836 startade han med Chemnitz som närmaste mål. Här fick han användning för sin kännedom om spinnerimaskiner: att konstruera och montera sådana blev hans närmaste uppgift. Men han var en ung man som visste vad han ville, vidare ut i världen, till Österrike, till Schweiz och till Tyskland igen, gick hans färd över den ena storverkstaden efter den andra.

År 1841 återvände Nydqvist till Sverige, kallad till driftsingenjör vid Brevens järnbruk. Under vistelsen där kom han åter i närmare kontakt med ungdomsvännen Lidström, tidigare verksam vid Teknologiska institutet, nu driftsingenjör vid Hellefors bruk. Båda sysslade framgångsrikt med uppfinningar; särskilt intresse ägnades åt de då i Sverige tämligen nya strömsnurrorna, d. v. s. de första vattenturbinerna.

Alltsedan mölndalsvistelsen hade Nydqvist stått i livlig förbindelse med Holm, vilken genom sin verksamhet inom handel och industri hade rik erfarenhet i ekonomiska frågor.

Och så mognade undan för undan tanken hos de tre att starta en egen mekanisk verkstad. Tiderna voro gynnsamma för ett dylikt företag. De svåra ekonomiska kriserna under 1800-talets förra hälft voro övervunna. Åtskilliga förlägningsplatser för sitt företag hade de på förslag; namnet Trollhättan framfördes troligen först av Holm. Det tog emellertid sin tid att få formaliteterna ordnade, men Nils Ericson visade stort tillmötesgående och så kunde anläggningsarbetet börja 1847; i november samma år var den första verkstaden färdig vid kanalens sida. Lidström fick icke länge njuta av de snart begynnande framgångarna; han avled i kolera år 1850. Trollhättans Mekaniska Verkstad blev därmed Nydqvist och Holms Mekaniska Verkstad. Holm lämnade firman 1871. Antenor Nydqvist stod därefter ensam kvar under många år; han dog först 1914, nittiosju år gammal, tyngd av år och ära, en av den svenska industriens största gestalter.

Vattenturbinernas epok

Man började med vattenturbiner. Den uppblomstrande svenska industrien behövde sådana. Man byggde turbiner för pappersbruk, klädesfabriker, sågverk, kvarnar. Arbetsstyrkan steg. Snart uppgick den till över 50 man. Man hade i början dragits med ekonomiska svårigheter, men det hade funnits hjälpande händer. Själva Nils Ericson hade varit bland dem, som försträckt kapital. Och så gick det allt bättre och bättre. Trävaruindustriens tid hade börjat i Sverige och sågarna behövde drivkraft, d. v. s. vattenturbiner. Beställningarna strömmade in. Lantbruket fick också behov av maskiner, och gjutgods av olika slag började även ingå i Nydqvist & Holms tillverkningar. Det var ett mångsidigt företag. John Ericssons varmluftmaskiner hade

Den understrecknas beställning beställs vid Trossbrettens
@ mekaniske verkstad.

3 sty axlar
2 sty Nitvaxlingshjul.
6 sty Loger med malmer
En Remtisja, 18 tums diam. 5 tum bred
En Turbin med inlopps cylindrar och lucka

Skapås @ 5 April 1848.

Nass-Essen

Så här såg firmans första order ut, ett dyrbart dokument från 1848.

börjat få avsättning och Nydqvist & Holm tillverkade dem. Till Allmänna industriutställningen i Stockholm 1866 sände man en lokomobil, som tillerkändes en belöning av första graden, silvermedalj för fulländat arbete. Men då hade firman redan börjat med den tillverkning, som framförallt skulle göra den känd.

Lokomotivens första tid

Man byggde lokomotiv. Järnvägsväsendet var nu i full gång i vårt land, 1860-talet blev de stora statsbanebyggenas decennium. Men järnvägsförvaltningarna misstrodde ännu den svenska verkstadsindustrien när det gällde lokomotiv. Det var först när major Claes Adelsköld, den kände järnvägsbyggaren, fick se en av Nydqvist & Holms lokomobiler, som han med förtjusning gav firman uppmuntran att slå sig på denna nya tillverkning. Det första Trollhätte-loket, levererat 1865, gick till en privatbana: Uddevalla-Vänersborg-Herrljunga järnväg. I likhet med alla lok på den tiden skulle detta ha ett namn och detta namn blev "Trollhätten". Om det icke behövts i trafik, skulle det också ha stått på utställningen 1866, nu kom det först med vid Stockholmsutställningen 1897, där det stod uppställt bredvid verkstadens lokomotiv nummer 500...

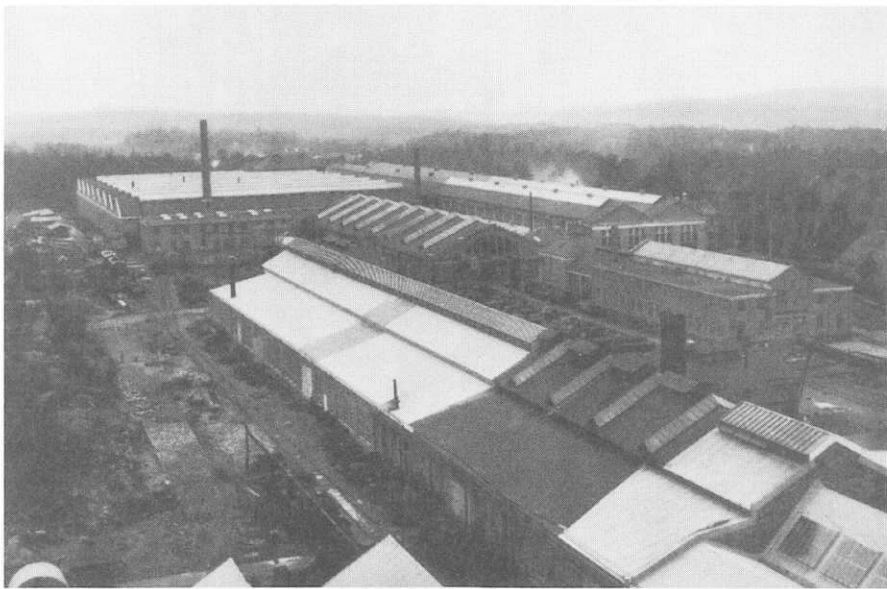
Egendomligt nog var det lokomotivtillverkningen, denna firmans senare stora specialitet, som kom de båda kompanjonerna att separera. Holm lämnade, som redan omtalats, firman 1871. Då hade man tillverkat jämna två dussin lok. Den framsynte och energiske Nydqvist såg framtiden i denna tillverkningspecialitet, den äldre Holm misstrodde den. Och så lämnade han firman och kompanjonen.

Inre växt och utvärtens bekymmer

Man hade haft andra bekymmer än de första årens kapitalbrist. Trollhättan var omkring mitten av förra århundradet visserligen en i många avseenden förträfflig plats för en industri, men den saknade en viktig betingelse för att vara idealisk: kommunikationerna voro tämligen dåliga. Man var hänvisad till vattenvägen, som under vintrarna var stängd. Ju större pjäser verkstaden frambringade, desto mera trängande blev transportfrågan. De första loken gingo på pråmar eller pråmliknande farkoster till Vänersborg för vidare befordran med den då för tiden smalspåriga Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga järnväg, som hade öppnats för trafik 1866. När statens järnvägar började uppmuntra Nydqvist & Holm med lokomotivbeställningar byggde man en särskild transportångare, som naturligtvis fick namnet ”Trollhättan”. I och med att Bergslagsbanan 1877 blev färdig med station i Trollhättan blevo transportförhållandena avsevärt förbättrade. Men riktigt bra rustad i detta avseende blev verkstaden först när den fick direkt anknötning till denna järnväg och därmed till det svenska järnvägsnätet. Det skedde i relativt sen tid. Först 1894, nära ett halvsekel efter grundandet, var verkstadsanläggningen med järnväg anknuten till de svenska banorna. Och denna 3 km långa järnväg fick firman själv bygga från sitt område till Trollhättans station.

Expansionen på marknaden motsvarades självfallet av en expansion av anläggningarna. Det ursprungliga verkstadsområdet var beläget väster om kanalen. Undan för undan fullbyggdes det. När hela området 1895 var utnyttjat hade firman och kanalbolaget

Gjuteri, maskin-, ångpanne- och montageverkstäder vid Nydqvist & Holm.

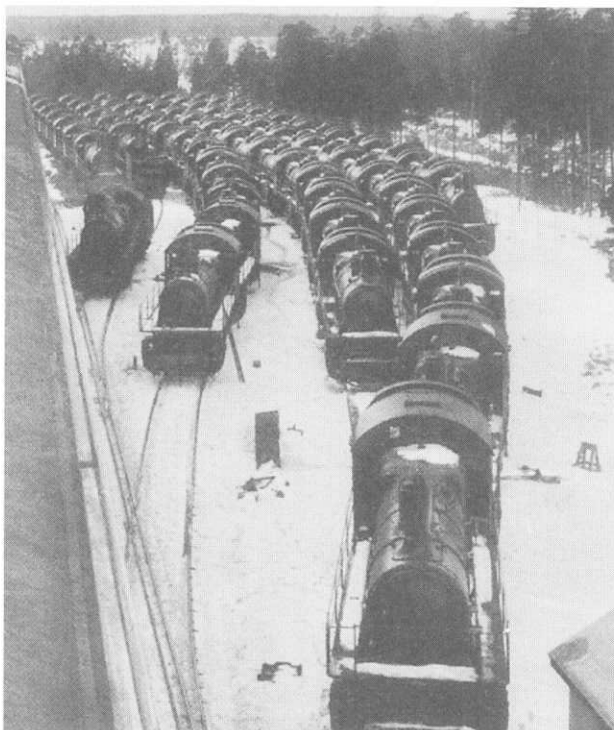

redan träffat överenskommelse om nya markförvärv på över 44,000 kvm öster om kanalen. Dessa tomters exploatering begynte två år senare. Expansionen i Trollhättan fortgick kontinuerligt.

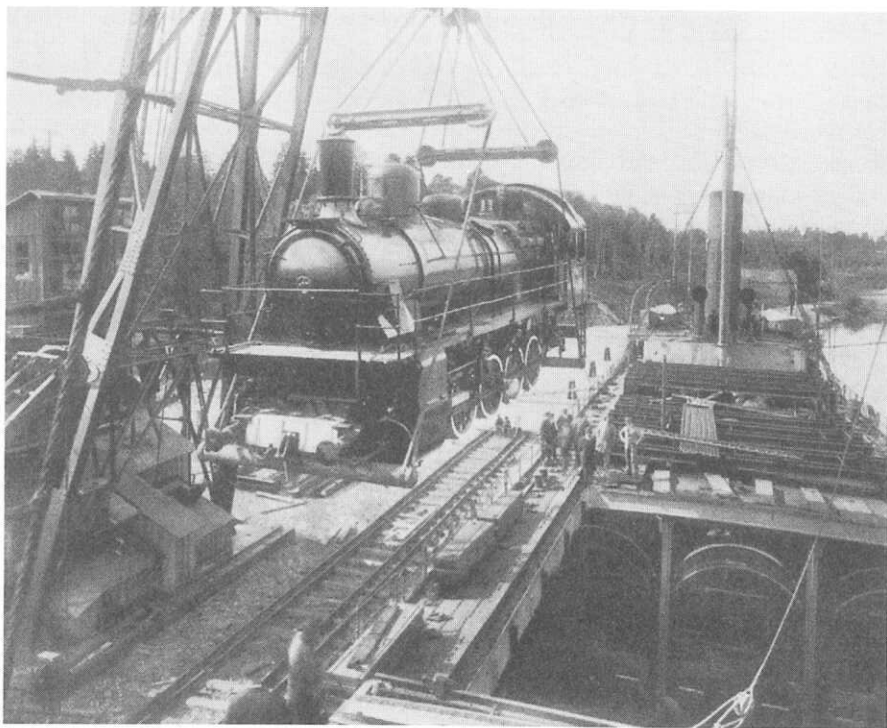
1.000 Lokomotiv — Den största beställningen i Järnvägarnas historia

År 1912 firade Nydqvist & Holm ett anmärkningsvärt jubileum: lokomotivet nummer 1.000 lämnade verkstaden. Det märkliga tillfället firades bl. a. med utgivandet av en ståtlig minnesskrift. Gamle Antenor Nydqvist levde ännu, nu en industriens vördnadsbjudande patriark. I den föregående framställningen har någon gång signaturen Nohab, Nydqvist & Holm aktiebolag, använts. Det har varit ett anakronism, ty först 1916 ombildades detta landets största privatägda företag till aktiebolag. Exporten hade vuxit, inte minst på grannländerna. Det friska kapitalet användes till bland annat utvidgningar av verkstäderna.

Världskriget gick över och världen ropade efter andra verkstadsprodukter än kanoner och tanks. År 1920 inträffade något, som antagligen skulle ha kommit till och med den i ordets fulla mening moderna Antenor Nydqvist att häpna om han levat. Firman fick i ett enda slag en beställning på 1,000 stora godstågslokomotiv för Ryssland, den största

Färdiga lok för leverans till S. S. S. R.

Lastningen skedde vid firmans egen kaj.

ordern i lokomotivindustriens historia. Beställningen fullföljdes visserligen bara till hälften, men det var vackert så. Historien om denna leverans kunde svälla till ett stort epos, icke utan sina romantiska drag.

Betydande utvidgningar måste företagas. Verkstadsområdet nådde nu en yta på omkring 188.000 kvm, varav en tredjedel var bebyggd. Arbetsstyrkan bringades upp från 1,200 till 2.600 man. Transportproblemet komplicerades genom att de ryska järnvägarna ha större spårvidd än de svenska. En särskild lastkaj måste anläggas i Trollhättan och på denna byggas en lastkran, som kunde ta ett stort lok i ett grepp och placera det ombord på transportfartyget.

Betalningen erlades i guld, delvis i förskott. I Reval hämtades med en särskild ångare några tiotal ton guld i tackor som Sveriges riksbank sedan hade nöjet att växla i gångbart mynt. I genomsnitt lämnade ett färdigt lok verkstäderna varannan dag. Men det var inte bara Nydqvist & Holm, som profiterade av denna jätteleverans.

Många bruk och verkstäder i Sverige måste sätta till alla klutar för att entreprenören skulle kunna fullgöra sitt kontrakt.

Elektriska lok och ångturbinlok

Den s. k. rysstiden var förbi och arbetet vid verkstäderna återgick till mera normala proportioner. Ständigt hände dock något nytt inom branschen. Argentina och Brasilien beställde lok. De svenska statsbanorna började elektrifieras och Nohab var en av de firmor, som byggde de nya loken med elektrisk utrustning från Asea. Det var ingen debut på detta område, men först 1925 tog denna tillverkning fart. Också ångloken förändrades. Bolaget förvärvade tillverkningslicens från A. B. Ljungströms Ångturbin och började även bygga turbindrivna lokomotiv. Ett dylikt turbinlok hos firman skulle komma att få en särskild betydelse, varom mera längre fram.

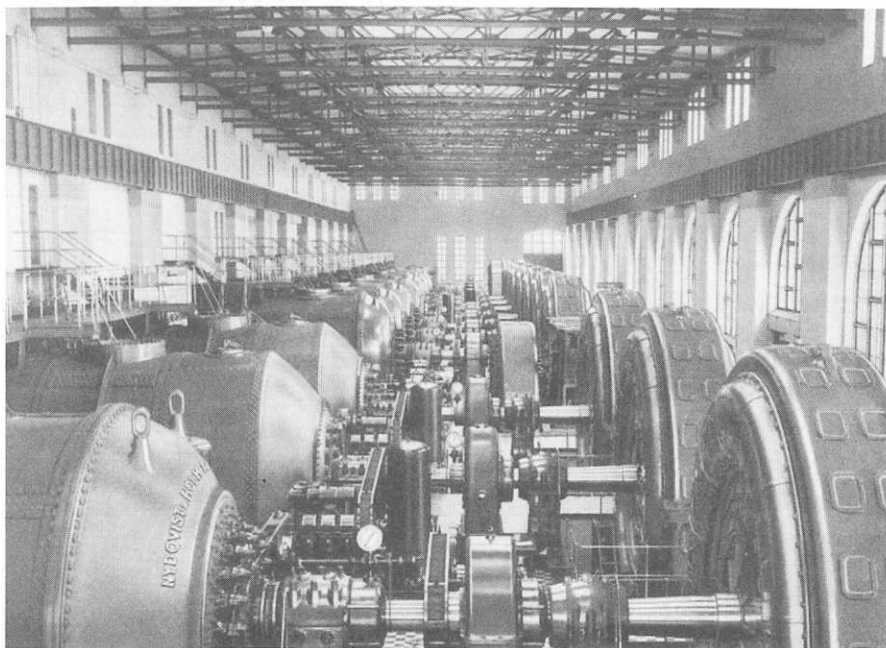
Järnvägsbyggnad i Turkiet och Iran

Nydvist & Holm var för längesedan ett känt namn på exportmarknaden, när ryssarna gjorde sin storbeställning. Det var därför inte förvånande, att Turkiets regering vände sig till firman 1926–1927 med en tämligen komplicerad beställning. Det storstilat planerade trafiknätet över Mindre Asien skulle i snabb takt utbyggas, och nu beordrade man inte längre bara lokomotiv, man ville ha hela järnvägar med lok, godsvagnar, passagerarevagnar, snöplogar, allting. Kontraktet med Nohab omfattade c:a 900 km järnväg, och av rullande material var det fråga om 100 lokomotiv och 1,500 vagnar. Lokomotiv var man van vid att bygga, järnvägsvagnar var en nyhet för firman, men man inrättade sig snabbt efter detta nya krav. Något svenskt företag med intresse för att bygga järnvägar i Turkiet lyckades man däremot inte finna, varför man nödgades vända sig till utländska entreprenörer, och så kom man i förbindelse med de danska firmorna Kampmann, Kierulff & Saxlid samt Saabye & Lerche. Många svenskar fingo arbete därnere och ungefär 80% av alla ingenjörerna vid byggnaden voro skandinaver. Det var en beställning, som gick på betydande belopp, och efter nio års arbete kunde man vid senaste årsskiftet säga till turkarna: Var så god, järnvägen är serverad!

Detta nordiska järnvägsarbete följdes 1933 av ett likartat uppdrag. Det framåtgående Persien, numera Iran, ville ha en järnväg tvärs genom landet, från Kaspiska havet i norr till Persiska viken i söder. Den svensk-danska byggnadsgruppen från Turkiet åtog sig under beteckning "Consortium Kamsax" ledningen av de egentliga anläggningsarbetena, och åt Nydvist & Holm anförtröddes betydande leveranser av rullande materiel: lokomotiv, godsvagnar av olika slag, specialvagnar och passagerarevagnar. Bland dessa sistnämnda befinner sig den salongsvagn för shahen, vars modernt orientaliska prakt åtskilligt låtit tala om sig; dikten torde dock denna gång kanske något överträffa verkligheten. Beställningen av den rullande materielen har till största delen förmedlats varubytessvägen genom Iranska Kompaniet i Stockholm.

Gammalt och Nytt mötas: Vattenturbiner och flygmaskinmotorer

När detta skrives — den 5 april 1936 — är det på dagen åttioåttio år sedan firman fick sin första order; den löd på en vattenturbin. Det är en tillverkningspecialitet, som Nydvist & Holm hållit uppe genom decennierna. Ett flertal av våra största kraftverk

Maskinsalen, Trollhätte kraftverk.

återfinnas i firmans orderlistor. Enbart i svenska statens kraftverk alstras mer än en kvarts miljon hästkrafter genom Nohab-turbiner. Dylika finner man också lite varstans jorden runt, där vattenkraft nyttiggöres.

Den ena tillverkningen ger den andra: propellerturbiner avsedda för låga fallhöjder, propellerpumpar för bevattnings- och torrlägningsföretag följde de vanliga vattenturbinerna.

Dieselmotortillverkningen är i Trollhättan redan tio år gammal, och ett betydande antal motorer, såväl stationära som för fartygsdrift, lämna nu varje år verkstäderna. Hesselmans råoljedrivna lågtrycksmotorer kan man också beställa hos Nohab. Dessa ha bland annat kommit till användning för tullverkets nya jagare, avsedda att hålla efter smugglarna längs våra kuster.

Inte ens själva blomman av motorindustriens produkter, flygmaskinsmotorerna, är man i förlägenhet för. Sedan svenska staten förvärvat licens från en av världens förnämsta flygmotorfabriker, The Bristol Aeroplane Co. Ltd. i England, överläts tillverkningsrätten för dessa motorer på ett dotterbolag till Nydqvist & Holm, Nohab Flygmotorfabriker a. b. Tillverkningen sattes igång för fem år sedan och bolaget tillverkar nu samtliga s. k. krigsmaskiner till svenska flygvapnet. Det är att hoppas, att även civilflyget kommer att draga nytta av denna tillverkning.

Lokomotivet nummer 2.000 ångar åstad

I det föregående har i snabba, summariska drag tecknats en svensk industris uppkomst och utveckling. Man kan inte säga att denna firma undergått "skiftande" öden, tvärtom synes en kontinuerligt stigande kurva vara den korrekta bilden av dess fortkomst. Men naturligtvis kunna vissa variationer i den yttre bilden av rörelsen tecknas. Rent topografiskt sett har en förskjutning skett så, att anläggningarna, som uppstodo på västra sidan av kanalen, under hand överskredo denna för att i våra dagar vara koncentrerade till östra sidan.

Också i tillverkningen ha vissa förändringar skett, betingade av den allmänna utvecklingens gång. Men när gemene man hör namnet Nydqvist & Holm tänker man oundgängligen på lokomotiv. Man skulle kunna säga att lokomotiven äro Nohabs öde. Lokomotiven voro gamle Nydqvists skötebarn. Med lokomotivtillverkningen nådde firman rikserkännande. Kring lokomotiven kretsade de stora expansionsepokerna. Lokomotiven bildade milstenarna i firmans snart sekelgamla väg till allt större uppgifter.

Därför är det en naturlig sak att Nydqvist & Holm Aktiebolag stannar som inför ett jubileum, när lokomotivet nummer 2.000, tidsenligt ett ångturbinlok, ångar ur från verkstäderna för att bli en kugge i det svenska kommunikationsmaskineriet, i vars historia Nydqvist & Holm är ett av de stora namnen.

En av maskinverkstäderna, avdelning 60.

Produkter, som under årens lopp har tillverkats av Nydqvist & Holm (Nohab)

Sammanställningen är gjord av medlemmar i föreningen "Gamla Trollhättepojkar".

Strömsnurror - Turbiner	Betesupptagningsmaskin
Boktryckspressar	Startvevar för bilar
Socketpressar	Landsvägsbussar
Krossmaskiner	Rälsbussar
Oljekvarnar	Traktorer
Signalkanoner	Vägskrapor
Kvarnverk	Potatishackor
Ångpannor	Slipersimpregneringsutrustning
Ugnsbeslag	Skomakarmaskiner
Hamnkranar	Svetstransformatorer
Gravkors	Punktsvetstänger
Gjutna järnstaket	Snöslungor
Klocklod	Smideshammare
Bakplåtar	Smidesstäd
Pressjärn för mösstillverkning	Revolversvarvar
Järnbroar	Bultsmidesmaskiner
Ringar till åkervältar	Dävertar till Titanic och Olympic
Grytor	Luftkompressorer
Spisar	Suggasverk
Ångmaskiner	Gasmaskin
Lokomobiler	Skruvar till Panamakanalens slussar
Takspånhyvlar	Kanontorn för krigsfartyg
Sågbänksrullar	40 mm Automatkanoner
Tröskverk	Eldrör
Hackelsemaskiner	Stridsvagnschassi
Skumplogar	Grenslétruckar
Gasklockor	Portalkranar
Varmluftsmaskiner	Containerkranar
Ånglokomotiv	2 st Segelfartyg
Godsvagnar	2 st Ångfartyg
Tankvagnar	Lastpråmar
Pumputrustning för vattenverk	Ellokomotiv
Tvåtakts explosionsmotorer	Diesellokomotiv
Dieselmotorer	Tidningstryckspressar
Vakuumporkningsapparat	Utrustning till atomreaktorer
Utrustning för upptagande av föremål på havsbotten	Stenslipmaskin
	Rakbladsslipmaskin

Trollhätte-Polletter

Ordet pollett för i våra dagar tanken till nöjesfältens spelmaskiner. Alltsedan 1600-talet var emellertid polletter vanliga som betalning för utfört arbete eller köp av varor.

Bristen på växelmynt samt t. ex. brukens vilja att styra såväl löner som de anställdas inköp gjorde att en flora av polletter kom till användning.

Här i Trollhättan användes vid byggandet av 1800-års slussar kopparpolletter för inköp av 1 resp. 2 kannor dricka. En kanna dricka var 2,62 liter, men det hårda kroppsarbetet och den salta maten gjorde, att törsten var god.

Spritpolletter à 1, 2 och 3 liter användes till omkring år 1917 för inköp i "Boa", som Trollhättans Brännvinsbolag brukade kallas. Polletterna löstes in i en kassa, varefter de törstiga fick bege sig till lagret, där den eftertraktade drycken fylldes i medhavda kärl.

En annan Trollhätte-pollett är den s.k. Toppö-pengen. År 1835 var bron över till Toppön klar. Den var byggd av Kanalbolaget under övermekanikus Nils Ericsons ledning för att underlätta för turisterna att på nära håll se de mäktiga Trollhättefallen. Polletten såldes av en brovakt för 25 öre och polletten fick läggas i en låda vid passerandet av bron. Inkomsten från försäljningen gick efter avdrag för brovaktens lön och underhåll av bron till Kronprins Oscars skola. När ansvaret för skolan år 1862 hade övertagits av Trollhättans församling fick flickslöjdskolan pengarna, som t. ex. år 1881 var 1.000 kronor, en icke föraktlig summa vid denna tid.

År 1968 lät Vattenfall nypräglade 10.000 st Toppö-polletter, vilka såldes som souvenirer av turistföreningen och fornminnesföreningen. Den nypräglade polletten är endast präglad på ena sidan, vilket skiljer den från den ursprungliga, som på baksidan hade "reklam" för tillverkaren "Sporrong & Co".

Toppöbron (vid pilen).

Bland Werner Johnssons efterlämnade böcker fanns ett litet häfte "Götiska Förbundets Skola i Mölndal 1824 - 1924". En minnesskrift på förbundsstyrelsens uppdrag utarbetad av C.J. Gardell, tryckt i Göteborg 1924. De tre sidor i skriften, som berör Trollhättan återges här i faksimil. Betr. Gustaf Jochnick anges, att han var styrelseledamot, men då han var bosatt i Trollhättan, kunde Jochnick enligt stadgarna inte antaga någon funktion i förbundets styrelse.

I. Förbundets första skola upprättas i Trollhättan.

Äger bestånd åren 1818—1823.

Med syfte att verka för fosterlandskärlekens och därmed förbundna gamla svenska dygders återupplifvande stiftades den 25 Juni 1815 ett förbund, som kallade sig Götiska Förbundet. Såsom en särskild sida af dess verksamhet angafs redan tidigt skolundervisningens främjande. Det vore nämligen af vikt, att det uppväxande släktet kunde genom en nationell ansvarsfull undervisning vinnas för de höga ideal, Förbundet uppställt som sina. En af stiftarne, **Thure August von Södow**, sedermera filosofie magister, rektor m. m., gaf vid ett af de första sammanträdena ett klart och bestämdt uttryck för denna mening, då han yttrade: "Men framför allt bör det vara vårt bemödande att inom oss samla sådana män, som äga inflytande i afseende på ungdomens bildning, emedan det blott är på den uppväxande generationen vi kunna trygga våra förhoppningar; ty patriotismen, denna höga dygd, födes icke af ögonblickets ingifvelser och hänryckning. Den utvecklas och mognar långsamt till sin fullkomliga skönhet under fostrarens sorgfälliga vård."

Det dröjde ej länge, innan det målmedvetna unga förbundet tog upp frågan om inrättandet af en skola för den första undervisningen. Styrelseledamoten faktorn (uppsyningsmannen) **Gustaf Jochnick**, som var bosatt i Trollhättan, framlade redan på våren 1816 ett memorial med förslag, att den tilltänkta skolan måtte upprättas i detta samhälle, "hvar-est den är af högsta behof i anseende till den mängd fattigt arbetsfolk, som därstädes äro boende". Han erbjöd sig därjämte att till den blifvande skolinrättningen få lämna ett

Tel!

honom tillhörigt hus, bestående af tre rum, att i tre års tid få begagnas utan någon afgift, samt att dessutom anskaffa nödig ved till skolan mot blott två riksdaler banko för år.

Vid ett sammanträde på sommaren samma år kom denna fråga till afgörande. Förbundet beslöt enhälligt, att skolan skulle förläggas till Trollhättan*) samt om möjligt taga sin början den 1 nästföljande Oktober. Ett af styrelsen uppgjort förslag till ordning för skolan godkändes. Till undervisningsinspektör utsågs fil. magistern prosten **Nils Peter Norrman** i Tunhem och till ekonomiinspektör faktorn Gust. Jochnick.

Lärare antogs likväl icke vid detta sammanträde, ty man ville först förvissa sig om, huruvida skolan kunde börja sin verksamhet den tilltänkta dagen. Detta skedde dock ej, trörligen af brist på tillräckliga penningemedel. Först den 19 Nov. 1817 utsågs lärare. Bland flera sökande valde styrelsen prästmannen Carl Magnus Lithner, som då var lasarettspredikant och collega scholæ i Vänersborg. Skolans öppnande och högtidliga invigning ägde rum den 12 Januari 1818. I det tal, hvarmed Förbundets ordförande David Jochnick jr inledde högtidligheten, yttrade han bland annat följande ord, som klart belysa Förbundets fosterländska sträfvan:

"Detta förbund har i underdånig skrifvelse till konungen förklarat sitt beslut vara att i hänseende till välgörande först vända sin uppmärksamhet på inrättandet af en skole-anstalt i landsorten, där den fattiges barn må inhämta en undervisning, som näst kärleken till religionen inplantar den till konung och fosterland. Se här i dessa få Förbundets egna ord hufvudsumman af ändamålet med skolan! Se här den lag, efter hvilken Förbundets ombudsmän skola bestrida förvaltningen. Dessa tvenne dygder, kärlek till religionen och kärlek till fäderneslandet, äro nära besläktade: den förra föder merendels den senare, den förres inplantande är ofta

---

*) Trollhättan var då en rote i Gerdhems socken, Tunhems pastorat. Genom de många kvarnar och sågverk, som där anlagts, hade platsen blifvit en folkrik fabriksort.

den senares danande. Hurudan vore väl den kristen, som icke hyste en sann och liflig kärlek till det land, som moderligen fostrat honom i sitt sköte? Visserligen icke sann. Därför har Götiska Förbundet stadgat, att patriotismen skall vara det andra hufvudstycket för undervisningen. Historien skall kraftigt bidraga att i barnens hjärtan inplanta denna dygd. Lärarens samtal med dem skall förklara henne, framställa dess sköna sidor och den tacksamhet, som är hennes ovanskliga tillhörighet."

För att bilda sig ett omdöme om betydelsen af Götiska Förbundets initiativ att upprätta en skola för landsbygdens behof bör man erinra sig, att något ordnad folkskoleväsen för hela riket icke fanns förrän efter 1842, då allmänna folkskolestadgan utfärdades, och att ännu, vid en så sen tidpunkt som då, öfver hälften af rikets församlingar saknade hvarje folkskoleinrättning, om ock nödortftig läsning och förberedande konfirmationsundervisning enligt kyrkolagen på sina ställen ägt rum.

Sedan skolan pågått i något öfver tre år, hvarunder förutnämnde prästmannen Lithner varit anställd som lärare, började stridigheter att uppstå mellan skolans styrelse och Lithners efterträdare, S. M. kandidaten Gustaf Gerhard Svebilus. Dessa stridigheter, som rörde undervisningen och barnens behandling, syntes icke kunna för framtiden biläggas, hvadan Förbundet uttalar sina bekymmer öfver att på grund af skolans aflägsna läge från Göteborg ej vara i stånd att ägna skolan den närmare tillsyn, som fordrades, för att syftemålet med densamma skulle kunna uppnås. Den 9 December 1822 beslöt Förbundet att upplösa skolan och flytta den till annan, närmare Göteborg belägen plats. Åtskilliga förbundsmän voro dock bestämda motståndare till förflyttningen, men de allra flesta voro öfvertygade om nödvändigheten däraf. Hösten 1823 upphörde Förbundets skola i Trollhättan. Dess historia var således ganska kort. Blott omkring sex år var hon i verksamhet och hade därunder varit till glädje och bättnad för många hem i den folkrika fabriksorten.

Bland Werner Johnssons efterlämnade papper fanns en avskrift ur Domsagans arkiv om bouppteckningen efter Dr Carl Rinman. Förutom att värderingssummorna i våra ögon är mycket låga, kan det vara av intresse att se med vilken noggrannhet allt fördes upp i bouppteckningen.

För att få ett begrepp om priser år 1880 kan nämnas att en trädgårdsarbetare fick kr 1:50 för ett dagsverke och en professor i kirurgi hade 3.500 kronor i årslön. För en kyckling fick man betala 50 öre, en kulört service Ironstone China kostade 36 kronor.

Att resa Göteborg-Skövde 3 klass snälltåg kostade 5:50 och logi på Hotel Kung Karl i Stockholm fick man från kronor 1:50. Varmrätt, öl och brännvin på restaurang Runan kostade 60 öre.

(Prisuppgifterna är hämtade ur Lars O. Lagerqvist/Ernst Nathorst Böös bok "Vad kostade det?") I "Stranna" nr 5 sid 118-122 finns en levnadsbeskrivning över Dr Carl Rinman.

Bouppteckning efter Dr Carl Rinman

Död 14 juni 1879. Bouppt. 26 juni 1879

Med. Dr och riddaren Carl Rinman som avled den 14 juni 1879 ogift utan bröst- arvingar. Närmaste arvingar systrarna Johanna och Mathilda Rinman i Uppsala, båda myndiga och närvarande, ävensom bruksförvaltare Samuel Andersson i egenskap av executor testamenti. Boet uppgavs av Sam. Andersson, vilken uppvisade testamente 3 april till förmån för fröknarna Johanna och Mathilda Rinman.

Kontant	400:—
Fordringar:	
Enskilda Banken Vänersborg	14.000:—
d:o 5.000:— +18.000:—	23.000:—
d:o 6.000:— + 5.000:—	11.000:—
R. Boysons revers	3.000:—
C.O. Holms revers	500:—
8 st Sätt? brev i Vbgsbanken	4.000:—
6 st. aktiebrev i Necken	150:—
	<hr/>
	57.014:— med ränta.

Guld: 2 guldringar 10:—, 2 bröstnålar 3:—, 1 fickur 50:— 1 d:o med silverkedja 15:—.
Silver: Härborste, klädesborste, 1/2 duss matskedar; 1 silvergaffel, förläggsslev, ragusked, 1 d:o, 2 pokaler, 2 små bågare, 1 räfflad snusdosa, sockertång, istång, 1 duss teskedar, sockersked, sässked, strösked, senapssked, saltsked. S:a 241:60.

2 frukt/ostknivar, papperskniv, 1 par ljusstakar, saltspade, bordsklocka.

Nysilver: Skrivställ, kakspade, 2 smörknivar, kaffekanna, tillbringare, sockerskål, grädd- snipa, 2 ljusstakar.

Koppar, malm, brons. Kopparkruka, 4 kastruller; kittel; långpanna, kittel; vattenkan-
na; bykkittel; konstsaker av brons; 3 par stakar av malm, mortel. Möbler: stoppad sof-
fa med överdrag 10:—; säng av björk 8:—; spegel 2:50; 2 mindre bord 3:—; komod 5:—;
3 bokhyllor 6:—; soffa med stoppat överdrag 15:—; spelbord av mahogny 10:—; d:o av
björk 3:—; byrå av björk 3:—; väggspiegel 10:—; toalettspiegel 2:—; 10 stoppade stolar 25:—;
stövelknekt, lampskärm, 2 tavlor 3:—; sittsoffa med mörkt överdrag 12:—; d:o med gult
överdrag 15:—; länstol 10:—; korgstol 1:—; 2 mindre spelbord 6:75; 2 gungstolar 6:—; byrå
10:—; bordstudsare med ställ i kupa 15:—; divansbord 12:—; barometer 6:—; fönsterbord
2:—; bokskåp av ek 20:—; 4 byster 5:—; hörnhylla 0:25; stoppad soffa 20:—; schiffonier
12:—; målat bord 1:50; spelbord av björk 3:—; gammal spegel 3:—; komod 1:50; flask-
foder med flaskor 6:—; 6 stoppade stolar 18:—; tobaksask 1:—; kassakista 6:—; skänk 7:—;
slagbord 6:—; 4 stoppade stolar 12:—; väggur 10:—; soffa 3:—; köksbord 1:—; komod, 2
stolar 2:50; isskåp 15:—; 2 komoder 6:—; 7 stolar 11:—; 12 rörstolar 12:—; hörnskåp
1:—; nattstol 1:—; 22 div tavlor 10:—; matbord 5:—.

Linne: 6 borddukar, 2 duss servetter, 1 duss handdukar, 8 par lakan, 9 örngott, 1 duss
örngott, 4 st finare d:o, 34 skjortor 34:—, 12 par kalsånger 9:—, 2 duss näsdukar, 2 duss
d:o rutiga.

Sängkläder: Bolster, kudde tagelmadrass, dubbelfilt, enkelfilt, strykfilt, 2 täcken.

Glas, porslin, 2 bättre karaffiner, 4 sämre, 3 sejdlar, 8 champagneglas, 1 duss pokaler,
11 st vinglas, 12 d:o 12 punchglas, bordställ, saladierassietter, bunkar, isskål, vattenka-
raffin, tallrikar 4 duss, fruktfat, såskopp, syltställ, fruktfat, 1 duss äkta kaffekoppar.
Gångkläder: Blå klädeskappa, brun d:o, grå d:o, grå nattrock, gredelin d:o, grå d:o,
blommig d:o, röd d:o, grön d:o, sjubbskinnpäls 30:—; tulubb av fårskinn 10:—, d:o får-
skinn 5:—; ytterrock 6:—; kappa 3:— d:o brun 4:—; mindre rock brun 5:—; blå bonjour
8:—; grå d:o, frackkostym 25:—; 10 par byxor, 7 västar, 5 sommarvästar, 14 par bom-
ullstrumpor, 6 par ullstrumpor, 3 svarta hattar, 4 div d:o vintermössor, 2 sommar:d:o,
4 par stövlar med galoscher, 2 par tofflor, 2 nattsäckar, resväska, 3 par stövlar utan ga-
loscher, 2 filtar, resfilt.

Diverse: kontorsmatta 10:—, 2 divansmattor 3:—, 1 värja, 7 käppar, paraply, 3 Eskilstu-
na rakknivar, 2 d:o i etui, 12 div rakknivar, 1 etui med rakknivar, div medaljer, glasö-
gon, div snusdosor, portmonnä, 1 revolver med patroner 10:—, kikare, tub, 2 sjöskums-
pipor med beslag 5:—; etui 2 linealer med sax, 1 större 5 mindre snusburkar, 1 ampel,
långgardiner, rullgardiner, presenning, baljor, kokesgryta, 2 kaffebrickor, kirurgiska in-
strument, 1/2 duss smörknivar, gungbräde med bockar, soffkuddar, div böcker i medi-
cin, naturvetenskaper, romanlitteratur, språkkunskap m.m. 900:—; 1 klosett 30:—.

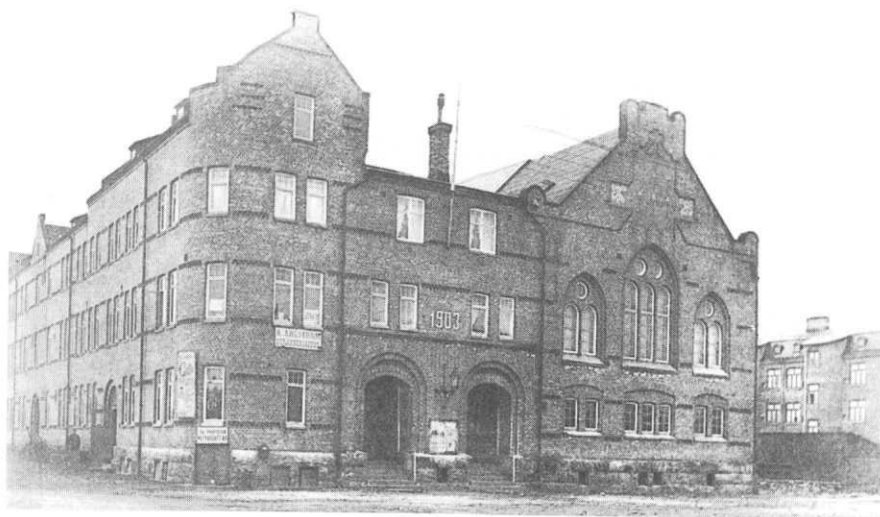
Skulder: Läkararvode 300:—, begravningskostnader 310:—; bouppteckningskostnad
100:—; arvode enl testamente till Sam. Andersson 1.000:—.

För pigan Anna Kattarina Petersdr avsättes en fond av 3.000:— varav räntan tillfaller henne under sin återstående livstid. För änkan fru Karolina Kopp d:o 4.000 varav hon uppbär räntan under sin livs-
tid. Pigan Anna Kattarina kost och lön till 24 okt 1879 100:—.

Boets behållning: 51.274 kr 42 öre.

Allt riktigt uppgivet Sam. Andersson.

Närvarande: John O. Forsell, A.I. Pettersson.

Sveasalen.

Visa vid N.G.T.O:s Bazar i november 1904

(kan sjungas på melodin "I Lissabon där dansar de . . .")

Finns någon nu uti vår värld
Som efter nöje står
Han kovan tar och glatt hans färd
Till Sveasalen går.
En stor bazar han finner då
Vars maka man ej sett.
Där mycket nöje man skall få
För slanten som man gett.

Välkomna då båd stora, små
Här finns det plats för er.
Gör ett besök och titta på
Hur fästligt sal'n sig ter.
Och har man äntligt kommit in,
Gå härifrån ej fort.
All sorg och oro ur vart sinn
Musiken blåser bort.

Och högtidstunder utav skratt
Beredes var och en,
Historier, ja rent besatt,
Berättas uppå scen.
Och vackra visors mängd minsann
Ej heller glömmas får.
Och mer som här ej nämnas kan
På scenen försiggår.

Fast trångt det blir man ändock gör
Kring salen runt visit,
Men ferrishjulet gnissla hör
Och därför drages dit.
Tombola och jag nämna vill,
Ej heller den förglöms;
Gå dit en var och lycka till –
Där många vinster göms.

För skyttesaken som man vet
Var man intresse har,
Båd' folket och dess överhet
Sitt strå till stacken drar.
Och därför som brukligt är
En skjutbana här finns.
Nu passa på och tävla du
Ty höga priser vinns.

Och fruktstånd även finnes här
Och pepparkaka rar,
Fiskedamm och karameller
Och rättvisa vi har,
Biljard och postkontor också
Och mycket underbart
Och mer som här ej skulle gå
Att skildra riktigt klart.

Nu salen runt vi vandrat har.
Vad finns det mer att se?
Jo vänta Ni, vi nu ha kvar
Ett tidsenligt kafé,
Och nu uti ett fästligt lag
Gå dit en stund och njut
Och härmed avsked tager jag
Och visan den är slut.

Nedanstående artikel är hämtad ur det illustrerade bokverket "Sveriges Industriella Etablissementer", 1871 - 72.

Önans Trämassefabrik vid Trollhättan

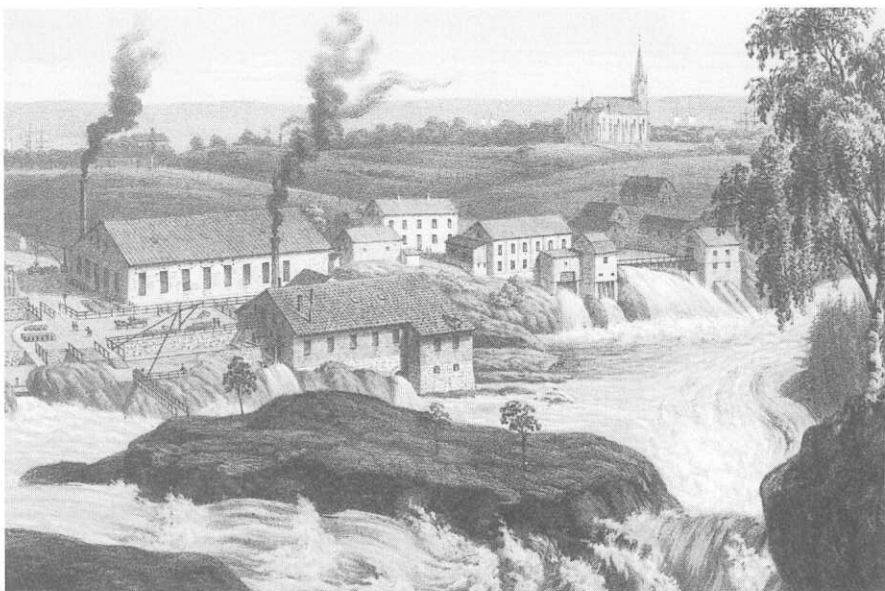
"Vår tid är uppfinningarnas" och vi är därför så vana att nästan dagligen höra nya sådana omtalas, att flertalet halkar förbi vanliga människors, d. v. s. icke fackmäns uppmärksamhet; men när man för omkring 20 år sedan fick höra talas om att papper, såväl finare som grövre, kunde tillverkas av vanligt trä, då lyssnade ofrivilligt var och en, flertalet säkert inom sig tvivelsamt tänkande: kan detta vara sanning? Ja det var sanning och har sedan dess blivit det i ännu högre grad sedan vetenskapen, i stället för att till träets sönderdelande använda mekaniskt och öppet verkande krafter, genom kemiens tillhjälp förstått, att för samma ändamål begagna de naturkrafter, som därför att de arbeta i det tysta och fördolda likväl icke är mindre effektfulla.

Trämassefabrikationen sönderfaller nämligen i 2:ne delar: den varigenom träets sönderdelning och fibrernas framställande sker på mekanisk väg, genom så kallad slipning, och den varigenom samma ändamål vinnas på kemisk väg medelst ånga och skarpt frätande syror. Båda arterna av fabrikation avse tillgodogörandet av de växtfibrer, som finnas i vanligt trä, för att sedermera använda dessa vid pappersfabrikationen såsom surrogat för lump.

Den fabrik, som bilden på sid 156 visar, tillverkar trämassa endast på mekanisk väg, och fastän den massa som på sådant sätt åstadkommes ej uppnår så för ändamålet utmärkta egenskaper, som den kemiskt beredda besitter, kommer den dock alltid helt säkert att för sin billighet finna ett mycket stort användande.

Vid det för sina storartade vattenfall och en i övrigt hänförande natur vittbekanta Trollhättan, på den lilla, vid vänstra stranden av Göta älv, mitt emot de båda 30 fot höga, majestätiska Toppöfallen, belägna ön Önan anlades 1857 av Rosendahls Fabrikers Aktie-Bolag i Göteborg en fabrik för att, såsom patentet lydde: "genom slipning, under tillopp av vatten, bereda en för pappersfabrikation tjänlig massa". Denna fabrik i Heidenheim, ursprungligen anlagd efter Heinrich Voelters då nyss uppfunna system, var den allra första i sitt slag i Skandinavien, och snart sagt den första i världen, ty de små försöksanläggningar varmed man liktidigt arbetade i Tyskland kunde svårigen få namn av fabriker. Tillverkningsmetoden, som framställer massan pressad i kakor av halvtorr beskaffenhet, är nu genom fortgående och dyrbara experiment väsentligt förändrad och förbättrad.

Rosendahls Fabrikers Aktiebolags Trämassfabrik vid Trollhättan.

Önans trämassfabrik sönderfaller i tvenne avdelningar, nämligen:

Gamla fabriken,

vars arbetsmaskiner utgöres av 9 slipmaskiner, 6 sorterapparater, centrifugalholländare, hydraulisk press, cirkelsåg och värmeledning, och villkens drivkraft består i 2:ne turbiner, om 200 hästkrafter vardera; samt

Nya fabriken,

som har 10 slipmaskiner, 4 sorterapparater, 2 centrifugalholländare, 2 hydrauliska pressar, cirkelsåg, pappersmaskin (som dock för närvarande ej begagnas) och värmeapparat, och drives av likaledes 2:ne turbiner, vardera om 250 hästkrafter.

Båda fabriksbyggnaderna är av sten.

På ön, som uteslutande äges av Rosendahls bolag, finnes dessutom ett f. d. bomullsspinneri, vars maskiner dock är borttagna, med undantag av turbinen och transmissionen, som nu driva nödiga maskiner för en där inrättad mindre reparationsverkstad med smedja. — Härförutom finnes en mjölkvarn med 2 par sammals- och 1 par siktstenar samt ett boningshus för förvaltaren.

Såsom råämne för fabrikationen användes uteslutande granträ, vilket huvudsakligen erhålles från Värmland.

Om förloppet vid framställandet av detta vackra fabrikat har vi förut meddelat våra läsare de huvudsakliga operationerna, som i allmänhet är desamma eller likartade.

Årliga tillverkningen, med en arbetsstyrka av cirka 130 personer, uppgår till omkring 7 millioner skålpund torr beräknad massa, vilken dels exporteras till utlandet, dels försäljes till pappersbruk inom landet, men huvudsakligen användes vid bolagets egna pappersbruk, belägna i Mölndal vid Göteborg. Fabrikens naturomgivningar är, såsom man av dess läge kan förmoda, synnerligen härliga. Från Önan leder en gångbro till Toppön, den lilla holme i älven, efter vilken de båda gigantiska fallen erhållit sina namn. Denna bro plägar, mot en ringa avgift, av besökande begagnas för att på närmare håll få betrakta det storartade skådespelet då älven, här sammanträngd till en bredd av cirka 60 fot, med förfärlig våldsämhet och ett åsklikt dån, störtar sig utför bergväggen, kastande omkring sig ett moln av yrande skum.

Det västra av dessa fall kallas Tjuvfallet, och anledningen till denna benämning säges vara, att ett tjuvband, som oroat ortens befolkning vitt omkring, under 7 års tid haft sitt gömställe eller tillhåll i det höga berget på västra stranden. Vägen till detsamma skall ha gått på en smal kant av berget, där man hade fallet under sig. Ehuru denna väg nu delvis rasat ned, har personer, som under senare tider besökt stället, där funnit tydliga trappsteg, något skadade genom ras, vilka lett till en i berget varande, till det inre igenfallen håla. Sägningen förmåler att de nämnde tjuvarna omsider blivit upptäckta genom en piga, som de rövat till sig, och vilken på julaftonen fått tillstånd att gå hem efter en kärve halm till bädd åt sig, dock under hotelse att med livet få umgälla om hon röjde deras tillhåll.

Detta gjorde hon likväl, utan att ha omtalat det, på så fintligt sätt, att hon under återvandringen överallt släppte strån ur kärven, varigenom vägen upptäcktes för de spannande, som sedermera angrep och utrotade tjuvarna.

Den annan sägen rör sig kring det likaledes på västra stranden, men något längre upp varade höga berget, som kallas Skräddarklinten, och vilket fordon skall ha skjutit ut i en över strömmen bågformigt böjd spets, som till största delen nedrasade på våren 1755.

Om anledningen till ställets namn berättas, att en skräddare, som för någon missgärning blivit dömd till döden, erhållit löfte om benådning till livet om han, sittande ytterst på klinten, med benen hängande över det forsande djupet, kunde sy en klänning färdig. Detta lyckades honom också därigenom, att han noga vaktade sig för att se ned i strömmen, och han var nu så nära målet, att det blott återstod att draga ut träckeltrådarna, men då han börjat därmed kunde han, vare sig av glädje eller trots, icke hålla sig från att titta dit, blev yr i huvudet och svindlade samt tumlade huvudstupa ned i avgrunden.

Dock — för de flesta av våra läsare torde Trollhättan vara så välbekant att vi därom icke haft något egentligt nytt eller intressant att säga. Stället har varit känt och beryktat ända sedan forntiden, då, enligt sagan, Starkodder Aludräng och Hergrim Halvtroll, där hade sitt envig om den sköna Agne Alfafostre, som i förtvivlan över Starkodders seger kastade sig utför fallet.

”Det är onekligt — säger en författare — att många andra vattenfall finnas, som är högre än dessa; de bergsfloder, som likt silverband hoppa utför Alpernas klippor, likasom Lapplands iskantade katarakter är var för sig fenomen, som fångsla åskådarens djupaste intresse; men icke blott höjden utgör i detta fall skönheten; de pittoreska omgivningarna, den ofantliga vattenmassan, som med åsklikt dån kastar sig i det ena djupet efter det andra, stundom virvlande sig till virvlande vikar, än omfattande mitt i bruset en skogklädd holme, än framträngande i de trånga öppningarna mellan bergväggarna och däröver en ständig regnbåge i det uppvirvlande skummet, så snart solen kastar en stråle över landskapet, och så strax bredvid människoandens djärva skapelser, där naturen synes ensam vilja vara härskarinna, — allt detta har gjort Trollhättefallen så berömda, har lockat och skall alltid locka tusenden att beundra naturens majestät och snillets seger”.

Anm. Läs även "Några data om Pappers bruket i Trollhättan" samt "Sveriges första träsliperi", "Stranna" nr 5 sid. 164 - 174.

Bordsvisa vid Trollhättans Köpmannaförenings 90-årsjubileum

14 oktober 1978

av Erik Adamson

Vi samlats i kväll på Högbo Taverna
med fruga, med fästmö, samboende tärna,
och nu ska vi sjunga om tider som flytt
men även om nutidsaffärer med nytt.

Vi minns många köpmän som levt här på Stranna,
som Mattsson och Malmström och Korv-Ottos Anna
och Hjelmberg och Wahlström och Lisa Dahlin
och Limpe-smen Lundberg och fältskär Glansin.

Ja, Storgatan var då affärslivets gata
man träfftes och handla och prata och prata,
hos Nypa och i Wilhelm Anderssons bod,
hos fröken Charlotta fanns hatt sista mode.

Hos Rasmussons köpte man kakor så goa,
sen var det ej långt knalla till Brännvinsboa.
Hos småsuparfrua man tog sej en hutt
och köpte sitt snus i madam Bravas "Futt".

När du går att handla i Varuhusboden
du finner att Domus det ligger i Oden
Och Oden det ligger förvisso i Frej,
att namnen förväxlats ej stör dej och mej.

I alla butiker i Oden man kilar
och om det finns plats man i sofforna vilar,
men där sitter ofta de ledigas gäng,
som aldrig har köpt för en endaste peng.

Bråthén är ju känd för sin ständiga Rea,
Pariskappor nya för smala och brea.
Han har Eiffeltornet i varje annons.
En ny rea kom efter branden i jåns.

Och "Kläd-Olles" sonson har byggt "Vita Huset",
vår vackraste byggnad i Kungsgateljuset.
När "Olle te Mattssons" en gång hade plats
han anade inget om Olsson & Katz.

Nu kör vi med bottenpris, fyndpris och lockpris,
och "sista dags priser" och syndpris och chockpris.
De' sådant som kallas kundpsykologi,
och kunderna köper med stor frenesi.

Vår prissättning sker alltid med sans och måtta,
och slutar mest med nittifem, nittiåtta.
Det låter så frestande med såna pris
och kunderna lockas på så enkelt vis.

Nu sjunker vart år svenska nativiteten,
bekymrad däröver är nu överheten.
Dock sägs svenska folket ha kvar all sin lust,
förbjud därför firmor som just Lennart Rusth.

Nu firar vi nitti år i Köpmanskåren,
som blivit allt större och större med åren.
Från trevna små bodar till storvaruhus
utvecklingen gått i reklamjippons ljus.

Förklaringar till en del av de i visan nämnda namnen:

Mattsson hade en klädesaffär; Malmström var specerihandlare, affären hette senare Malmströms efterträdare, O. Bergå och låg på Storgatan 43. Knut Hjelmsberg hade en manufakturaffär på Storgatan 48. Fredr. Wahlströms Manufakturaffär låg på Storgatan 35. Lisa Dahlin hade en modesalong på Österlånggatan 54. Limpe-smen Lundberg, var Lundbergs Eftr. H. Larssons Bageri, Valhall 14. Strömlund. Fältskär Carl Glansin, död 1924, var frisör m.m. och hade sin praktik i samma hus som Rasmussons bageri d.v.s. i hörnet av Skolgatan/Storgatan i kvarteret Näcken. "Nypa" var Birger Johansson, som hade bostättningsaffär på Storgatan 38. Wilhelm Anderssons bod, Wilhelm Anderssons Manufakturaffär sedermera Berg & Co. Dam- och Herrekipering, Storgatan 30. Fröken Charlotta, Charlotta Hanssons Modeaffär, Storgatan 45. Affären låg tidigare på Storgatan i kvarteret Najaden. Rasmussons Bageri låg i en stuga på Storgatan 21. Madam Bravas "Futt" var en kiosk som låg i kvarteret Näcken intill "Brännvinsboa", Trollhättans Spritbolag, Storgatan 17/Garvaregatan 5. Oden och Frej är namnet på de kvarter, där varuhuset Oden nu är beläget. Bråthén, Sigge O. Bråthéns Beklädnadsaffär, Storgatan 44. "Kläd-Olles" sonson. "Kläd-Olle", Olof Olsson hade herrekipering, Kungsgatan 26. Hans son-son Johnlof Olsson byggde en fastighet på tomten Kungsg. 26, där han hade en beklädnadsaffär kallad Olsson & Katz. Lennart Rusth. Rusts Sjukvård-Fotvård, Spannmålskatan 7.

ROLF RHODIN

* 28/7 1906 † 16/7 1998

Gillespatron i Trollhätte-Gillet 1965-1977

Rolf Rhodin

Född den 28 juli 1906 gick Trollhättepojken Rolf Rhodin ur tiden den 16 juli 1998 efter en lång och svår sjukdomsperiod. En period, som måste ha känts svår och påfrestande för honom själv, men också för hans närmaste.

För oss Gillesbröder har det varit en period fylld av oro för honom. För Rolf måste det ha varit ett hemskt slag, när han blev utslagen av den stroke, som drabbade honom. Att inte kunna tala eller skriva, att inte klara många av de vardagliga bestyren utan hjälp måste för honom varit ohyggligt.

För oss i Gillet har det varit svårt att inte få träffa honom. Det hade varit så mycket vi skulle vilja ha sagt och så mycket vi skulle ha tackat honom för.

Nu återstår bara minnet av Rolf, en Gillesbroder, en rese, som vi alltid kommer att minnas.

Hur mycket har han inte gett Gillet, hur mycket har han inte betytt för Gillet, hur många oförglömliga föredrag har han inte hållit för oss Gillesbröder.

De känslor, som eldade honom som Gillesbroder, var en outsläckt kärlek till sin hemstad och till Trollhätte-Gillet.

Jag kommer så väl ihåg första gången jag mötte Rolf. Det var i stadsfullmäktigesalen i gamla stadshuset. Erik Wengströms teaterkuliss ”Gamla Grand” skulle lagas och Gillesbroder Per Hasselqvist hade föreslagit att jag, som bokbindare skulle hjälpa Gillet med detta arbete. Jag hade min fru med mig som hjälpredda. Vi mötte en man, som presenterade sig som Rolf Rhodin. – Vi satte igång med arbetet och slutförde detsamma under tystnad.

När vi var färdiga frågade Rolf: Var är du född?

Mitt svar: I kvarteret Hantlangaren i Egna Hem. Min far var född på Stavreredsosse.

Då sade Rolf; Då ska du vara med i Trollhätte-Gillet.

Han sade detta med den där rösten, som gjorde att här var det inget att tillägga eller motsäga, men som också gjorde, att man kände sig hedrad och stolt över att vara bland de utvalda.

När jag sedan, som Gillesbroder, fick möta Rolf i sin roll som Gilles-Patron var det alltid högtidstunder. Rolf var en ledare, hövding, som hade förmågan och förmånen att kunna ta folk men också att omge sig med duktiga medarbetare. Under hans patrontid tillkom ”Franska Köket” för nu över 25 år sedan.

Sammankomsternas antal var då två högtidssammankomster per år – Marknads-Gillet på hösten och Vår-Gillet i april. Dessa båda Gillen hölls på Stadshotellet i Trollhättan. Våra möten utökades nu till att bli sammankomster varje onsdag under tiden oktober

till april. Gillet fick genom Rolfs försorg för en låg hyra egna lokalteter i den av Rhodin ägda fastigheten .

Genom detta fick Gillet en ny och social betydelse för Gillesbröderna. Gillet blev en samlingspunkt, där bröderna kunde samlas en gång i veckan, men där också fester och samkväm ordnades.

Här lades en stabil grund för Gillets framtida utveckling och verksamhet, här skapades den anda, som framgent skulle bli ett av vårt Gilles förnämsta kännetecken.

Vi Gillesbröder kommer alltid att minnas Rolf Rhodin – hans person och hans verk. Men detta förpliktigar oss ”gamla” – vi som har mött och upplevt Rolf att till nya Gillesbröder fortplanta och förmedla minnet av Rolf och hans arbete och omtanke om Gillet.

Trollhätte-Gillet är nu inte längre kvar i Rhodinska huset utan har flyttat till Villa Elfhög, men det som skapades i Gillets första egna lokaler under Rolfs ledning är fortfarande lika levande.

Mitt första möte med Rolf kommer jag alltid att minnas. Mitt sista möte med honom i Gilleslokalen glömmar jag aldrig.

En onsdagskväll var två av kommunens tjänstemän inbjudna som föredragshållare. De talade om aktuella frågor i Trollhättan.

Efter att jag tackat de båda föredragshållarna begärde Rolf ordet.

Efter några inledande ord sa han ungefär så här:

”Så här är Gillet tänkt att vara. Nu är Gillet inne på rätt väg. ”

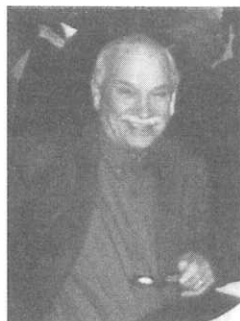
Det var ord som värmde, men också manade oss gillesbröder att i Rolfs anda fortsätta Gillets verksamhet.

Nu när Gillesbroder Rolf Rhodin inte längre kroppsligen finns med i vår krets vill vi alla Gillesbröder tacka honom för vad han betytt för och givit vårt Trollhätte - Gille.

*Georg Lindkvist
Gilles-Patron,*

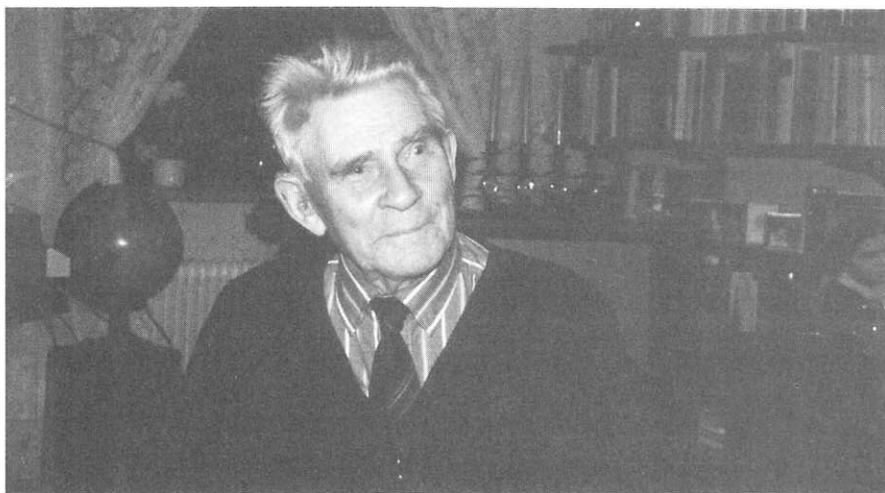
Bertil Engquist är född 1929 i kvarteret 30 "Arbetarebostäderna" i Trollhättan. Han blev medlem i Trollhätte-Gillet 1988 och har i "Stranna" skrivit flera artiklar om Trollhättan och dess innevånare.

En gammal Trollhättebo, Henry Johansson, berättar.

av Bertil Engquist

Fredagen den 27 december 1991 lyste solen från en klarblå himmel, det var alldeles vindstilla och naturen kan liknas vid en tidig vårdag. Tillsammans med Gillesbroder Lennart Nydqvist skall vi gästa Gillespatron Georg Lindkvist i dennes hem. Bortsett från den naturliga gästfriheten hos familjen Lindkvist är detta besök ändå något annorlunda. Vi skall tillsammans få en inblick i en äldre Trollhättebo och dennes levnadsberättelse och vi tror att dennes historia kan intressera.

Henry Johansson

Henry: ” Jag föddes den 16 juli 1900 och erhöi i dopet namnet Henry med efternamn Johansson”. Han var alltså inne på sitt nittioandra år. Fullständigt glasklar i intellektet undrar man ju hur en sådan praktmänniska levat sitt liv. Han berättar, att han slitit och arbetat bortåt en sexton timmar om dagen. Söndag och söcken, som han säger och någon semester har han aldrig haft, ”det skall jag ha när jag dör”.

Henry föddes i Trollhättan, på Mossen, där föräldrarna hade köpt ett hus av en Schinkler, där som Lundqvistens fastighet nu ligger. Pappan var slaktare och och familjen bodde i andra kvarteret nr 2. Vi var grannar med Frälsningsarmén och Hallbergs, det var bara ett s. k. sketdike emellan oss. Där bodde också Prinse-Pajas och Lindkvisten. Den sistnämnde var farfar till vår patron Georg Lindkvist och bodde i hörnet av Järnvägsgatan - Österlånggatan. Mitt första minne är jordbävningen 1904. Fast jag bara var fyra år gammal kommer jag väl ihåg hur det började gunga i köket. På golvet stod en vagg, som bror min skulle ligga i och den började att ”gå”. Jag undrade naturligtvis vad det var och då sa mina föräldrar, att det var jordbävning. Dom kunde ju lika gärna ha sagt, att det regnade ute för jag visste ju inte vad detta var. Ett par dagar därefter träffade min far Ernst Glader och då talade han om denna jordbävningen. Vi satt inne, sa han, och skulle äta och så tittade vi ut genom fönstret och såg då ”Bräde-Kalle”, en pojke som skulle gå och hälsa på Manne Glader. Vi såg hur han hoppade upp och ner på berget utanför så dom förstod ju att det var något särskilt där. Ännu värre var det ute i Tunhem. I kyrkan satt ju folk och när det började skaka, sprang alla ut, dom var ju rädda, att tornet skulle ramlade ner. Mitt för Hols gata ramlade det ner en hel del berg. En sten lika stor som ett hus blev liggande bara en meter från huset som stod upp mot ”Berget”. Ett enda slag till så hade det inte funnits något kvar av huset. Om vi nu går ett par år framåt i tiden till år 1906, då var jag ute för en besvärlig olycka hemma. Vi byggde bryggghus på gården och det var så färdigt, att taket hade lagts. Det ”gick” en gubbe däruppe på väggen och ”drevade” i plankorna som de gjorde förr. Stegen hade dom tagit bort, meningen var, att jag skulle gå upp till gubben. Det stod en slana intill väggen, jag tänkte, den tar jag och krakar upp och kom rätt så långt upp, nästan upp till bryggan där gubben gick. Jag kunde inte komma riktigt ända upp men såg att det satt en spik islagen i väggen och tänkte, om jag grabbar tag i den kan jag nog komma upp. Jag tog om den, men det var min olycka. Jag blev hängande i pekfingeret på spiken. Folk kom och hjälpte mej ner och så bar det iväg till doktor Andersson. Han lade om fingeret, men kunde inte göra det riktigt, senan ligger ännu utanpå fingeret. Det gjorde väl inte så mycket, jag kunde ju använda pekfingeret lika bra för det. Beviset på detta fick jag den dag jag lärde mej spela fiol och det har jag gjort i sextio år. När doktorsbesöket var klart gick vi in i Lunds speceriaffär mitt emot Norra skolan, där fick jag köpa två karameller som tröst på såret.

Nu måste jag be mina äldre kamrater att fråga Henry om företeelser i området. Jag nämner nu, att jag var bortifrån Tingvalla och känner dåligt till Mossen. Henry vet en hel del om Tingvalla, han hade sprungit en del ”däruppe”, du förstår vi jagade hare där, säger han, ”vi fick allt upp nån ibland”. Vid ett tillfälle fick vi upp en och den sköt ”Lagbokas” pojkar. Arbetarebostäderna fanns inte på den tiden, det var bara ”Djurlä-

karns”, ”Prästens” fanns inte heller. ”Djurläkaren hade sin halmhylsefabrik däruppe”. Nere på Mossen låg stans äldsta hus, där bodde en gammal enögd gumma, huset tycktes tydligen vara intressant för silhuettklipparen Larsson. Året var 1906 och när han tecknade av huset och gumman, hade han tavlan hemma i våran köttbod. När tavlan var färdig tog Larsson hem den, ”den var väldigt fin”. Henry har frågat en del människor om tavlan, men det finns tyvärr ingen som vet var den tagit vägen. Axel Rosell sade vid något tillfälle, att den som köpte tavlan var charkuteristen Haglund. Denne hade sitt charkuteri på Storgatan. En vinter målade silhuettklipparen Larsson av Rödjan då några pojkar kom på en kälke i full fart. Pojkarna for rätt in i en snödriva så endast ryggen på den siste gossen på kälken syntes. Detta passade silhuettklipparen på att måla dit på tavlan.

Vi bodde i Trollhättan tills jag var elva år. Jag började skolan 1907 på sommaren och då i Norra skolan. Jag hade en sån genomrar, snäll lärarinna, en ung tös, Agnes Larsson hette hon. Denna fröken Larsson verkade inom skolan i Trollhättan i ett par år. Hon flyttade sedemera till Hallsberg, där fadern var lokförare. År 1908 bytte jag skola och fick då gå ner till Myran, som vi sade, den nya skolan kallades Södra skolan. Numera heter den Oskarsskolan. Jag fick jag en ny lärarinna som hette Hildur Johansson. Min bror Uno började året efter och fick som lärarinna fröken Abrahamsson. Jag tror att han bara hade henne i ett år, hon gifte sig och då fick dom inte vara lärarinnor längre. Efter något år för min del flyttade jag åter upp till Norra skolan. Senare Hebeskolan. Min lärare i folkskolan, som det nu hette, blev Ivan Holmdahl. Det fanns naturligtvis flera lärare ”däruppe”, en var fröken Broman vars pappa var slussvakt. En annan var fröken Persson, hon hade något fel på sitt ena ben varför hon haltade en del. Fröken Olander och en lärare som hette Larsson men kallades alltid bara för Lasse Där fanns också en lärare som kallades ”Snus-Pelle” Sundberg och en fröken Björklund, som var slöjdlärarinna. Hon var ”görilsken”, gjorde man något fel tog hon en bräda och slog en i huvet med. Sundberg kunde också för den delen bli arg, han hade en tumme, som satt en bit

Edw. Petterssons Bok & Pappershandel, Basarerna, Grand hotels stallbyggnader, sedermera Trollhättans brandstation, "slottet" och tingshuset vid Karl Johans torg.

upp på handleden och av den fick ungarna stryk. En kamrat, Oskar Gillberg, gick i skolan för Sundberg. Oskar var något år äldre än mej och han snusade. Detta ville ju Oskar inte tala om. En gång skulle Oskar gå till affären och köpa snus åt läraren Sundberg varför denne skrev på en lapp vad som skulle inköpas. På lappen skrev Sundberg "ett halvt kilo snus". Oskar öppnade paketet med snus och tog sig en rejäl pris samtidigt som han hällde över av snuset i sin egen dosa. När Oskar lämnade snuspaketet till läraren ursäktade han sig med att han "snupplat", paketet såg ju inte riktigt fräscht ut. Sundberg sade emellertid inget den dagen, men Oskar visste väl, att han skulle få ett straff. Oskars mamma hade emellertid bakat bröd ,och innan Oskar gick till skolan tog han en bakkaka och stoppade i byxorna. När skollektionen tog sin början på morgonen, kallade Sundberg fram Oskar: "Nu skall du ha för att du stal snus igår". Oskar fick tjugo rapp av linjalen men skrattade hela tiden när läraren slog. Oskar kände ju inget, men det small bra. Vid ett annat tillfälle var lärare Holmdahl ute och promenerade. Vid Brandstationen som låg vid nuvarande Karl Johans torg, hittade läraren ett knäckpapper och i ena hörnet stod namnet Oskar, knäckpappret var från en skolskrivbok. Oskar hade tydligen sålt skrivboken till Betty Back, som använde bladen att slå in knäck. Lämnade man skrivboken till Betty, fick man en knäck för besväret. Detta var ju naturligtvis strängeligen förbjudet,så det var återigen upplagt för ett antal rapp av linjalen för Oskar. Att Betty tillverkade knäck är ju allom bekant. Hennes knäck smakade lite annorlunda beroende på, att hon blandade i melass. Knäcken blev på detta sätt lite syrligare och knäcken blev också lite mörkare. Framför allt blev tillverkningen av knäck billigare för Betty, melassen kostade ju inte mer än fem öre kilot. Melassen var ju ett kreatursfoder. Under första världskriget fick vi Egyptisk melass. Den var finare och inte fullt så syrlig som den svenska , den egyptiska var tillverkad av rörsocker. Ibland kom det cirkusar ner till Barkebacken och vi pojkar hade alltid ett stort intresse av dessa. Aldrig hade vi pengar att betala inträdet med men fanns möjlighet kunde vi ju alltid smita under tältet. Vid ett av dessa tillfällen gick polisen Fredriksson vakt. Han såg då, att en unge kröp in under tältduken, han haffade ungen i benen och drog ut honom. "Va e du för en lymmel, va har du för föräldrar?" frågade polisen. " Håll käften på dej farsan, jag fick ju inga pengar av dej" ropade ungen. Då sa polisen till sin unge: "Kryp in igen" och det gjorde ungen.. Till det dagliga i Trollhättan på den tiden fanns då liksom nu personer, som bara gick och slog dank. Det var personer som alla var mer eller mindre alkoholister. De kallades schåare. En av dessa tog sig ett ytterst tillfälligt arbete vid ett tillfälle. Han var med och lossade tegel från en skuta, som kommit från tegelbruket i Vänersborg. När han fått ihop till några flaskor öl tackade han för sig och gick till Krönleins och inhandlade dessa. Ibland kunde det hända, att gubbarna innan arbetet med lossning började, kunde få en öl på kredit av Krönlein. Teglet användes till uppförandet av det s. k. Och-huset, som ligger emellan Sveahuset och Götahuset på Kungsgatan. Att jobba var alltså inte det dessa människor strävade efter utan alltmer för de slantar dessa lyckades tjäna ihop under några timmar. Slantarna gick direkt till ölinköp. Här gjordes ett litet kort inlägg när det gällde just Vänersborg och Tenggrenstorps-teglet. En av oss har ju, som bekant är, inte mycket över för vår residensstad. Omedelbart fick han medhåll från Henry, som säger; " Jag gillar heller inte

Svea - "Och-huset" - Göta. På Kungsgatan i kvarteret Stormen låg husen Svea och Göta - Huset mellan dem kallades därför för "Och-huset".

Vänersborg, jag bodde där i två månader och det var så ledsamt så Gud bevar mej, från min lägenhet stirrade jag in i en betong-vägg och roligare kan man ju ha".

När jag var sexton år gammal blev Trollhättan stad. De nya slussarna invigdes då av våran kung som kom med båten Reha. Jag fick följa med min morbror, Holmin, som var elektriker på Kraftverket.

Min militärtjänstgöring gjorde jag på Västgöta regemente i Axevalla. Tre Vänersborgare blev mina bästa kompisar. En Trollhättepojke var jag också ofta tillsammans med han hette Vesterlund och var en duktig idrottsman, och var dessutom aktiv medlem i Arbetareföreningen i Trollhättan. Västgöta-Dals regemente lades ner 1928. Det var ett elände, att de flyttade från Vänersborg, hade dom inte gjort det, hade det funnits kvar ännu i dag. Ett av mina roligaste minnen var från manövern i Axevalla 1922, vi var över elvatusen man. Gamle general Munch (Munk?) var chef. Han var föresten sväger till prins Oskar.

Generalens hustru hette Ebba och född af Fulkia, som det hette. Detta var den sista stora manöver Västgöta - Dals regemente deltog i. Under manövern låg vi i reserv, det gjorde vi i tre dagar, vi låg i en håla och vårat befäl varnade oss, "Stick inte upp huvudet ovan stenmuren." Gjorde vi detta kunde Bohuslänningarna skjuta skarpt på oss. Men roligt var det. En av mina kamrater var Gustav Stark på Egna hem, det fanns också en som hette Holm, en annan hette Axel Vesterlund, som jag nämnt tidigare. På kvällen

gick vi ut för att få tag i lite kaffe. Vi mötte då ett par sketna, sotiga Uddevallare ”här har i sa dom” och lossade av ett tjugotal skott, alla skarpa. ”Va e i för några stackare, skjuter i inte skarpt när i é ute på manöver?” Nä, de gör vi inte, det får allt vara. ”Secka vasar,” sa dom och gick vidare. Vi kom fram till kaffestället och där serverade en sån där 120-kilos käring. Därinne i caféet hade dom dukat upp ett sådant bord, som dom har på torget, vi gick in i ett rum där det stod en käring och skar fläsk. När hon fick se oss ropade hon ”ut, här inne har ni inget att göra”. Vi pallade oss ut men en av oss fastnade i nån slags snöre, han ryckte till och hela kaffebordet brakade i golvet. Vi flydde fältet hals över huvud.

Vi kom att samtala om skillnader då och nu med avseende på den kriminalitet som synes breda ut sig. ”Jag minns ju poliserna förr i världen, det var stöddiga betar, en kallade dom Jumbo det var också en stöddig polis. Fyllhundar och bråkstakar, de tog dom en under var arm och gick ner till ”kurran” med”. Jumbo fick sitt öknamn för att han var så stor. ”Han dog sedermera på Fattiggårn uppe på Skogstorpa, det var synd om honom, han va väl ensam också”. Det fanns en annan också, han hette Lindström och var född och uppvuxen på Forstena. En annan var ju Mårtensson, han som sedan hade ett glasmästeri uppe på Storgatan. Gustav Berg blev också polis men gick över och blev fjärdingsman.

Gamle August Berg, repslagarn, var också polis. Repslageriet hade han där som Stavredsgatan kommer ut på Österlånggatan. ”Detta låg där på kullarna, det var ju bara ett långt tak på stolpar. Repen fick dom veva samman till trossar o. a. . Där Bengtssons brädgårdar kom att ligga, gick vi ofta och åkte skridskor. Där var en stor mosse. I denna vevan började Spjuts stenhuggeri sin verksamhet på Tingvalla. Där jobbade bl. a. Ture Gillberg, vi ju gamla bekanta sedan skolåldern. Vi blev även läskamrater.

Vi sitter nu och pratar om folk och företeelser på Mossen. Henrys föräldrar hade ju som nämnts tidigare, ett slakteri. En dag kom dom ner med en folkilsken tjur , den kom från Dannebacken som vid denna tiden ägdes av patron Nydqvist. Det var tre man som ombesörjde transporten, dom fick inte vara färre, sådana var reglerna. Tjuren leddes med ring och stång i näsan samt ett fotband runt framfoten och ett band runt bröstet på tjuren. Ett rep löpte under bröstbandet ner till foten. Om det inträffade, att tjuren trilskades ryckte dom till i repet med påföljd, att tjuren stod på huvudet. Det var näst intill omöjligt, att få in tjuren i slaktboden. Det var nu sju man som försökte att tillsammans få in tjuren. Efter mycken möda fick dom så in tjuren i slakteboa, där den slaktades.

Min svägerskas pappa, Karl Rost, var kusk hos Nydqvist på Elfhög. En annan kusk på Elfhög var Karl Solman, en väldigt rejäl och bra karl. En ytterligare kusk, Edvin Blixt, var pappa till de fina fotbollsspelarna Oskar, Bertil och Åke. Pappa Edvin hade tidigare varit kusk på skofabriken i Vänersborg, han hade även varit stamanställd vid kavalleriet i Stockholm. Nästan alla kavallerister blev som regel antingen kuskar, spårvagnsförare eller lokförare. Detta under förutsättning, att de varit värvade. Henry berättar vidare, att han väl minns när gamle Antenor Nydqvist hade sin födelsedag den 31 januari, då gick gubbarna i fackeltåg upp till Elfhög för gratulation. Vi stod alltid uppe vid

Ahnbergs och tittade på gubbarna när dom kom. Det största fackeltåget från Verkstan kom nog den dag Antenor fyllde 95 år. Antenor Nydqvist blev 97 år gammal. Såväl gamle Nydqvist som Herman Nydqvist handlade i våran affär. Pappa hade många fina kunder på den tiden, en av dem var ingenjör Albert, en annan var ingenjör Sweiberk, som kallades "den hastige ingenjören" av den anledningen, att han ilsknade till så fort och hade ett häftigt humör. En annan kund var Wilhelm Hansen och en löjtnant Malm. Alla var fina kunder och gjorde alltid rätt för sig. Dock fanns det folk som vi förlorade på, när affären upphörde fanns kunder som var skyldiga bortåt fyratusen kronor, det var mycket pengar på den tiden. Detta kan man ju tänka på, när en ko kostade 85-90 kronor. En handlare som hade en liten järnaffär i närheten av brännvinsboa hade varit och handlat sitt dagliga brännvin. Han och en annan person satt i affären och smuttade på det inköpta. En snickarlärning kommer in i affären och vill köpa ett par saker, dessa hänger på en krok uppe vid taket. Järnhandlaren hade väl blivit lite rund under fötterna men går och hämtar en stege för att nå upp till det som lärningen skulle ha. Stegen lutades mot väggen och järnhandlaren tog ett första steg uppåt. Han slant och ramlade omkull. Skam den som ger sig. Ännu ett försök gjorde han och kom nu upp tre pinnar på stegen. Även denna gång damp han i golvet men kom upp och yttrade då: "Såna där grejer säljer vi fan inte i dag". Det blev alltså ingen affär av.

Fortsättningsvis pratas det lite allmänt om det mesta. Bland annat berörs den rasolycka, som inträffade under kriget uppe vid Prästgården i V Tunhem. Någon säger, att det luktade bensin i hela Tunhem och att mjölken från kossorna smakade bensin. Dom fick skaffa nytt vatten i dammen dit bensinen runnit. En del småpojkar från Vargön kröp in i rasbranten och lyckades med ansträngning och viss fara för livet, få ut lite bensin. Bensinen hade de till sina "lättviktare".

Vi kommer in lite på Henrys levnadsvanor. Han röker inte, detta slutade han med 1945 då doktorn sade till honom att han måste sluta för sin magkatarrs skull. "Du får inte varken dricka sprit eller öl och inte mjölk " Va ska jag då dricka?" Du får väl dricka vatten, sade doktorn. Äter, det gör jag och ingen mat behöver jag avvara. Stekfläsket är ett problem förstås. De här köpefläsket går ju bara inte att få ner. Sedan jag slutade med grisar får jag avstå även med fläsket. Det dom kallar fläsk i dag vill jag likna vid att tugga på en barkbit och likadant smakar det. Vi utfodrade grisarne med havremjöl, potater och skummemjöl. Slaktvikten låg på en etthundratrettio kilo, så det var rediga bitar.

Min mamma var en riktig matmamma, hon lagade mat som ingen annan. En annan fin matmamma var fru Bjelkholm, som varit kokerska på Grand Hotell i stan. Denna bodde hos min farfar och hon gick ur tiden på 1920-talet.

En liten historia om "August på Grindsjö" och hans syster Ida, som nyss kommit från lasarettet. Hon hade legat där för äggvita. August kunde inte begripa hur människan hade fått äggvita, "vi har ju inte haft höns på tio år". August och Ida var syskon, de levde av vad sjön, marken och några kor på Hunneberg kunde ge. Någon gång på året skulle någon av kossorna till tjuren. Vid dessa tillfällen var det Idas uppgift, att se till att kon kom iväg. Kossan visste tydligen vad som var förestående, hon drog iväg med

Ida mer hängande än springande i kotömma. Det var ju inte nästvägs till tjuren, som betade på Hårums marker nedanför Hunneberg.

Nu kom talet åter in på Mossen. En av de anställda hos min pappa var en person vid namn Hjalmar Meijer, denne hade tidigare haft ett slakteri. Detta hade legat vid "Nordgårds-Lottas" alldeles bakom Frälsningsarmén, där det också låg en liten kiosk, som dom kallade "Perssons i källarn"

En sommarkväll år 1906 satt vi ute på våran altan. Altanen hade byggts på några askstammar som dom byggde ett golv på. Där fanns bänkar och bord. Askarna växte upp på sidorna så det blev liksom en berså. Det var säkerligen en söndagskväll, gubbarna hade vita skjortor på sej. De som satt där var förutom min pappa, hans broder, som dom kallade "Karl i köket", där fanns även Alfred Pettersson, "Sola" som han kallades. Där satt även Kartberg och Bjelkholm som var gift med förut nämnda kokerskan på Grand. Uppe vid Prinse-Pajases blev det ett förskräckligt väsen och vi undrade naturligtvis vad det var. Då kom poliserna springande. De tog Prinse-Pajasen, som hade ställt till det för sej med polisingripande som följd. Poliserna hade ett styvt arbete med att taga hand om dom inblandade. Där fanns gamle Berg, jag tror Mårtensson och Polis Pelle också var där. Sonen Prinse-Hallman var även inblandad och denne gjorde ett förfäligt motstånd. Till slut fick poliserna surra Hallman på kärran med rep. Sedemera dömdes Prinse-Pajas till sju års fängelse. Han satt dock inte inne mer än sex år. Det var ju så på den tiden, att de räknade bort söndagar så det blev ju kortare straff än det han dömts till. Efter avtjänat straff kom Prinse-Pajas åter till stan och hade en del ströarbeten bl. a. gick han omkring och tjärade tak. Han bodde i Halvordstorp, i samma hus som Hiskelis senare kom att bo i. Prinse-Hallman bodde kvar nere i stan. Han jobbade endast tillfälligt och inte längre än att han fick ihop till öl. Hallman var gift med "Balle-Maria" bortifrån Hullsjö. "En dag kommer Hallman hem till sin Maria och fick se, att hon köpt en skurborste. Detta gjorde Hallman ganska arg varpå han yttrade:" När du vet att en har det så dåligt ställt så en inte har te e drecka i huset och så går du och köper möbler för pengarna".

Nu kommer vi in på ett av de mer kända öknamnen på ett hus, nämligen "Hiskelis". Detta hus låg uppe vid Halvordstorp, alldeles utanför stadsgränsen. Frun i huset gick under namnet "Hiskelina". Hiskeli arbetade som svetsare på NOHAB. Han läste mycket och hade åtskillig litteratur i sina bokhyllor. Däremot saknade han "sunt bondförstånd". När han skulle göra något hade han sällan någon tanke bakom. Det hus paret bodde i kan man nog kalla ett hoprfsat något. Inget var som han tänkt, allt bara blev så. Hiskeli dog någon gång på fyrtioalet.

Halvordstorp var beläget mellan två original, dels Hiskelis och i andra ändan Lorn's stuga. Denne Lorn var även han en något udda farbror. Lorns stuga var belägen strax efter man passerat Halvordstorp och då omedelbart hitom den lilla bäcken, som korsar landsvägen. De gamla Halvordstorpsborna sade ju aldrig annat än Lornsebrona, just där bäcken rann. Lorns var skomakare och det var ganska eländigt i det lilla huset. En kväll skulle en granne gå till Lorns och hämta ett par skor. Han bultade på dörren och inifrån

Skomakare Lorentz ("Lorns") stuga.

hördes Lorns stämma: "Kom i möra istället för Anna har tätat dörra." Med detta menades, att hustrun Anna hade tätat ytterdörren mot kylan. Ett annat original i Halvordstorp var "Skams i berget". Riktigt var denne bodde har inte gått att få fram. Vid ett tillfälle var det en auktion, landsfiskarlen Karlén ropade ut och vid ett tillfälle såg väl inte auktionsutroparen riktigt vem som ropat in något av föremålen. Då pekades det på en äldre man. Karlén utbrast då: "Åh, lever den gamle Skam ännu". "Skam" var väl inte det vackraste man kunde beskåda, han såg ut som själve Fan, med haksäck så det var inte att undra på varför han kallades Skam.

Ett annat original var Pelle Björn. Han var norrlänning och kom hit under kraftverksbygget. Han bodde och var gift borta i Åsaka och far till många barn. En annan var "Tjusar-Pelle" som alltid gick omkring med hatten ner över ena örat Det var en väldigt tjugig pojke med krusigt hår.

Fortsättningsvis sitter vi och samtalar om olika företeelser i bygderna. Henry har kunskaper om det mesta och mycket finns att berätta om folket och hur dessa var. Men om detta kanske jag skriver vid ett annat tillfälle. Anslutningsvis berättar Henry om vad de olika småsamhälleas innevanare benämndes. Kanske inte så vackra ommälen precis, Åsake-ryggar, Gärdhems-tjvar, Björke-stollar och Tunhems-herrar. Vem eller vilka som hittat på dessa namn förstår nog var och en.

Henry var under många år lantbrukare i Västra Tunhem men flyttade för några år sedan till ett äldreboende i Vargön. Han är i denna dag nittioåtta år och fortfarande i farten och ofta är han ute samhället på promenad.

Västra Tunhem i juni månad 1998.

Bertil Engquist.

”Minnen af Vandrigen i Scandinavien år 1824”

av Karl August Nicander

1825, 5-6 oktober

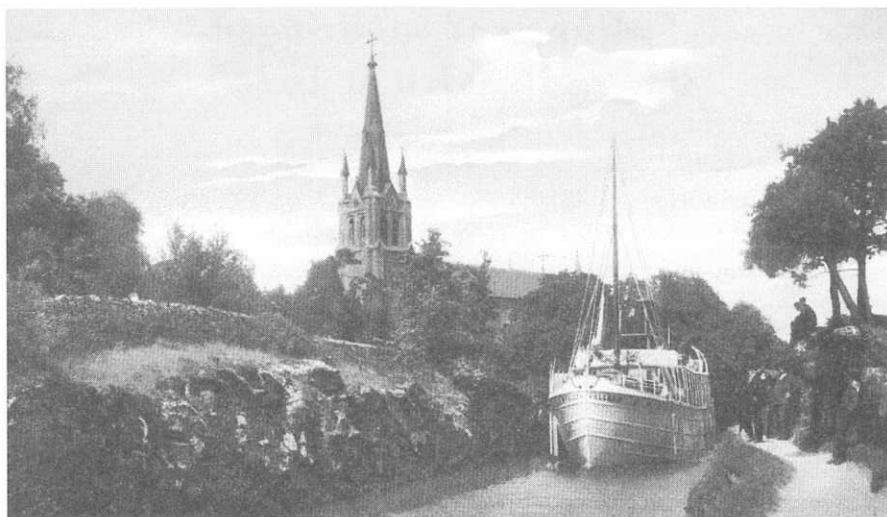
Trollhättan. Nejden lovar föga. Man ser stora slätter, och då man slutligen kommer till de första husen, kan man ändå ej gissa till vad som skall komma. Här vill jag sammanfatta det märkvärdigaste av vad jag såg.

Ett engelskt sågverk, mästerligt uppbyggt, som väl ej sågade så fort som det vid Sarpfors, men allt gick så säkert, allt var så prydligt, att man ej utan förnöjelse kunde betrakta hela inrättningen. Golvet var så rent som ett salsgolv och glänste nästan som hade det varit polerat. Därifrån fortsattes vandrigen till ett större fall längre ned, som liknade Sarpforsen¹⁾, men var ej så brett och slutligen ännu längre ned den så kallade Helvetesforsen, som med häftigt dån och brusande kringgår en liten enslig holme och med förenade armar i mäktiga pelare häver sig dånande utföre och med förenade armar i mäktiga pelare häver sig dånande utföre stupet. Denna majestätiska syn är oförgätlig. Betraktar man länge detta oupphörliga ras och sus, så svindlar det nästan för ögat, som oupphörligt måste arbeta emot svallningen och kan ej följa dess fart. Jag glömmar aldrig med vilken girighet jag såg ned på den gröna väldiga vattenpelaren, som oändlig och

1) Troligtvis avser författaren Toppöfallen

Polhems kanal och kyrkan.

Bergkanalen.

alltid lika full rusade närmast utföre djupet, och vid nedstörtandet sirades av snövit och finkrusigt lövverk omkring den upp och nedvända capitelen. Ön som fallet omslingrar, har endast en människas fötter berört. Ty för några år sedan stannade en vinterdag hela forsen orörlig och fastfrusen. En man sprang över floden till holmen avbröt en kvist, skyndade tillbaka och hade knappt satt foten i land, förrän forsen ånyo med samlad kraft brast lös. Sedan förvaras kvisten som en helgedom.

En grotta¹⁾ är huggen i ett av bergen, ej långt från forsen, där först Adolph Fredrik och därefter alla efter honom regerande svenska konungar egenhändigt ristat sina namn, som sedan blivit inhuggna i klippan och svartmålade.

Polhemsfallet är skönt. Det faller lodrätt utför berget, emellan utstående klippväggar, och är så mildt och dock högt och upplyftande, att åskådaren där liksom fånglas. På den stilla floden ovanför framgingo tvänne karlar och nedfällde tvänne sågstockar efter varandra i djupet. Då stocken föll ned, hördes ur avgrunden en knall som liknade ett gruvskott.

Thunbergs plan var att här skulle skeppen genomföras, men man insåg snart, att företaget var för många svårigheter underkastat och slussarna anlades där de nu ligga.

Den sprängda kanalen är ett mästerverk. Skada endast att den är nog smal och hade likväl kunnat med föga tillökning i kostnaden göras tillgänglig även för större skepp.

Ungefär 1/2 fjärdingsväg från Helvetesfallet ser man med häpnad och beundran de förvånande Trollhätte Slussar. De äro 6 till antalet och vägen för skeppen är sprängd

1) Den s.k. Kungsgrottan, som är en jättegröta och således ej uthuggen i klippan.

De övre slussarna i 1800-års slussled.

ur ett helt klippstycke, ett ofantligt berg klivet från topp till fot för att giva dem rum. Deras höjd är progressiv och vattnet tappas ur den ena för att fylla den andra. När första luckan öppnas utrusar en skön vattenbåge, som i de präktigaste brytningar kastar fram sin vattenmassa. Snart öppnas den andra luckan, forsarna korsar varandra och deras strålar samlas till ett stort vitskummande svall, och under den glänsande mera lugna vattenytan på sidan ser man liksom vita snökulor kastas ur mynningen. Slutligen höjer sig vattencolonnen över forsen, böljorna svalla tyst, skeppet sjunker i den övre dammen allt mera och då ytorna äro lika, uppvevas slussportarna och sakta skrider fartyget igenom. För att se detta härliga människoverk, är en pilgrimsfärd från världens ände icke för mycket. Åsynen av de nedanför seglande skeppen, topparna av dem, som ligger ovanför och vänta på genomfarten öka tavlans prakt och den välgörande känsla den väcker. Vi sågo 7 skepp gå igenom, och jag anser denna dag som en av de märkvärdigaste i min levnad.

I Trollhättans arkiv förvaras den s.k. Kungaboken, bunden i rött saffian, i vilken kungliga och furstliga personer, som besökt Trollhättan antecknat sina namn, jämte deras suite. På främsta bladet läses följande vers:

Vilt Göta störtade från fjällen etc.

Man igenkänner författaren även om ej den medföljande Bokhållaren skyndade sig att säga namnet.

Helvetesfallen och Kopparklinten.

Brukspatron Peterson som förestår gästgiveriet, har haft en bok, i vilken alla resande, som besökt detta märkvärdiga ställe, tecknat några ord. Boken var fullskriven, och mannen fick det infallet att bortsälja den stora verkligt dyrbara, där många utmärkta namn och mycket vackra saker inneslötos. En engelsman Capell Brooke köpte den, har låtit trycka den i London, och förtjänt på upplagan flera hundra sterling. Nu har han skickat till Peterson en annan ny präktigt bunden bok med skönt Velinpapper och åtskilliga resande har redan där skrivit.

Sedan vi intagit en god middag, den Norström på Önafors med sin vanliga godhet och artighet för oss tillställt skrevo vi våra namn i Trollhättans album. Jag skrev följande, Jag kom, jag såg, jag sjöng på berg på våg i lunder/allt vad mitt öga tjust och gjort min känsla varm/jag kom och såg i dag Trollhättans jätteunder/och teg och sången sjöngs i djupet av min barm/När åskan dundrar, stormen susar/förnimms ej rösten av en man/där Acherontens störtfall brusar/Castalias sorl ej höras kan.

Not: Flera medlemmar av det gamla franska kungahuset besökte i början av 1800-talet Sverige, bl.a. den nämnde Louis Antoine, hertig av Angouleme, son till greven av Artois, sedermera konung Karl X. Hertigen var i engelsk tjänst och avhämtade sommaren 1808 i Göteborg sin gemål Marie Charlotte, dotter till Ludwиг XVI och Marie Antoinette.

År 1950 var tydligen liksom i år, 1998, ett valår. Det politiska skrytet och löftena var då som nu desamma. Devalveringen av vår svenska valuta hade t.ex börjat. I september 1949 förlorade kronan 44% i värde jämfört med USA-dollar. Priset för en dollar blev då 5:18 mot tidigare 3:60. År 1998 kostar en USA-dollar inte mindre än SEK 8:–. Då liksom nu fanns det politiker, där löftena blev målsättning efter valet.

Vi klarade krisen!

av Erik Adamsson

(Melodier: Petter Jönsson eller Väva vadmal.)

Vid höstens val våra socialakrobater
som vanligt uppträdde med så storslagna later.
För sin förträfflighet lade dom fram bevisen
i en affisch, som bar den här stolta devisen:
Vi klarade krisen,
vi klarade krisen!

Men krisens odjur var bara instängt vid valet,
sen kom det löst och nu är det rent av för galet.
Nu stiger allting du i affären skall köpa
och planhushållarna runt som hönsen syns löpa.
Dom klarade krisen,
dom klarade krisen!

Vi subventionerna få betala med skatten,
så stod det till med den sociala rabatten.
Och fogden Sköld tar vår kvarskatt på 4 månår,
men denna åtgärd väl knappast någon förvånar.
Han klarade krisen,
han klarade krisen!

Nu statens trädgårdar skötes mest utan bocken
och detta gillas av den partifälsta flocken.
Vad lille far gör är alltid, alltid det rätta
och därför sjunger alltjämt församlingen detta:
Vi klarade krisen,
vi klarade krisen!

Amn Per Edvin Sköld var finansminister (s).

Eidar, Trollhättan och Stranna, några platsnamn.

av *Werner Johnsson*

(Föredrag på Rotaryklubben 17.7.1959)

Det händer alltemellanåt att folk kommer och frågar vad Trollhättan egentligen betyder. Det är ju lätt att ange den officiella tolkningen men den kanske icke helt tillfredställer en. En utredning beträffande namnproblemen kan kanske vara av ett allmännare intresse.

Trollhättan är icke det ursprungliga namnet. Det första var Eidhar. Namnet förekommer i de isländska sagorna och synes ha varit namnet på platsen invid de stora fallen i Göta Älv. Eidar är pluralis till ordet Eidh dvs. Ed. Med Ed avses ett näs eller en passage utmed ett vatten eller en plats där man kringgår ett vattenhinder. Det senare är här fallet. och vattenhindret var naturligtvis Trollhättefallen och det var ju ett betydande sådant. Det har under långa tider varit till stort förfång för trafiken i bägge riktningarna.

Detta var under äldre tider så mycket mera kännbart, som Göta Älv ända till Roskildefreden var den enda sydliga svenska älv, som utmynnade på svenskt område. Danmark innehade Halland och Norge Bohuslän och kvar var för Sverige den korta sträckan vid älvens mynning, Askims och Sävedals härader, dvs från nuvarande Mölndal till halva Hisingen. Den sträckan var livsviktig för Sverige, som annars hade helt utestängts från Västerhavet. Många strider har också rasat om dessa kuststräckor under tidernas lopp.

Det stopp, som sattes för trafiken främst genom de väldiga Trollhättefallen, övervanns först efter århundradens planering och arbeten genom den första användbara slussleden, som öppnades 1800. I det gamla Sverige fanns det knappast några vägar, möjligen några ridstigar. Vi har ju kvar namnet i Redvägs härad. Vattendragen var både sommar och vinter de bästa trafiklederna. Kom man då till ett trafikhinder, drog man eller bar båtarna förbi detta längs ett sådant ed. Detta gäller såväl krigsfolk som krämare och är känt från ett otal platser i forna tiders Sverige. I Göta Älv fanns två sådana ed, ett längre ned det lilla edet och ett längre upp det stora edet. Lilla Edet har ju ännu kvar sitt namn medan Stora Edet nu kallas Trollhättan.

Ett belägg för en sådan passage har vi i de isländska sagorna. Bohuslän eller Viken, som det i äldre tid kallades, var ett omstritt område och det kämpades långa tider om detta mellan Sverige - då främst västgötarna - och Norge. Det är ju annars rätt underligt att västgötarna som var ett energiskt folk inte hade utsträckt sin landsända ända till Västerhavet. Det blev emellertid Norge, som till slut behöll det. En norsk konung Harald Hårdråde seglade 1064 med sin krigsflotta på 60 skepp uppför Göta Älv för att kämpa mot Håkan Jarl med västgötarna, som stod uppe vid Väneren. Han skall då ha dragit skeppen förbi Edet troligen utefter nuvarande landsvägen mellan Åkerström och Vassbotten, den väg, som senare kallades Edsvägen och under 16 och 1700-talen var en

av vårt lands främsta trafikleder. Namnet Edet finns kvar i handlingar ännu så sent som 1656, då det dock troligen syftar på Åkerström.

Nu har det ju återtagits i kommunala bostadsbolaget Eidar och idrottsplatsen Edsborg.

Det nuvarande namnet Trollhättan är belagt från 1413 då det i Erik av Pommerns skattebok talas om Trollhetta qvarn, som ligger vid huset dvs Ekholms Slott på nuvarande Slottön utanför Stallbacka. Malöga och Gäddebäck var viktiga färjeställen över älven, där vägen från Norge förde ned till älven och på denna sida fortsatte mot Västergötlands dåvarande centrum Skara. Fästet byggdes på 1360-talet för att skydda övergången över älven och stod i 150 år. Enligt nu gällande tolkning är Trollhättan bildat av troll och hätta. Tron på trollen är mycket gammal och den beteckningen är väl klar. Men hätta är lite besvärligare. Hätta tolkas som bergstopp eller bergsklint och skulle väl syfta på den bergiga västra stranden. Man kan ju jämföra med det norska Snehettan och maskulinformen hatt i Kungshatt som inte betyder någon huvudbonad på en kung utan Kungsberget eller Kungsklinten.

Olaus Magnus, som skrev en bok om de nordiska folken 1555, en bok, som lästes över hela den lärda världen och dess omdömen om vårt land, och därför är den en av de mest betydelsefulla, som utgivits om vårt land. Den ägnar ett kapitel åt Trollhättan, givetvis då vattenfallen. Han talar om trollens huva. Det är väl något av vattnets skum över fallen, som likt en dimslöja hängde över forsarna. Var man skulle placera trollet då kan man fråga. Skulle det var själva forsens? Att man var ganska osäker om vad som egentligen skulle menas med Trollhättan visas av att under flera hundra år användes namnet för själva älven.

I ett arbete Schondia 1532 talas om "Trollhätta" men nu är det namnet på hela älven från Vänern ned till havet. Och Drottning Kristinas rikshistoriograf, en tysk professor, använde ännu i mitten av 1600-talet Trollhättan i den meningen. Först då arbetet utgavs 1676 ändrades det till att ange bebyggelsen. Det är ganska klart ty då hade ett samhälle även om det var litet börjat uppstå där. Förut fanns icke mycket av det.

Första namnet var Trollhetta och det är först ett par hundra år senare som bestämd form tillkommer. Därav följer genitivformen Trollhätte som vi har i Trollhätte kraft och kanalverk, Trollhättefallen, Trollhätte strömmar osv. Först senare blir det Trollhättans slakteriaffär t. ex.

Man kan ställa sig en smula tveksam inför tolkningen av namnet Trollhättan. För det första verkar det alltför romantiskt. Om det hade uppkommit på 1800-talet, skulle man kunna kunna begripa det. Men att tänka sig att de gamla vikingarna eller de jägare och fiskare som kom fram hit skulle vara romantiska, förefaller ganska osannolikt. När dessa kommo fram i ödemarken till de väldiga fallen, som med öronbedövande dån störtade sig ned för branten, var det väl närmast skräck och fasa som bemäktigade sig dem. De sågo hur väldiga mastfuror, som de inte ens orkade lyfta knäcktes som stickor i de väldiga fallen. Nej någon naturdyrkande romantik gjorde de sig nog inte skyldiga till. Namnet måste också vara missvisande. Skall man ge ett namn åt något är det väl mest

framträdande draget, som bestämmer namnet, om detta är ett naturnamn. Det är väl främst de väldiga fallen, som skall ge namn åt platsen. I andra hand borde det vara älven. Den lilla bergsryggen är väl skäligen obetydlig i det sammanhanget. Den kunde komma först i tredje hand.

Hur skall man då förklara uppkomsten av namnet Trollhättan? Ja, det är inte lätt att säga. Det kräver stora undersökningar, som är tidsödande. Och det kräver stora kunskaper i namnbildning, kulturella förhållanden, grundliga kunskaper i fornsvenska, fornorska och fornisländska.

En tanke kan man ju alltid ha men det är knappast ens arbetshypotes än mindre en teori. Det kan tänkas att namnet var något dialektord för fall eller vatten. Detta namn "tröttan" eller något sådant var obekant för uppvecklaren och han gjorde ett efter råd och lägenhet och så blev det Trollhättan. Men tills vidare får man väl godtaga den officiella titeln.

Men den börjande bebyggelsen skulle ju ha något namn av befolkningen inne på slätten. Och det blev Stranna. Man hade älven, stranden och bergen. Invånarna kallades strandsittare och det finns faktiskt belagt i en del domstolshandlingar. Stranna har däremot aldrig använts annat än i vardagsstil så att säga, jag har ju själv använt det i en boktitel, Stranna och Strannas barn.

Prof Noreen tolkar namnet Hatt och hätta som klint och topp. Trollhättan blir alltså Trollklinten, som låter mera acceptabelt. Jfr Kopparklinten. Men varför skall man benämna en älv och ett vattenfall med namnet på en bergstopp? Det bör vara ett namn för älv och fall.

Sommaren 1855 skriver danske kungen Fredrik VII i sin dagbok (Fredrik VII:s resa till "Göthaborg och Trollahettan Dagbok.") vid besök i Trollhättan "Slussarna i Trollhättan och värdshuset vid Trollhättan" vilket kan tolkas som Trollhättan = älven och fallet. Men 1857 blir Trollhättan egen församling och då måste namnet ha avsett området. Terminus ad quem!

Efter kommunalborgmästare K.H. Joabsons död skulle ny borgmästare tillsättas. Strax före ansökningstidens utgång lämnade socialdemokraternas starke man i Trollhättan, Artur E. Lundqvist, in sin ansökan. Lundqvist var maskinist, stadsfullmäktiges ordförande samt sedermera riksdagsman.

Tack vare att en del av Lundqvists trosfränder ej röstade på honom blev P-O. Lundgren vald till kommunalborgmästare. P-O Lundgren var en av Sveriges dugligaste kommunjurister, f.d. hovrättsnotarie m.m. "Brandt i Hjo", som nämns i visan, var kommunalborgmästare Henrik Brandt i Hjo. Brandt klagade hos länsstyrelsen över "att en av de sökande blivit uppförd på förslag och kommit under omröstning oaktat han inte varit behörig att inneha tjänsten".

Även Grönköpings Veckoblad uppmärksammade Trollhättans kommunalborgmästareval.

Borgmästarevalet i Trollhättan

av Erik Adamson

Melodi: Barnatro.

Har man blott den rätt tron
kan man nå en position
även om ens kompetens är lite skral.
Ramlar man ur riksdan ut
finns det alltid nåt på lut
blott man mot partit är trogen och lojal.
Har du tron, rätt tron,
kan du vandra ända fram till kungens tron.
Har du tron, rätta tron,
blir du snart en väl avlönad hög person.

Ej meriter är nåt värt
det har P-O Lundgren lärt
han för Rakel tjänt förgäves många år.
Artur främst vid grytan var
Olga hand om steken tar
Fru borgmästarinnan snart till hovcour går.
Har du tron, rätta tron,
kan du vandra ända fram till kungens tron.
Har du tron, rätta tron,
blir du snart en väl avlönad hög person.

Karl på Spångata.

Snart nog Artur vi få se
såsom stans borgmästare,
av regeringen han nu har fått dispens.
Sakkunskap behövs ej sen, det har sekreteraren,
varför då ej ta en fin försörjningschans.
Har du tron, rätta tron,
kan du vandra ända fram till kungens tron.
Har du tron, rätta tron,
blir du snart en väl avlönad hög person.

Borgmästarevalet

av Erik Adamson

(Melodi: I Apladalen i Värnamo).

Ack, för vår Artur det gick så galet,
när som vi gjorde borgmästarvalet.
Hans egna sveko hans hopp och tro
och lessen blev också Brandt i Hjo.

När P. O. Lundgren blev vald i stället
då genast började stora gnället.
Man sa att Artur var inte go'
och arg var även herr Brandt i Hjo.

Och Artur rensade i partiet,
möblera om brumkörskompaniet.
Och överklagandet kom måntro
ifrån den ovalde Brandt i Hjo.

Han skrev till K. B. och bittert klaga,
att vi ej honom i tjänst vill taga.
Och länets hövding fick ingen ro
för den där envisa Brandt i Hjo.

Det hjälper ej om man har dispenser,
men bara armbågar finns ej chanser
Och K.B. sade till slut sitt ptrö
till den ej valbare Brandt i Hjo!

Nu P.O. äntligt fick plats i solen,
nu sitter han i borgmästarstolen.
Och Artur fick klippt sin långa klo
och tji fick även herr Brandt i Hjo!

Några speciella trollhätteord och uttryck

*Sammanställda av Gillesbroder Arvid Carlsson, (1894-1971)
föredragna flera gånger på Trollhätte-Gillet's sammankomster.*

Alika	full som en alika	Enröjen	inbilsk, envis
Anka	/på något/ ångra sig	Eraker	envis
Annevsare	annorlunda	Ettrater	ilsken
Antererater	förvirrad	Exter	konster
Antura sej	göra sig till		
Asa	asa sig fram	Feppla	fumla
Attraj sej	ångra sig	Fessla	ställa sig in
		Filla	trasa
Banka	slå	Fjamseter	fjollig
Bala	prata/dricka mycket	Fjosa	springa hit och dit
Belja i sej	dricka mycket	Floge	vattenpuss
Bislag	tillbygge /liten veranda/	Flusa	ta simtag etc
Blaxla	prassla med en tidning t ex	Flänga	ha bråttom
Blega	se - titta	Foglier	fogar sig lätt
Blunka	blinka	Fork	grov käpp
Bolteteter	tjockt klädd	Fråhänter	snål, även valhänt
Bringebär	hallon	Futtig	småsnål
Bröta	röra om	Fås inte	gillas inte
Bängel	lång person	Fägnad	traktering
Bängsla	slås, bråka	Förveten	nyfiken
Bösta	slå		
Bötta	ämbar/av trä/	Glana	se upp mot himmelen - se uppåt
Cedera	avstå från	Glip	stor mun
		Glop	ohängd pojke
Dabbe	ohyfsad pojke	Gly	spektakel
Dabbeter	otymplig	Glyhök	spektakelmakare
Dampa	ramla	Glyser	svagt ljus
Dassketer	snuskig	Glöfsa i sej	äta vårdslöst
Detta ikull	ramla	Gressla	brödspade
Dompa i	ramla i/genom is t ex	Grunna	fundera
Drälla	spilla, tappa	Gätt	har inte hört (gätt)-en på länge
Dunka	slå		
Durra te	somna	Gäv	ansedd
Dätta ikull	ramla omkull	Gôr	enveten
Döna	oväsen	Gôr	som förled ex: gôr-sketen, gôr-skoj
Döväen	duven		
Enbake	envis människa	Hala sej	sänka sig ner/vid badning/

Hams	dumt prat	Kasa ätter	springa ikapp någon
Hangla	hangla sig fram - dra sig fram	Kesa	om kor
Hansöl	handpenning, förskott	Kjafs	prata oupphörligt
Hasa sej fram	röra sig sakta	Kjaggla el kjavla	ihållande tugg på något - även tjäta
Himla	/med ögonen/göra sig till	Krana i träd	klättra
Hona	/vid skridskoåkning/ "Honing här!"	krammelhänder	frusen/om fingrarna/
Håga	komma ihåg	Kry	sjukdomstillstånd/ även rolig/
Ia	vattenvirvel	Käling	halvkäling - halv vuxen pojke
Illbatting	snördabbe/led pojke/	Kôna	kvinnna
Jamsa	röra kåkarna	Människa	fruntimmer - en kar och e människa
Jamsa mä	hålla med	Snördabbe	ohyfsad pojke
Kar	Karl - en kar och e människa		

Den 6 oktober 1977 skrev Erik Adamson visan "Fråga Rolf", som han tillägnade Rolf Rhodin vid hans avgång som Gilles-Patron, Marknadsdagen 1977.

Fråga Rolf!

(Melodi: Halta Lottas krog)

Säj, vem byggde första slussen?

Vem tog hit den första bussen? ⁽¹⁾

Vem nöp pigorna i stussen? ⁽²⁾

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Vart rann gamla Hjulkvärnbäcken? ⁽³⁾

Vilken bod låg förr i Necken? ⁽⁴⁾

Och vem sålde skrivboksknäcken? ⁽⁵⁾

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Vem föll ner från Skräddarklinten?

Vem bar fin peruk på flinten? ⁽⁶⁾

Vem kom aldrig över plinten?

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Vem har byggt i Svarta Maa?

Vem har uppdrag hela raa? ⁽⁷⁾

Vem hör alltid till de braa?

Svar på en del av frågorna i visan:

1: C. B. Hallberg 2) Carl Wassberg 3) vid Folkets Park 4) Systembolagets butik 5) Betty Back 6) Johan Pihl 7) Hilding Johansson 8) I södra hörnet av kvarteret Göta 9) Lydia Johansson var dotter till ägaren av Stallbacka gård. Lydias grotta var en liten plantering på östra sidan av Stallbackakanalens nordspets. 10) Oskar Lundin 11) Ernst Karlinder 12) Skolgatan 4 13) I "Sahlbergskans" hus fick marknadsfolk och andra mindre anspråksfulla gäster inkvartering 14) "Tuppe-Persson!".

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Var låg Klypesjön, ja, säj mej? ⁽⁸⁾

Var fanns Röke-Lisas damm, säj?

Lydias grotta var en fin grej. ⁽⁹⁾

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Vem har bott i Källstorpssället? ⁽¹⁰⁾

Vem äkt riskfritt utför fallet?

Vem har förr skört tidningsskallet? ⁽¹¹⁾

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Var låg Sahlgrenska hotellet? ⁽¹²⁾

Vilka bodde på det stället? ⁽¹³⁾

Person gol i hanegället. ⁽¹⁴⁾

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Var låg Jeppe-Finas ve'bo

Där fick mången som va sne bo

För en tolvskilling fick tre bo!

Fråga Rolf han vet ju allt om sådant där!

Att det även har skrivits opera med Trollhättemotiv är kanske inte allom bekant. År 1876 skrev Willy Boehm "Karin – Rosen från Trollhättan", en opera i fyra akter. Musiken komponerades av Adalbert Überlée. Manuskriptet trycktes av Th. Vorhauer, Mühlhausen i Thüringen. Handlingen i operan är förlagd till tiden 1520-1523. Några sidor återges här i faksimil.

die Rose vom Trollhätta.

Oper in vier Acten

von

Willy Boehm.

Musik von Adalbert Überlée.

Den Bühnen gegenüber als Manuscript gedruckt.

Alle Rechte vorbehalten.

Berlin, 1876.

Personen:

König Chriſtiern II. von Dänemark . . .	Bariton.
Guſtav Stenbock	tiefer Baß.
Guſtav Erichſon, gen. Waſa	} ſchwediſche . Tenor.
Guſtav Roſen	
Claf, Schloßvogt von Torpa	Baß.
Brita Stenbock	Mezzoſopran.
Karin Stenbock	Sopran.
Ein Däne	Tenor.
Schwediſche Edle, Edelſfrauen, Pagen, Jäger, Dalekarlier, ſchwediſche und dänische Krieger.	

Zeit: 1520—23.

Erster Akt.

(Waldige Gegend am Trollhättafall).

I. Scene.

Man hört in der Ferne Jagdhörner. Es treten auf: Rosen und Olof mit einigen Dienern.

Olof: Wir sind am Ziel — hört Ihr den Schall?

Rosen: Ich kenne dich, Trollhättafall!
Wie oft hast du mir zugeräuscht
Gar wundersame Melodien,
Und gläubig hab' ich dir gelauscht,
Und mit mir, ach, mein Lieb, Karin.
(zu Olof) O sprich von ihr! Du hast uns Beide
Gar oft gewiegt auf deinen Knie'n;
Du warst uns Freund in Lust und Leide,
O sprich, erzähle von Karin!

Olof: Gar oft saß sie an dieser Stelle,
Seit ihre Wonne mit Euch schied,
Und ihre Stimme, silberhelle,
Sang in die Nacht das alte Lied.

Rosen: Das alte Lied?

Olof: (misstrauisch) Im Dänenlande
Bergabset ihr den heim'schen Klang?

Trollhätte marknad

Artikeln är skriven av en signatur "Aquilinus" och hämtad ur Trollhättans Tidning den 20 oktober 1893.

Trollhätte marknad! Intet ord äger sådan klang i kulna höstdagar. Och är det vackert väder, då är det ännu mer elektricerande för Trollhättan och all nejden där omkring.

I år ingick marknadsdagen strålande klar. Brillant väder! Solen småler med hela ansiktet som skulle hon aldrig krypa i säck mer.

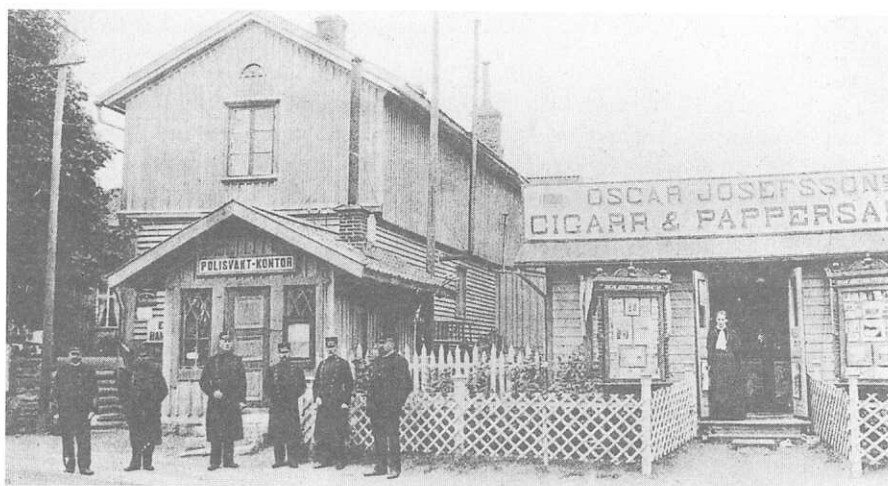
Småningom fyller torget av säljare, köpare, skådelystna och gatpojkar. Snart äro affärerna i full gång. Här ha vi en tät klunga morotsgubbar och kålknösar, tävlande om att dra kunder till sig. Lika goda kål-supare allesamman, munviga att "prata persilja" för madamerna, fiffiga i att göra kål på varandra.

Kors, vad pepparkakegummor! Hela två rader neråt vindbron; längre upp en till. Alla bjuda de ut "konfekt" och pepparkaka – Kungälv's, förstås, om den ock vore ända från Haparanda. — Tusan i det bläcket! Här saknas inte bläcksaker, men en bläcksuddare som jag har inte behov av tocke där. — Glasvaror i långa banor, "lommeflaskor" båd gröna, vita och blå — tänk, vad de skulle gå åt om de finge säljas fulla med brännvin!

"Marbönnerna" bjuda ut sina bundtröjor, tjocka så att vintern kunde behöva ett helt år att gå igenom dem, men grova och stela, så att jämförd med dem torde Johannes döparens kamelhårsklädnad varit mjuk som siden. Nåja, där fanns nog mjukare kvalitét också.

Marknad på Carl Johans torg framför Grand Hotel i slutet av 1800-talet.

Trollhättans polisvärtkontor ligg på Storgatan i kvarteret Swan, där Hotel Swania nu är beläget.

Ofantligt, vad mycket ståndspersoner vi ha här idag! Och huru artiga de äro mot gemene man. Man hör inte annat än: "Får det inte lov att vara?"... "Var god och köp lite grand av oss" o.s.v. "Bondgrannlåt" i överflöd! Jäntorna visa en oförställd beundran för all denna härlighet. Drängarna ska åtminstone ha en brokig yllehalsduk var.

Ju längre det lider på dagen, ju mer livad stämningen. Hi och ho! Här är leben und leben lassen! Men besynnerligt att "finkelurian" ska så fördärva de manliga gudbelätena. Här står en och bornerar av dumdryghet och håller på att spricka av övermod. Andra ha ett idiotiskt dumt och urfånigt uttryck i anletsdragen. Där står en och gör så

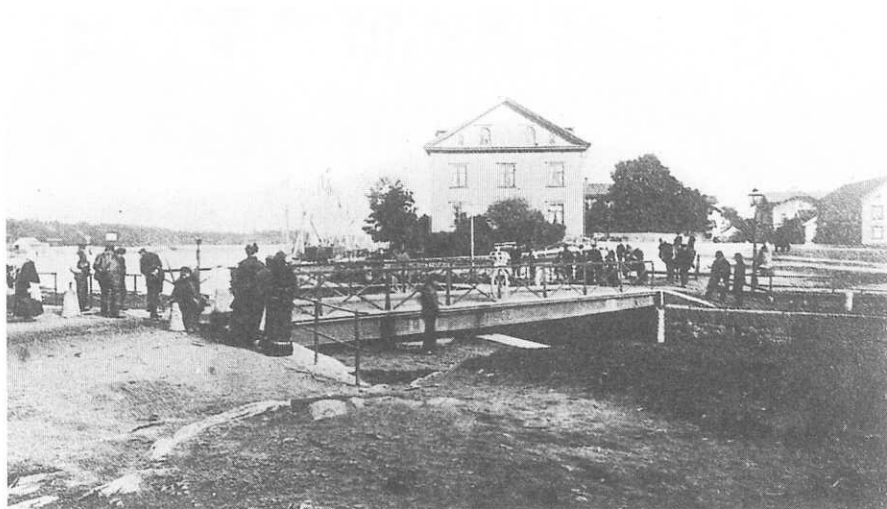
Marknadsbild från cirka 1915. Grand Hotel revs 1913 och det nybyggda Stadshotellet, nuvarande Hotel Swania, blev färdigbyggt år 1916.

bedrövliga grimaser och komiska åtbörder, att man knappt vet om man skall skratta eller gråta däråt.

Längre bort står en liten mager blåmes, nästan gredelin i ansiktet och exercerar med ett 25-öres konfekt i vardera handen. Även Amor har ett finger med i spelet. Där håller en långbent och välment bondpojke på att bita näsan av en bondtös, vid sina försök att ge henne muntliga bevis på sin tillgivenhet. Men de flesta offra åt Bacchus, bli tunga på foten, osäkra i benen, heta i blodet, ”lätta på handen” och bärsärkarasande i huvudskalleplatsen. Här blöder en för kung och fosterland – näsblod förstås. Där går en Storgatan nerefter och ger upp hiskliga indiantjut. Men polisen tillåter inga vildar att fylla fredliga Trollhättebor med skräck och fasa. Fridsstöraren blir förd till vaktkontoret och uppskriven på syndaregistret. Där far en annan, som alltid brukat ”ställa sej illa ute”, i trafiken genom den täta folkhopen. Bäst det är, kör han över en stackare, och blir anammad av polisen. Små slagsmål etableras här och där. En får t. o. m. erfara ”hur svenska stålet biter”.

Det är trögt att kryssa för motvind. Där har en måst söka nödhamn in på en gård, men därvid gjort en överhaling och blivit liggande, ursståndsatt att kunna resa sig eller komma på rätt köl igen...

Fanns det då intet ordentligt folk på marknaden, Jo bevars! De flesta voro nog hyggliga. Det vore orätt att påstå annat. Gjorde jag det kunde det komma surt efter. Jag har inte glömt ordspråket: Vänta du till Trollhätte marknad! Trollhätte marknad, då skall kärestan ha presenter, rivalen ett grand mellan ögonen: då skall var och en, som gjort en något för när, ha betalt för gammal ost. Men inte vill jag ge någon anledning till att ropa: Vänta du till Trollhätte marknad!

Kanalen, Carl XV:s bro och Grand Hotel.